

**AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ**

YÜKSEK LİSANS MERKEZİ

Elyazması hukukunda

Nezrin Alizade Tarix kızının

“TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ”

Konusunda

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İhtisasın şifresi ve adı: 060213 Uluslararası İlişkiler

İhtisaslaşma: “ Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi”

Tez Danışmanı:

Nazim Cafarov Kamil oğlu

Siyasi elmler üzre felsefe doktoru

Kafedra müdiri:

Fariz Ahmedov Saleh oğlu

İktisat elmleri üzre felsefe doktoru,doç.

Yüksek Lisans Programının

Rehberi:

Gabil Manafov Nadir oğlu

İktisat elmleri doktoru, prof.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS MERKEZİ

“TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ”

YÜKSEK LİSANS BİTİRME TEZİ

Hazırlayan

NEZRİN ALİZADE

Danışman

Dr. NAZİM CAFAROV

BAKÜ-2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ	ix
ÖZET.....	1
ABSTRACT.....	2
GİRİŞ.....	3
I. BÖLÜM TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ	8
1.1. Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi Ve Temel Öncelikleri	9
1.2. Türkiye’nin Enerji Stratejisini Etkileyen Temel Dinamikler.....	14
1.2.1.Enerjide Dışa Bağımlılık.....	15
1.2.2. Geçit Ülke Olması.....	24
1.2.3. Enerji Güvenliği.....	30
II.BÖLÜM TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ.....	35
2.1. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı.....	40
2.2. Son Dönemde Gerçekleştirilen Petrol ve Doğalgaz Anlaşmaları.....	46
III.BÖLÜM TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ.....	52
3.1. Mavi Akım Doğalgaz Projesi.....	58

3.2. Güney Akım Doğalgaz Projesi.....	64
IV.BÖLÜM TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ	72
4.1. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	76
4.2.Bakü - Tiflis – Erzurum Doğalgaz Boru Hattı	84
4.3.Nabucco Projesi.....	89
4.4.Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP).....	94
4.5.Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP).....	99
V.BÖLÜM TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ.....	103
5.1. Enerji Güvenliği ve Onun Sağlanması Türkiye'nin rolü.....	104
5.2. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Boru Hattı.....	111
5.3. Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı	114
5.4. Son Dönemde İlişkilerin Değerlendirilmesi.....	118
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	129

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ACD:** Asya İşbirliği Diyalogu
- AET:** Avrupa Ekonomik topluluğu
- AİOC:** Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi
- AKP:** Adalet ve Kalkınma Partisi
- AKTÇ:** Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
- AVROATOM:** Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
- bcm:** metre küp
- BM:** Birleşmiş Milletler
- BOTAŞ:** Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
- BP:** British Petroleum
- BTC:** Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
- BTE:** Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
- DEPA:** Yunanistan Devlet Petrol Şirketi
- DSİ:** Devlet Su İşleri
- EİA:** Enerji Enformasyon Birimi
- EİE:** Elektrik İşleri Etüt İdaresi
- EPDK:** Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- ESHA:** Ev Sahibi Hükümet Anlaşması
- ETKB:** Enerji Tabii Kaynaklar Bakanlığı
- ETSİÇ:** Ekonomik ve Ticari Stratejik İşbirliği Çerçevesi
- FYROM:** Eski Yugoslavya'nın Makedonya Cumhuriyeti

- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla
- HA:** Hükümetlerarası Anlaşma
- HASEN:** Hazar Strateji Enstitüsü
- HES:** Hirdoelektrik Santral
- IGB:** Yunanistan-Bulgaristan Doğalgaz Boru Hattı Projesi
- IKBY:** Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
- INOGATE:** Petrol ve Gaz Nakli Programı
- IRENA:** Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı
- IŞİD:** Irak Şam İslam Devleti
- ITGI:** Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı Projesi
- KEK:** Karma Ekonomik Komisyonu
- KOA:** Kafkasya-Orta Asya
- LNG:** Sıvılaştırılmış Doğalgaz
- MEB:** Münhasır Ekonomik Bölgeleri
- MTA:** Maden Tetkik ve Arama
- NATO:** Kuzey Atlantik anlaşması Örgütü
- OECD:** Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- OPEC:** Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- ORSİAD:** Organize Sanayi Bölgesi Sanayici İşadamı ve Yönetecileri Derneği
- PETKİM:** Petrokimya Holding
- REPA:** Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası
- RF:** Rusya Federasyonu
- SOCAR:** Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TANAP:** Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TAP:	Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPİC:	Türk Uluslararası Petrol Şirketi
UEA:	Uluslararası Enerji Ajansı
UAEK:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
ÜDİK:	Üst Düzey İşbirliği Konseyi
YHSİK:	Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi
YİD:	Yap-İşlet-Devret

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.2.1.1. Türkiye Enerji Tüketiminin Kaynaklara Göre Dağılımı.....	18-19
Tablo 1.2.1.2. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli ve kullanım durumu	19-20
Tablo 3.1.1. Rus Gazının Türk Pazarındaki Payının Yıllara Göre Dağılımı.....	62
Tablo 4.1.1. BTC boru hattı projesine dahil olan devletler ve hisseleri.....	78
Tablo 4.3.1. Nabucco Hat Uzunlukları.....	90

HARİTA LİSTESİ

Şekil 1.2.1.1. Türkiye Rüzgar Atlası (Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü)....	21
Şekil 2.1.1. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı (Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı)	42
Şekil 3.1.1. Mavi Aım Doğalgaz Boru Hattı.....	60
Şekil 3.2.1. Güney Akım Doğalgaz Projesi.....	65
Şekil 3.2.2. Güney Akım Açık Deniz Doğalgaz Boru Hattı	67
Şekil 4.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı güzergahı.....	80
Şekil 4.2.1. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı güzergahı.....	86
Şekil 4.3.1. Nabucco boru hattı.....	90
Şekil 4.4.1. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı.....	95
Şekil 4.5.1. Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı.....	99
Şekil 5.2.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Boru Hattı güzergahı	113
Şekil 5.3.1. Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı güzergahı	115

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ

ÖZET

Enerji yaşamımızın tüm alanlarında ihtiyaç duyulan en önemli faktörlerden biridir. Bu faktör hem enerji zengini olan hem de enerjiye ihtiyaç duyan ülkeler tarafından enerji politikalarının belirlenmesinde kendini farklı şekilde göstermektedir. Türkiye de enerjiye ihtiyaç duyan bir ülke gibi yeni dış politika doktrinini belirlerken bu faktör doğrultusunda yeni enerji stratejisini ve onun temel prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Bu ilkeler ekseninde dış politika doktrinini yürütmeye çalışan Türkiye sahip olduğu jeostratejik özelliklerinden kendi yararının sağlanması için istifade etmeye çalışmış, gerçekleşen ve gerçekleşmesi planlanan enerji projelerine destek vermekle enerji terminalinin ana arteri olmak yolunda olumlu imaj geliştirmeye nail olmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye’nin dış politika doktrininde enerji faktörünün oynadığı temel rol çerçevesinde ileri sürülen enerji stratejisi doğrultusunda Türkiye’nin enerji politikasını etkileyen temel dinamikler ve onların yarattığı sorunların giderilmesi, Türkiye’nin enerji bağlamında dışa olan bağımlılığının azaltılması için ülkelerle gerçekleştirdiği proaktif bölgesel ve çok boyutlu enerji ilişkileri ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Enerji Stratejisi, Enerji İlişkileri, Enerji Projeler

ENERGY FACTOR IN TURKEY'S FOREIGN POLICY

ABSTRACT

Energy is of one the most indispensable factor we need in all fields of our life. This factor shows itself to determine own energy strategy in different form all countries which are rich of energy and others which are need of energy and import it. With its unique geographical location, deep and rich history which made it the hub of many cultures and civilisations, Turkey is a very appealing place and this country is also in need of energy that is why the accordance of energy factor had been used while determining a new energy doctrine and its principles. In the axis of these principles Turkey wants to manage its foreign policy doctrine for this reason it is trying to take advantage of the geo-strategic properties for the interest of their nation. In the axis of it, giving support the realized and planned energy projects Turkey has managed to draw the positive image in front of states.

In this master thesis, in the Turkey's foreign policy doctrine which has been suggested with accordance energy factor has been evaluated the influencing basic dynamics of Turkey's energy strategy and how to expand the multidimensional proactive relations with regional states and international organizations.

Key words: Turkey, Energy Strategy, Energy Relations, Energy Projects

GİRİŞ

Enerji tüm dünya toplumunun yaşamının sağlanmasında en önemli faktörlerden biridir. Çünkü enerji üretilmesi zorunlu olan bir faktör olup, insanların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında ve onların refahının yükseltilmesinde en göze çarpan etken olarak kendini göstermektedir. İnsanların ihtiyaç duyduğu enerji rezervleri ise farklı kaynaklardan sağlanmaktadır. Bilindiği üzere, enerji rezervleri birincil ve ikincil olmak üzere iki kaynaktan temin edilmektedir. Bu enerji kaynakları ise dünya ülkeleri arasında eşit bir şekilde dağıtılmamıştır. Böylelikle, bazı ülkeler birincil enerji kaynaklarına göre enerji zengini olan ülkelerdir ki, onlar enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında daha çok bu kaynaklardan yararlanıyorlar. En çok yararlanılan kaynaklar olmasına rağmen bu kaynaklar çevreye daha çok zarar veren etkenler arasındadır. Bazı ülkeler ise ikincil enerji kaynaklarına yani yenilenebilen enerji kaynaklarına sahiptirler ki, bu enerji kaynaklarından yeterince istifade olursa enerjiye ihtiyaç duyan ülkeler kendi ihtiyaçlarının büyük bir kısmını bu kaynaklardan temin edebilirler. Fakat, bunun için üst düzeyde teknolojik gelişime ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Fakat, Türkiye ihtiyaç duyduğu enerji rezervini bu kaynaklardan yeterince yararlanıp temin etmediğinden dolayı esas enerji ihtiyaçlarını dışarıdan karşılayan petrol ve doğalgaza gereksinim duyan ülke konumuna gelmiştir.

Enerjinin bu denli önemli olması onun ülkelerin dış politika doktrinin belirlemede de önemli rol oynamasına neden olmuştur. Türkiye'de dış politika stratejisini belirlerken enerji faktörünü dikkate almaya çalışmış bu doğrultuda uygun bir enerji stratejisi uygulamak için ilk önce dış politika doktrininin prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Bu tez

konusunda ise Türkiye'nin mevcut enerji stratejisi çerçevesinde onun diğer ülkelerle çok boyutlu nasıl bir dış politika uyguladığı araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada ilk önce Türkiye'nin enerji stratejisi ve onun temel öncelikleri, enerji stratejisini etkileyen temel dinamiklerin belirlenmesi, enerjinin ikili ilişkilerdeki rolü ve etkisinin araştırılması amaçlanmıştır ki, bu doğrultuda Türkiye'nin enerji kaynaklarına sahip ülkelerle (Irak, Rusya, Azerbaycan-Gürcistan) ve AB örneğinde teşkilatlarla hayata geçirdiği dış ilişkiler ve onların enerji boyutu ele alınmıştır.

Enerji, ülkelerin hem iç politikasının (özellikle de ekonomik boyutunu), hem de dış politikasının belirleyici özellikleri arasında bulunmaktadır. Türkiye'de enerjiye ihtiyaç duyan bir ülke olarak bu faktör onun da dış politikasının belirlenmesinde kendini farklı açılardan göstermiştir. Bilindiği üzere, Türkiye'nin sahip olduğu enerji rezervleri ülkenin talep duyduğu ihtiyacın yalnızca % 26'sını karşılarken, % 74'ü dışarıdaki kaynaklardan sağlanmaktadır. Bu yüzden Türkiye dışarıdaki enerji kaynaklarına bağımlı duruma gelmiştir ki, bu bağımlılığın giderilmesi ve aksine bu durumdan karlı çıkmak için elinde olan stratejik önceliklerden yararlanarak enerji koridorlarının merkezi konumuna gelme olanağını elden vermek istemiyor. Çünkü Türkiye coğrafi konumundan dolayı ülkeler arasında bir nevi koridor görevini taşımaktadır. Özellikle de enerji boru hatlarının bu araziden geçmesi Türkiye'yi enerji koridorlarının ana arteri konumuna taşımıştır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman enerjinin Türkiye için ne denli önemli olduğu onun enerji politikasına da yansımıştır. Bu ekseninde enerji zengini olan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi ve bu ilişkilerden çıkar elde edilmesi Türkiye'nin enerji politikasında en önemli odak noktalarından biri haline gelmiştir.

Çalışmayı kapsayan bilimsel verilerin objektifliğinin sağlanması adına ele alınan konu, çeşitli yönleriyle yerli ve yabancı araştırmalarda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili tarihsel bir arka plan oluşturularak kapsamlı veri taraması yapılmış, dönemsel ve karşılaştırmalı olarak ele alınan veriler, gerektiği yerlerde örnek tablolarla, haritalarla ve şekillerle zenginleştirilmiş ve bu tabloların analizi güncel literatürle beslenerek yapılmıştır. Konunun geçmiş ve şimdiki zaman dilimini kapsamı nedeniyle, literatür taraması ve arşiv tetkiki yapılırken süreli yayınlar, güncel basın ve haber ajanslarının takip edilmesine önem verilmiş ve büyük ölçüde Türkiye ve diğer ülkelerde yayınlanmış olan kitap, makale, gazete, dergilerden yararlanılmış ve Azerbaycan'da bulunan kütüphanelerdeki süreli yayınlar ve kitaplar da taranarak bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Tez konusu güncel nitelikli olduğu için internet üzerinden literatür taraması geniş şekilde yürütülmüş ve bu sayede güncel istatistiklere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu araştırma çerçevesinde Türkçe, Azerbaycanca, Rusça ve İngilizce kaynaklardan da yararlanılarak tercüme yapılmıştır.

Çalışmada Soğuk Savaş sonrasında yeniden formalaşan Türk dış politikası ve enerji stratejisi çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasında enerji faktörü tüm kavramları ve öğeleri ile ele alınmaya çalışılarak gerçekleştirilen çok boyutlu enerji ilişkileri ve bu çerçevede yürütülen politika, kuramsal çerçevede araştırılmaya çalışılmıştır. Konu çok geniş kapsamlı olduğu için Türkiye'nin enerji bağlamında Irak, Rusya, Azerbaycan- Gürcistan ile ilişkilerinin politik çerçevesi araştırılmış, uluslararası örgütlerle ilişkileri ise yalnızca AB ile sınırlı tutularak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Tez giriş, sonuç ve beş bölümden ibaretdir. İlk bölüm “ Türkiye’nin Dış Politikası ve Enerji ” başlığı altında incelenmeye çalışılmıştır ki, burada Türkiye’nin dış politika stratejisi, öncelikleri ve onun enerji stratejisini etkileyen temel dinamikler olan geçit ülke olması, enerjiye olan bağımlılık ve enerji güvenliği ele alınmıştır.

“ Türkiye – Irak Dış İlişkilerinde Enerji Faktörü ” nden bahsedilen ikinci bölümde iki ülke arasındaki ilişkilerin genel görünümü, enerji alanında ilişkilerin geliştirilmesi için ilk adımın atılması, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı projesi için anlaşmanın imzalanması, ilk enerji transferinin gerçekleşmesi fakat meydana gelen siyasi sorunlardan dolayı enerji sevkiyatında çıkan sorunlardan ve son dönemde gerçekleştirilen petrol ve doğalgaz anlaşmalarından bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde “ Türkiye – Rusya Dış İlişkilerinde Enerji Faktörü” ele alınmış ve bu çerçevede gerçekleştirilen enerji projeleri (Mavi Akım ve Güney Akım), son dönemde yeni enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için atılan adımlar ve bu projelerin Türkiye’ye sağlayacağı yarar ve getireceği olanaklar ortaya çıkarılmıştır.

“ Türkiye – Azerbaycan Dış İlişkilerinde Enerji Faktörü” nü kapsayan dördüncü bölümde enerjinin bu üç ülke arasındaki rolü ve önemi, Türkiye’yi yakından ilgilendirecek gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan enerji projeleri şu başlıklar altında incelenmiştir: a) Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ; b) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı; c) Nabucco Projesi; d) Trans Anadolu Doğalgaz Projesi; e) Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı.

Beşinci bölümde Türkiye’nin uluslararası örgütlerle olan enerji ilişkilerinin yalnızca bir örneği gibi “Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinde

Enerji Faktörü” ele alınmıştır. Bu bağlamda AB’nin enerji güvenliğinin sağlanmasında Türkiye’nin rolü, AB ve Türkiye’yi doğrudan ilgilendiren Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı ve Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı projeleri, son dönemde AB ile Türkiye arasında mevcut olan ilişkilerin enerji boyutu ele alınarak incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise, Türkiye’nin ileri sürdüğü enerji stratejisi çerçevesinde gerçekleştirdiği bölgesel ve çok boyutlu ilişkilerin ona getireceği ve sağlayabileceği avantajlar, enerji koridorunun merkezi konumuna gelmesi için uygulayabileceği doğru stratejiler ve bu bulgular doğrultusunda kendi enerji ihtiyacını sağlaması için gerekli olan adımların atılması ve bu ekseninde elinde olan jeostratejik üstünlüklerden yararlanmanın getireceği sonuçlar değerlendirilmiştir.

Çalışma konusunun güncelliği ve öneminden dolayı ana başlıklar altında topladığımız bilgiler arasında bağlantı kurulmaya çalışılmış, tarihi arka plan oluşturulması için sistematik çerçeve izlenmiş ve bilimsel analiz yapmak adına nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmış ve ilişkiler değerlendirilirken objektif olmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM I

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ

Klassik anlamda, enerji ülkelerin iç politikasını özellikle de iç politikanın ekonomik boyutunu etkileyen temel faktörlerden biri olmuştur. Bu bağlamda ülkelerin ileri sürdüğü enerji politikası da genel ekonomi politikasının alt dallarından biri gibi gelişmeye başlamıştır. Enerji ile ilgili kararlar, genel ekonomi politikası amaçlarına ulaşılması açısından da önemlidir. Son dönemlerde ülkelerin enerji politikaları çok boyutlu ve karmaşık bir hale gelmiştir ki, bu da enerji faktörünü ülkelerin dış politikasını da etkileyen esas etkenlerden birine çevirmiştir. Bu süreç Soğuk Savaş sisteminin parçalanması ve bunun yanı sıra yeni politik düzenin yaranması gibi olağanüstü değişimlerden sonra başlamıştır. Bunlar, farklı dış politika dinamiklerinin önemli kesişme noktalarından birinde yer alan Türkiye’nin temel dış politika konularını da şekillendirmiştir. Diğer devletler de olduğu gibi Türkiye de bu süreçten karlı çıkmak için önemli adımlar atmış ve dış politika stratejisini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Türk dış politikası, bir yandan ikili ve bölgesel ilişkileri geliştirirken, diğer yandan da geliştirilen bu ilişkilerin yaratacağı sinerji ile küresel barış, istikrar ve güvenliği sağlamayı hedeflemiştir.

Her ülkenin dış politikasını etkileyen farklı boyutlar olduğu gibi Türkiye’nin de dış politikasında önem verilen temel boyutlardan birini enerji faktörü teşkil etmektedir. Çünkü, Türkiye son on yıl içinde, dünyada doğalgaz ve elektrik talebinin Çin’den sonra en fazla arttığı ikinci ülke konumundadır. Hızla artan enerji talebi neticesinde Türkiye’nin başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ithalatına bağımlılığı artmaktadır. Bu

talepler Türkiye'nin kendi yerel kaynakları yeterli olmadığından ithal kaynaklarından etmin edilmektedir. Bu yüzden, çok boyutlu enerji stratejisi çerçevesinde Türkiye, kendi enerji stratejisinin temel hedeflerini belirlemeye çalışmıştır.

1.1.Türkiye'nin Dış Politika Stratejisi ve Temel Öncelikleri

Her ülkenin dış politika doktrininin gelişmesi belirli aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalara ise etki gösteren önemli unsurlar vardır. Bu önemli faktörlerin ilkinin Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistem ve onun belirleyici özellikleri oluşturuyor. Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının temel önceliklerini üç aşamada belirlemek mümkündür:¹ 1) Dış politikanın ilk dalgası gibi derhal Soğuk Savaş'ın etkilerinden kurtulma çabası; 2) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte yaygınlaşan Batılaştırma trendi; 3) Son zamanların en fazla önem verilen aşaması - Batılaştırma ve Asyalaştırma trendi.

Türkiye Soğuk Savaş bittikten sonra birçok problemle karşı-karşıya kalmıştır ki, buna sebep uluslararası sistemde iç siyasal sistemlerin ve sosyoekonomik dinamiklerin paralel olarak değişmesi olmuştur. Çünkü her zaman yeni yapılanmalar dış politikanı belirli bir sürede etkilemiştir. Bu, Türk dış politika doktrininin belirlenmesinde de kendini göstermiştir ki, bu doğrultuda belirlenen yeni dış politika doktrininde hangi prensiplerin önemli olduğu Başbakan Ahmet Davutoğlu tarafından böyle sıralamıştır:²

¹Ziya Öniş,Şuhan Yılmaz , “Between Europeanization and Euro-Asianism:Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era.”, **Turkish Studies**, cilt:10, sayı:1, Mart 2009, s. 2

²“Davutoğlu, Foreign Policy dergisine makale yazdı”, **Zaman gazetesi**, 22 Mart 2013, http://www.zaman.com.tr/dunya_davutoglu-foreign-policy-dergisine-makale-yazdi_2068626.html, (e.t. 29.07.2014)

1) güvenlik ile özgürlük arasında bir denge kurulması, 2) komşularla sıfır sorun, 3) çok boyutlu bir dış politika,4) proaktif bir bölgesel dış politika, 5) yeni bir diplomatik tarz, 6) uyumlu diplomasi. Bu prensiplerin, statik olmadıkları için kurumsal dış politika yaklaşımına ilham verdiğini belirten Davutoğlu, böylece iç tutarlılığı olan bir prensipler bütünü, planı oluşturulduğunu kaydetmiştir. Davutoğlu, böylece bu prensiplerin, Türkiye'nin bölgesel krizlere yaklaşımı konusunda ve uluslararası sistemde seçkin bir yer edinmesinde yardımcı olduğunu ifade etmiştir.

Enerji, toplumsal yaşamın geneli için taşıdığı önemden dolayı her zaman ilgi duyulan bir araştırma konusu haline gelmiş ve önemi gün geçtikçe daha çok artmıştır. Gelişmekte olan Türkiye için enerji hem gereklilik hem de stratejik önemi olan özelliklere sahiptir. Her bir ülkenin enerji politikası o ülkenin gerçeklerine dayanan, politik ve ekonomik tercihleriyle uyumlaştırılmış bir vizyonu ortaya koymak durumundadır.³ Bu bağlamda, her ülkenin kendine özgü bazı özel imkân ve zenginlikleri kadar yine kendine özgü kısıtları da enerji politikasının şekillenmesinde rol oynar.⁴ Tüm dünyanın ilgilendiği; enerjinin güvenli ve sürdürülebilir temini, verimli kullanımı, petrol fiyatlarındaki artma eğilimi ve kararsızlıklar, yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru geçiş vb. konular aynı zamanda Türkiye'nin de ilgilenmesi ve ister istemez politikasında yer vermesi gereken konulardandır. Çünkü her geçen yıl enerjiye olan arz ve talep kendini farklı şekilde göstermektedir.

Son on yıl içinde, dünyada doğalgaz ve elektrik talebinin Çin'den sonra en fazla arttığı ikinci ülke konumunda Türkiye bulunmaktadır. UEA

³ Yusuf Yazar, "Türkiye'nin Enerjideki Durumu ve Geleceği", **Seta Analiz**, sayı:1, Aralık 2010, (Enerji durumu), s.17

⁴Yusuf Yazar, "**Enerji ilişkileri bağlamında Türkiye ve Orta Asya ülkeleri Raporu**", sayı:1, Ankara 2011, (Enerji ilişkileri), s.12

tahminlerine göre de, üye ülkeler arasında enerji talebinin orta ve uzun vadede en hızlı artış kaydedeceği ülke Türkiye'dir. Öte yandan, yapılan çalışmalarda, toplam nihai enerji talebi ile toplam birinci enerji talebinin 2020 yılı itibariyle iki kata yakın bir artışla sırasıyla 170,3 ve 222,4 MTEP seviyesine ulaşması, elektrik, doğalgaz ve petrol talebinin ise sırasıyla 398-434 milyar kW's, 59 milyar metreküp ve 59 milyon ton seviyelerini bulması beklenmektedir.⁵

Hızla artan enerji talebi neticesinde Türkiye'nin başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ithalatına bağımlılığı artmıştır ki, halihazırda toplam enerji talebinin yaklaşık %26'sı yerli kaynaklardan karşılanmaktayken,⁶ kalan %74'ünü ithal etmekte olan ve bu nedenle öncelikle kendi enerji güvenliğini sağlamayı hedefleyen Türkiye,⁷ enerji ihtiyacının imkanlar ölçüsünde yerel kaynaklardan ve en düşük maliyetle karşılanmasına, çevresel etkilerin gözetilmesine, enerji arzında kaynak ülke, güzergah ve teknoloji çeşitlendirmesine gidilmesine, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılmasının yanı sıra nükleer enerjinin de yeni bir kaynak olarak eklenmesiyle enerji sepetinin çeşitlendirilmesine, ayrıca ülke içinde ve dışında hidrokarbon kaynakları arama-geliştirme faaliyetlerine önem vermektedir. Bunların gerçekleştirilmesi için ise gerekli adımların atılmasına ihtiyaç vardır.

⁵ "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t. 09.10.2014)

⁶ "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.09.10.2014)

⁷"Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", <http://akademikperspektif.com/2011/04/23/turkiyenin-enerji-profil-i-ve-stratejisi/>, (e.t. 09.10.2014)

Türkiye, 2001 yılından bu yana enerji alanında uygulamaya koyduğu mevzuat ile artan enerji ihtiyacının, serbest piyasa kuralları çerçevesinde etkin bir biçimde karşılanmasını hedeflemektedir. Bu doğrultuda bugün Türkiye'nin enerji doktrinini oluşturan temel hassasiyetler ve ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:⁸ 1) Genel olarak enerjinin zamanında, yeterli miktarda ve olabildiğince çevreyle uyumlu bir biçimde tedarikinin güvence altına alınması; 2) Enerji talebinin mümkün olduğunca yerli ve yenilenebilir kaynaklardan karşılanması konusunda gerekli tedbirlerin alınması ve arama çalışmalarının yoğunlaştırılması; 3) Enerji üretim -özellikle elektrik üretiminde tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi; 4) Üretim ve tüketim süreçlerinde enerji verimliliğinin artırılması yönünde gerekenleri yapmak ve gerekli tedbirleri almak; 5) Verimlilik ve etkinliği hedefleyen enerji sektörünün liberalleştirilmesi çalışmalarını sürdürmek; rekabetçi ve şeffaf bir enerji sektörü oluşumu açısından gerekli iyileştirici tedbirleri almaya devam etmek; 6) Karşılıklı bağımlılık bağlamında benimsenmiş olan “enerji koridoru” ve “enerji terminali” rolüyle uyumlu olarak Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik konumundan etkin bir biçimde yararlanmak; 7) Artan enerji talebinin karşılanmasının güvence altına alınması için arz güvenliğine öncelik vermek, bu güvenliğin artırılmasına yönelik projeler geliştirilmesine önem vermek; 8) Çevreyle daha uyumlu yeni enerji teknolojileri konularındaki araştırma ve geliştirme çalışmalarını teşvik etmek ve desteklemek; 9) Genel çevre şartlarında iyileşme sağlama ve benimsenmiş olan sera gazı emisyon hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak enerji üretiminin tüm safhalarında temiz enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılmasını temin için gerekli tedbirleri almak; 10) Arz güvenliğini ve kaynak

⁸Yazar, “Enerji İlişkileri”, s.60

çeşitliliğini arttırma politikasıyla uyumlu olarak elektrik üretimi amaçlı nükleer elektrik santrallerinin kurulması yönünde gerekli girişimleri sürdürmek.

Ulusal enerji arz portföyünde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltme ve enerji sepetine nükleer enerjiyi eklemek için Türkiye Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nu oluşturmuştur. Bunun yanısıra , yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine verdiği önemin bir ifadesi olarak, 26 Ocak 2009 tarihinde Bonn'da düzenlenen konferans sonunda imzalanan anlaşmayla, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın (IRENA) kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Öte yandan Türkiye, ulusal enerji bileşenine nükleer enerjinin de eklenmesi için hazırlıklarını sürdürmektedir. Bu çerçevede, 2030 yılına kadar Türkiye'nin nükleer enerjide 10 bin MW'lık kurulu güce ulaşması öngörülmektedir. Bunun gerçekleşmesi için nükleer enerji projelerinin hayata geçirilmesinde nükleer güvenliğin sağlanması birinci öncelik taşımaktadır.

Böylelikle, Türkiye'nin enerji politikası amaçlarının üç ana hattı Türkiye'nin enerji ihtiyacını gidererek ekonominin büyümesine katkıda bulunmak ve gelişen ekonomiye sahip olmak, Türkiye'yi en esas enerji geçit ülkesine çevirmek, onu enerji kavşağının merkezi arteri konumuna getirmek gibi özetlenebilir.⁹

⁹M.Ali Bilginoğlu, “Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Arayışları”, http://www.erusam.com/images/dosya/Turkiyenin_Enerji_Sorunlari_ve_Cozum_Arayislari.pdf, (e.t. 30.102014), (Türkiye'nin Enerji Sorunları), s.13

1.2.Türkiye'nin Enerji Stratejisini Etkileyen Temel Dinamikler

Her bir ülkenin enerji stratejisini belirleyen ve etkileyen farklı faktörler mevcuttur. Bu faktörler arasında kimi zaman siyasal, kimi zaman sosyal, kimi zamansa ekonomik boyutlar farklılık sağlamakla öne çıkıyor. Türkiye'nin enerji stratejisini inceleyerkense tamamen farklı boyutların ağırlık sağladığını görmek mümkündür. Bunlara- geçit ağırlıklı ülke olması,enerji kaynaklarının yeterli olmaması ve en önemlisi ise güvenlik sorunlarının yaşanması gibi faktörler dahildir.

Uluslararası enerji projelerinin gerçekleştirilmesi Avrupanın enerjiye olan ihtiyacının giderilmesini sağlarken, Türkiye'nin de Afro-Avrasya enerji ekseninde ve kavşağında önemini daha da artırmıştır. Bununla da Türkiye Doğu-Batı Enerji Koridorunun gerçekleştirilmesi için Hazar Havzasının petrol ve doğaz gaz rezervlerinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında geçit ülke olma çabalarını beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin yeterli kadar enerji kaynaklarının olmaması, gün geçtikçe ekonomisinin büyümesi ve nüfusunun artması enerjiye olan talebin de artmasına neden olmuştur. Enerji talebindeki bu artış, Türkiye için ortalama olarak yaklaşık % 8-9 dolayındadır.Birincil enerji kaynaklarının kısıtlı olmasına rağmen yenilenebilir enerji kaynakları açısından (hidrolik, güneş, rüzgar, jeotermal, biogaz) avantajlı olsa da günümüzde bu kaynaklardan elde edilen enerji talebi karşılamamaktadır. Fakat 2023 yılına kadar bu kaynaklardan alınan enerji miktarının artırılması planlanmaktadır.

Enerji güvenliği ise , ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı şekilde sağlanabilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu hizmetlerin arzında farklı riskler ortaya çıkıyor ki, risklerin de ekonomik, sosyal,

siyasal, çevresel boyutları mevcut olsa da güvenliğin sağlanması daha çok siyasal boyuta bağlıdır. Türkiye'nin enerji güvenliğinde ise geçit bir ülke olması daha büyük güvenlik risklerini ortaya çıkarıyor. Çünkü güvenlik sorunlarının yaranmasını boru hatlarının istikrarsız bölgelerden geçmesi, sınırlarda terör sorunun yaşanması, enerji kaynaklarının çeşitlenmesine bir çok ülkelerin karşı çıkması gibi tehditler tetikliyor. Bu sorunların giderilmesi ise Türkiye'nin enerji kavşağının merkezine çevrilmesini sağlamasının yanı sıra ve güvenilir bir ülke olma imajını da olumlu etkileyebilir.

1.2.1. Enerjiye Olan Bağımlılık

Uluslararası sistemde 1980'li yıllardan itibaren başlayan değişim Türkiye'ni de yakından etkilemiş, ihracata dayalı sermaye birikim süreciyle birlikte enerji tüketimi ciddi oranda artış göstermeye başlamış, bu eğilim 1990'lardan günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Türkiye yüzölçümü ve nüfusu itibarıyla dünya üzerinde kayda değer bir duruma sahiptir ki, nüfusu 74,8 milyonu aşmaktadır.¹⁰ Türkiye Avrupa'nın yedinci büyük ekonomisi ve altıncı büyük elektrik piyasası konumundadır. 2010'da ithal enerji bağımlılığı % 71.5 olan Türkiye'nin yıllık enerji talep artışı (1990'dan itibaren) % 4.6 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına dek elektrik talep artışı ise; düşük senaryoya göre % 6.7, yüksek senaryoya göre % 7.5 olarak tahmin edilmektedir. ETKB gelecek 15 yıldaki yatırım ihtiyacını 100 milyar dolar olarak öngörürken, EPDK 2010–

¹⁰“Türkiye'nin Enerji Görünümü”, **Oda Raporu**, Yayın sayısı: MMO/588, Ankara, Nisan 2012, s.1

2030 dönemi için gerekli yatırım ihtiyacını 225–280 milyar dolar olarak tahmin etmektedir.¹¹

Türkiye özellikle hidrokarbon kaynakları itibariyle zengin olmayan bir ülkedir. Tükettiği toplam yıllık enerjinin ancak %26'sini yerli kaynaklarıyla karşılayabilen Türkiye'de enerjiye olan talep de ülke nüfusunun artışına ve ekonomisinin büyümesine paralel olarak artmaktadır. Toplam enerji talebini karşılamada %74'lük düzeyinde dışa bağımlılık Türkiye'nin enerji politikası ortaya konulurken özellikle dikkate alınan konulardandır. Türkiye'nin resmi enerji stratejisi, Cumhuriyet'in kuruluşunun yüzüncü yılı olan 2023'e kadar ülkenin dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltacak, hatta mümkün olduğunca sıfıra indirecek şekilde, iç kaynaklardan maksimum ölçüde yararlanmayı hedefleyen bir yaklaşıma dayanmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2010-2014 Stratejik Planı'na göre, 2023 yılında elektrik üretiminin yüzde 30'unun yenilenebilir kaynaklardan temin edilmesi hedeflenmektedir.¹²

Türkiye'de yenilenemeyen enerji kaynaklarından en çok linyit rezervi bulurken kömür, petrol, doğalgaz rezervi oldukça sınırlıdır ve üretimi ihtiyacı karşılamamaktadır. Bugünkü veriler itibarı ile, dünya genelinde de olduğu gibi, Türkiye'nin genel enerji tüketimi içinde fosil kaynakların (petrol, gaz ve kömür) payı, yaklaşık % 90'dır.¹³

Taşkömürü, Türkiye'nin Zonguldak havzasında yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin bilinen taş kömürü rezervi toplam olarak 1 126 548 000 tondur.¹⁴ 2009 yılından itibaren kömür ithalatında artma gözetlenmiş bu artış 2010 yılından itibaren % 4.5'lik düzeyle 21.333.000 ton olmuştur.

¹¹“Türkiye'nin Enerji Görünümü”, s.4

¹²“Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye”, **WWF Raporu**, Ankara, 2011, s.5

¹³ A. Necdet Pamir, “Dünya'da ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, (e.t.31.10.2014), (Dünya'da ve Türkiye'de Enerji), s.17

¹⁴ TÜSİAD, “21.yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi”, **Lebib Yalkın Yayınları**, İstanbul 1998, s.37

2013 sonu itibariyle kömüre dayalı santral kurulu gücü 12.563 MW olup toplam kurulu gücün %20'sine karşılık gelmektedir. Yerli kömüre dayalı kurulu güç 8.515 MW (%13,3) ve ithal kömüre dayalı kurulu güç ise 4.048 MW (%6.3) şeklindedir.¹⁵

Linyit, Türkiye'nin bir çok yerinde ve bol miktarda bulunduğu için önemli bir madendir. Toplam dünya linyit rezervinin yaklaşık %1,6'sı Türkiye'de bulunmaktadır. 1,2 milyar tonu görünür rezerv niteliğinde toplam 12,5 milyar ton linyit rezervi bulunmaktadır.¹⁶ Taşkömürüne göre kalorisi daha düşük bir kömür türüdür. Linyit yataklarından en önemlileri Elbistan, Soma (Manisa), Tunçbilek, Seyitömer, Tavşanlı (Kütahya), Yatağan (Muğla) ve Çan (Çanakkale)dir.

Türkiye'nin başlangıçtan bugüne keşfedilen üretilebilir petrol rezervi, yaklaşık 1 milyar varildir. Bu rezervin bugüne kadar yaklaşık % 70'i tüketilmiş olup, kalan rezerv 296 milyon varildir (43,1 milyon ton). Türkiye, yılda yaklaşık 25 milyon ton hampetrol tüketmekte, bunun % 90'ını ithal etmektedir.¹⁷ 2012 yılı yurtiçi üretilebilir petrol rezervi 294,8 milyon varil (43,2 milyon ton) olup, yeni keşifler yapılmadığı takdirde, bugünkü üretim seviyesi ile yurtiçi toplam ham petrol rezervinin 18,5 yıllık bir ömrü bulunmaktadır.¹⁸

Doğalgaz, kullanım alanları giderek yaygınlaşmaktadır. Başlıca doğalgaz yatakları Trakya-Hamitabat, Mardin ve Siirt'te bulunmaktadır. Yılda 40 milyar metre küp civarında doğalgaz tüketimi olan Türkiye bu miktarın ancak %2'lik bir kısmını üretmekte, geri kalan %98'lik kısmını

¹⁵ "Enerji kaynakları- Kömür", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Komur>, (e.t. 1.11.2014)

¹⁶ "Türkiye'nin enerji görünümü", s.96

¹⁷ Pamir, "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji", s.15

¹⁸ "Petrol rezervi", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>, (e.t. 1.11.2014)

ithal etmektedir.¹⁹ 2010 yılı rakamlarına baktığımızda, Türkiye'nin ithal ettiği doğalgazın neredeyse yarısını (%46) Rusya'dan, yaklaşık beşte birini (%21) İran'dan, %12'sini Azerbaycan'dan ve %10'unu Cezayir'den satın aldığını görmekteyiz. Tamamı ithal edilen doğalgazın %67'sini elektrik üretiminde, %90'ı ithal edilen petrolün %52'sini ulaştırmada kullanılmaktadır.²⁰ 2011 yılında ortaya çıkan istatistikler, Türkiye'nin enerji tüketiminin halen büyük oranla fosil kaynaklar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Tüketim pastası içerisinde ilk sırayı doğalgaz almakta, hemen arkasından kömür ve petrol gelmektedir. Ancak, Tablo 1.2.1.1'de görüldüğü üzere, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim yüzdesindeki olağanüstü artış iyiye işarettir.

Tablo 1.2.1.1. Türkiye Enerji Tüketiminin Kaynaklara Göre Dağılımı

	2009	2010	2009-2010
Enerji Kaynakları	Miktar (milyon tep)	Miktar (milyon tep)	Değişim oranı(%)
Petrol	28.2	28.7	1.7
Kömür	32.0	34.4	7.4
Doğalgaz	32.1	35.1	9.2
Hidroelektrik	8.1	11.7	44.3
Nükleer	-	-	-

¹⁹Hasan Öztürk, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Alternatif Olarak Afrika Açılımı", <http://www.bilgesam.org/incele/55/-turkiye'nin-enerji-guvenligi-ve-alternatif-olarak-afrika-acilimi/>, (e.t. 20.10.2014)

²⁰Pamir, "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji", s.18

Yenilenebilir Enerji	0.5	1.0	88.1
----------------------	-----	-----	------

Kaynak: İslam Safa Kaya, “Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış:Türkiye Örneği”, **TBB Dergisi**, sayı:102, 2012, s.281

UEA'nın Türkiye'ye ilişkin enerji geleceğine dair 2009 yılı verilerine göre, birincil enerji tüketim ve üretimi 2008- 2020 döneminde yılda ortalama %6,8 artış gösterecek, bu çerçevede toplam arz miktarı 2020 yılında 217,75 milyon TEP olacak, bu rakamın 65,9 milyonu üretim ile 151,7 milyonu ise ithalat ile sağlanacaktır.²¹

Türkiye'nin birincil enerji kaynaklarının enerji üretimi kendi ihtiyacını tam şekilde karşılayamadığından, mevcut durumu onarmak için yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılmaktadır. Türkiye güneş, rüzgar, biyokütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ancak, bunların enerji olarak kullanımları halen yeterli düzeylerde değildir.

Tablo 1.2.1.2. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli ve kullanım durumu

Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Mevcut potansiyel (GWh/yıl)	brüt değerlendirilebilen potansiyel (GWh/yıl)	Teknik yönden değerlendirilebilen potansiyel (GWh/yıl)	Kullanılan potansiyel (GWh/yıl)	Kullanım (%)
Hidrolik	430-450		216	35330	30
Güneş	365		182*	4.07	4.5
Biogaz	1.58		0.79*	0.067	16.8

²¹International Energy Agency (IEA), “Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2009 Review”, OECD, Paris, 2010, ss.110-111

Rüzgar	400	124	61	62
Jeotermal	16	8	0.89	22.5

Kaynak: “Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerji Potansiyeli”, http://www.emo.org.tr/ekler/7267ca39f652c0d_ek.pdf, (e.t. 05.11.2014), s.2

*brüt potansiyelin % 50’si alınmıştır.

Hidroelektrik enerji, su gücü olarak da bilinir. Türkiye 433 milyar KWh brüt teorik hidroelektrik potansiyeli ile dünya hidroelektrik potansiyeli içinde % 1 paya sahiptir. 125 milyar KWh ekonomik olarak yapılabılır potansiyeli ile Avrupa ekonomik potansiyelinin yaklaşık % 16’ı mertebesinde hidroelektrik potansiyele sahip bulunmaktadır.²² Ülkede Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yürütülen Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli, bu model kapsamındaki “Otoprodüktör Üreticiler” yöntemi ve işletmede bulunan HES’lerin “İşletme Hakkının Devredilmesi” uygulaması ile DSİ tarafından yürütülen “ %100 Dış Kredili Anahtar Teslimi” modelleriyle HES’lerin inşa edilmesinde önemli gelişmeler kaydedilmiş bulunmaktadır.²³ Hidroelektrik santrallerinin diğer santral türlerine göre avantajları bulunmaktadır. Bunlar: 1) Hidroelektrik santralleri yenilenebilir enerji kaynaklıdır. Tesisin yapımından önce faydalanılmayan su, santralle beraber ülke ekonomisine katılmaktadır. Ayrıca hidroelektrik santrallerinde kuruluş, işletme, onarım maliyetleri dışında ham madde gibi masrafları bulunmamaktadır. 2) Enerji üretiminde kullanılan yöntem çevreyle dosttur. Üretim aşamasında çevreye zararlı hiçbir atık oluşmaz. 3) Biriktirmeli hidroelektrik santralleri enerji

²² “Hidrolik Enerji Kaynakları”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hidrolik>, (e.t.1.11.2014)

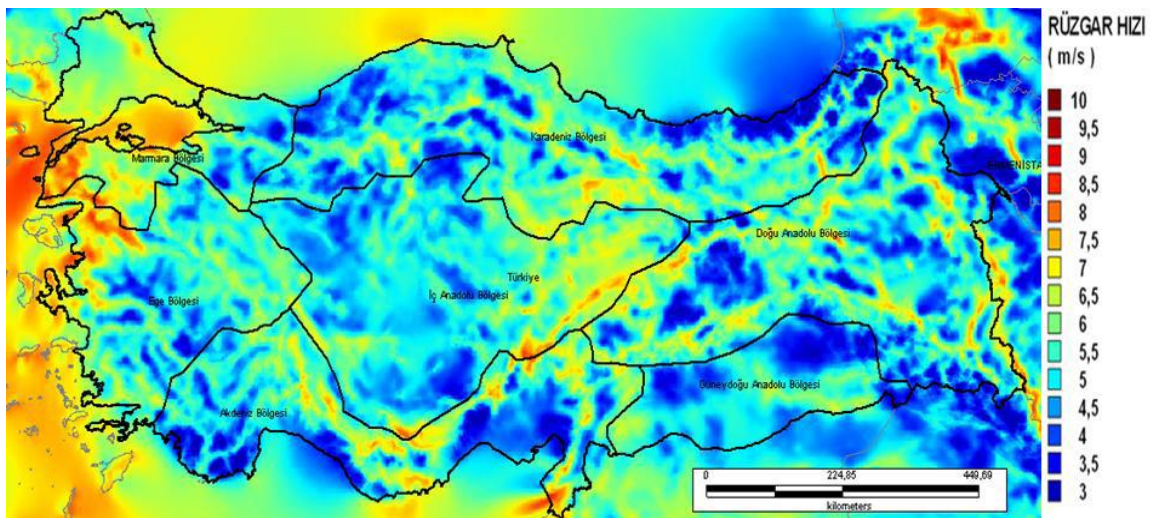
²³ Turgut Görez, Ahmet Alkan, “ Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerji Potansiyeli”, **III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu**, Mersin, 19-21 Ekim 2005, s.4

talebindeki değişimlere kısa zamanda ayak uydurabilirler. Termik santraller, nükleer santraller gibi santrallerin devreye sokulup çıkarılmaları uzun zaman almakta ve bu süre zarfında elektrik üretimine katılamayan enerji boşa harcanmaktadır.

Güneş enerjisi, yenilenebilir kaynaklar içerisinde en önemlisidir. Birçok bölgede güneşlenme süresi yeterli olduğu için bu kaynaklardan yararlanılmasında daha çok fayda vardır. En fazla güneşlenme süresi Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülürken en az Karadeniz bölgesindedir. Bunun yanında Türkiye’de güneşli gün sayısı fazla olmasına rağmen güneş enerjisinin kullanımı oldukça sınırlıdır.

Rüzgâr enerjisi potansiyeli bakımından Türkiye, Avrupa’da zengin ülkelerden birisidir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan ve yaklaşık 3500 km kıyı şeridi olan Türkiye’de özellikle Marmara kıyı şeridi ve Ege kıyı şeridiyle sürekli ve düzenli rüzgâr almaktadır. Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyel Atlası (REPA), Türkiye rüzgâr kaynaklarının karakteristiklerini ve dağılımını belirlemek amacıyla EİE tarafından 2006 yılında üretilmiştir.²⁴

Şekil 1.2.1.1. Türkiye Rüzgâr Atlası (Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü)

Kaynak: “Türkiye’nin Enerji Görünümü”, s.159

²⁴Pamir, “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji”, s.20

Türkiye Rüzgâr Atlasında (REPA) yer seviyesinden 50 metre yükseklikteki rüzgâr potansiyelleri incelendiğinde Ege, Marmara ve Doğu Akdeniz bölgelerinin yüksek potansiyele sahip olduğu görülmektedir. REP'ya göre Türkiye rüzgâr enerji potansiyeli, belirlenmiş kriterlerin ışığında rüzgâr sınıfı iyi ile sıra dışı arasında 47.849,44 MW olarak belirlenmiştir. Bu araziler Türkiye toplamının % 1,30'una denk gelmektedir. Türkiye'de, 2013 yılı sonu yıllık rüzgar enerjisi üretim miktarı 7.518 GWh'dir. 2013 yılı sonu itibarıyla işletmede olan rüzgar enerji santrallerinin kurulu gücü ise 2.760 MW'dır.²⁵

Jeotermal enerji de bir diğer önemli enerji potansiyelidir. Türkiye'nin jeotermal potansiyelinin belirlenmesi için gerekli araştırmalar ve incelemeler Maden Tetkik ve Arama (MTA) Genel Müdürlüğü tarafından 50 yıl önce başlatılmıştır. Günümüze kadar Türkiye'de 420 jeotermal üretim kuyusu ve 300 gradient kuyusu açılmıştır. Türkiye'nin potansiyeli düşünüldüğünde, jeotermal üretim kuyularının sayısı oldukça azdır.²⁶ Mevcut inşaa halindeki jeotermal elektrik üretim tesisleri Ege Bölgesi'ndedir (Denizli, Aydın, İzmir, Manisa). Kaplıcalar jeotermal enerjinin ilk kullanım alanlarıdır. Üretilen enerji miktarı kapasitenin çok altında kalmaktadır. Jeotermal enerjinin yenilenebilir olması için kullanılan suyun yer altına tekrar enjekte edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin jeotermal enerji potansiyeli 31 500 MW varsayılmaktadır ve jeotermal potansiyeli ile dünyada 7., Avrupa'da 1. sıradadır.²⁷

Biyokütle enerjisini klasik ve modern anlamda olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Birincisi; konvansiyonel ormanlardan elde

²⁵ "Rüzgar Enerjisi", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ruzgar>, (e.t. 1.11.2014)

²⁶ "Türkiye'deki jeotermal kaynakları", <http://jeotermal.balikesir.edu.tr/jeotermal5.php>, (e.t. 05.11.2014)

²⁷ "Türkiye'nin Enerji Kaynakları", <http://www.muhteva.com/turkiye-enerji-kaynaklari-t100214.html>, (e.t. 10.07.2014)

edilen yakacak odun ve yine yakacak olarak kullanılan bitki ve hayvan atıklarından oluşur. İkincisi yani modern biyokütle enerjisi ise; enerji ormancılığı ve orman-ağaç endüstrisi atıkları, tarım kesimindeki bitkisel atıklar, kentsel atıklar, tarıma dayalı endüstri atıkları olarak sıralanır. Bugün biyokütle enerjisinden 3 farklı şekilde yararlanılıyor.²⁸ Biyoyakıt: Biyokütlenin ulaşım alanında kullanılmak için sıvı yakıt haline dönüştürülmesi. Biyogüç: Biyokütlenin doğrudan yakılması veya gaz haline dönüştürülerek elektrik üretilmesi işlemi. Biyoürünler: Daha önceden petrol kullanılarak üretilen bazı ürünlerin biyokütleden üretilen kimyasallar yardımı ile üretilmesi

Nükleer enerji, başlı başına bir tartışma konusudur. Atık sorununu henüz çözümlenememiş bu teknolojinin, mevcut teknolojiler çerçevesinde ülkemizde kullanımı, kabul edilebilecek bir politika değildir. Nükleer santrallarda yeterli işletme emniyeti sağlanmadan ülkede kurulacak santralların işletme arızalarının giderilmesinde de dışa bağımlılık kaçınılmaz olacaktır.²⁹ Fakat, hızla artan elektrik talebini karşılamak ve ithalat bağımlılığından kaynaklı riskleri azaltmak üzere 2023 yılına kadar nükleer enerji santralının devreye alınması planlanıyor. Türkiye’de elektrik enerjisi arz ve talep projeksiyonlarına bağlı olarak, 2020 yılına kadar, nükleer enerji santrallerinin, elektrik enerjisi üretimi içerisindeki payının en az %5 seviyesine ulaşması hedeflenmektedir.³⁰

Böylelikle, Türkiye’nin birincil enerji ve yenilenebilir enerji kaynaklarını incelediğimiz zaman belirlenen temel sorun enerjiye olan bağımlılık olarak ortaya çıkmıştır. Bağımlılığın nedeni ise enerji eytmezliği sorunudur ki, bu soruna bunlar dahildir:³¹ 1) Türkiye, az enerji tüketen (kişi

²⁸ “Biyokütle Enerjisi”, <http://www.limitsizenerji.com/temel-bilgiler/biyokuettle-enerjisi>, (e.t. 14.07.2014)

²⁹ Pamir, “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji”, s. 23

³⁰ “Nükleer Enerji Kaynakları”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>, (e.t. 1.11.2014)

³¹ Bilginoğlu, “Türkiye’nin Enerji Sorunları” s.10

başına ve toplam olarak) ve enerji kullanım verimliliği düşük bir ülkedir. Birincil enerji tüketiminin GSMH' ya oranı(enerji şiddeti)yüksek bir ülkedir. Bunun anlamı, Türkiye'nin bir birim katma değer yaratabilmek için diğer ülkelere göre çok daha fazla enerji tüketiyor olmasıdır. 2) İthal enerjiye bağımlılık oranı artmakta, bir diğer ifade ile, yerli enerji üretiminin enerji talebini karşılama oranı düşmektedir.3) Yeni petrol sahaları keşfedilememekte ve mevcut üretim sahalarının eski olması nedeniyle ham petrol üretimi sürekli düşmektedir.4) Elektrik üretim birimlerinin çoğunlukla güney ve doğuda, tüketim merkezlerin ise kuzey batıda olması, uzun iletim hatları nedeniyle yüksek enerji kayıplarına neden olmaktadır.5) Enerji talebinin ekonomik büyümeye duyarlılığının yüksek oluşu ödemeler dengesini (cari açık) kötüleştirmektedir.6) Türkiye'nin enerji tasarruf olanakları sınırlıdır. Bu durum enerji tasarruf politikasının uygulanmasını güçleştirmektedir.7) Nükleer enerji alanındaki gelişmeler çok yetersizdir.

Bu sorunların giderilmesi ve doğru çözüm yollarının bulunması ile hem ülke ekonomisine katkıda bulunabilir hem de gelişen enerji sepetine yeni dallar eklenebilir.

1.2.2. Geçit Ülke Olması

Güvenli bir enerji nakil güzergâhına sahip olmak enerji güvenliği sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak mütalaa ediliyor. Bu yaklaşım, özellikle boru hattı geçişi için güvenli bir güzergâhı sağlayabilecek uygun coğrafi konuma sahip ülkelere enerji koridoru rolü oynama imkânı sunmaktadır. Bu açıdan bakınca, Türkiye, enerji havzalarının tam ortasında yer alan bir ülkedir. Türkiye'nin kuzeyinde doğalgaz ve petrol zengini

Rusya Federasyonu, güneyinde yeryüzündeki en çok petrol rezervini topraklarında barındıran Orta Doğu coğrafyası ve doğusunda hidrokarbon kaynakları açısından çok zengin olan Hazar Havzası ile Orta Asya ülkeleri yer almakta ve batısında ise hidrokarbon kaynaklarına aşırı ölçüde gereksinim duyan ülkeler bulunmaktadır. Türkiye'nin bu ülkelerle yakın siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin bulunması Ankara'nın Avrupa'nın dördüncü büyük ana enerji arteri olma politikasının altyapısını oluşturmaktadır.

Türkiye konjonktürel gerekçelerle ortaya çıkmış herhangi bir ulus-devlet değildir. Aksine, uluslararası sistemi oluşturan hakim medeniyet ile asırlarca süren çok yoğun bir hesaplaşma sürecinin oluşturduğu tarihi mirasın eseridir.³² Bu nedenle 'Koridor' ya da 'köprü' konseptleri daha önceden de zaman zaman kullanılmıştır. 2002 yılı sonu itibariyle başlayan güçlü tek parti iktidarı döneminde Türkiye'nin bu enerji koridorunda ana artere çevrilmesi daha belirgin şekilde gündeme gelmeye başlamıştır.³³ Bu dönemden itibaren Türkiye etrafında bulunan bölgelere daha çok dikkat etmeye başlamış ve onlarla ilişkilerini geliştirme yolunda adımlar atmıştır.

Orta Asya bölgesi Ankara tarafından dikkate değer bir piyasa olarak nitelendirilmektedir. Özellikle hidrokarbon kaynakları alanında dikkat çekici bir potansiyele sahip olan Orta Asya'nın iktisadi önemi de belirgindir. Bölgenin Türkiye için sahip olduğu iktisadi ehemmiyet, Orta Asya bölgesel politikalarının kilit bir unsurunu teşkil etmektedir. Buna ilaveten, bölge ile dünya piyasaları arasında bir köprü olmak ve lojistik bağlantılar ve de enerji politikalarında boru hatları kanalıyla bölge için elzem bir rol oynamak da Ankara'nın iktisadi menfaatleri arasında

³²Ahmet Davutoğlu, "Strateji Derinlik", <http://www.altinicizdiklerimiz.com/ozetler/StratejikDerinlik.pdf>, (e.t.31.10.2014), s.10

³³ Yazar, "Enerji Durumu", s.17

bulunmaktadır. Hazar Havzası'nı Orta Asya'nın bir parçası olarak kıymetlendiren Ankara, enerji politikalarında Orta Asya ve Kafkasya'ya aynı ölçüde değer vermektedir.³⁴

Türkiye yakın coğrafyada bulunan birçok devletle hem ekonomik, hem siyasal düzeyde ilişkilere sahiptir. Ama bunun yanı sıra Türkiye Batı devletleri ile de ilişkilerini gelişen düzeyde inkişaf ettirmektedir. Çünkü, Türkiye Batı ile olan ilişkilerinden stratejik olarak çıkar elde etmeye çalışıyor. Bu, enerji prespektifi açısından üç faktörle alakadardır:³⁵ 1) Dış ilişkilerin gelişmesi enerji alanında bölgesel işbirliğinin daha da genişlenmesine olanak sağlayacaktır; 2) Diğer partnerlerle olduğu gibi Batı devletleriyle de işbirliği içerisinde olmazsa Türkiye'nin enerji sanayisi tehlikeye maruz kalamaz; 3) Jeopolitik açıdan, Türkiye diğer komşu devletlerin de dahil olduğu enerji terminali kavşağında bir transit ülke olma şansını kaçırmak istemiyor.

Bu bölge ülkeleri ile gerçekleştirilen ilişkiler ise enerji jeopolitiği kavramının Türkiye açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koyuyor. Enerji jeopolitiği sadece petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu coğrafyalar için geçerli olmayıp, bu enerji kaynaklarının taşınması esnasında birbirine bağlanan ülkeleri de içeriyor. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ahmet Davutoğlu'na göre; Türkiye'nin stratejik konumu, köklü devlet ve kültürel geleneği ve dünya petrolünün vanasını elinde tutan az sayıda devletten biri olması "Türkiyesiz" bir bölge politikasının oluşmasına izin vermemektedir.³⁶ 2006 yılı Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin önemine şu cümlelerle vurgu

³⁴ Adam Balcer, "Between Energy and Soft Pan-Turkism: Turkey and the Turkic Republics", **Turkish Policy Quarterly**, cilt:11, sayı:2, Yaz 2012, ss. 151-153

³⁵ Mert Bilgin, "Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement", sayı:2, 2010, s. 6

³⁶ Gürkan Zengin, "Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi", İstanbul, 2010, s. 9

yapılmıştır: “Türkiye’nin Rusya, Hazar Denizi ve İran Körfezi’nin petrol ve doğalgazının taşınabildiği transit bir ülke olma potansiyeline sahip olması, Avrupa Birliği nezdindeki stratejik önemini arttırmaktadır. Türkiye aynı zamanda Avrupa Birliği’ni Orta Doğu’ya bağlamakta ve Akdeniz’de de önemli bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır.”³⁷

Türkiye’nin coğrafi konum açısından geçit bir bölgede yerleşmesi onun enerji güvenliği konusunda nasıl bir politika uygulayacağı meselesini de gündeme getirmiştir. Çünkü, Türkiye, dünyanın ısıpatlanmış gaz rezervlerinin % 71.8’nin ve petrol rezervlerinin % 72.7’nin bulunduğu Orta Doğu ve Hazar Havzası ile çok yakın konumda yerleşmektedir.³⁸ Bu sayede, Türkiye, kaynak ülkeler ile tüketici pazarları arasında doğal bir köprü işlevi görmekte ve kaynak ve güzergâh çeşitlendirilmesi yoluyla enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanı Taner Yıldız’a göre Türkiye, yapıcı bir biçimde dünyanın enerji güvenliğine katkıda bulunabilir. Daha özel olarak Ankara önemli bir bölgesel rol oynamak suretiyle bir köprü olmaktan daha fazlası olabilir. Bu çerçevede Asya ve Avrupa arasında bölgesel bir merkez olma potansiyeline sahiptir.³⁹

Türkiye’nin başlıca isteği her kese belli olan bölgesel enerji kavşağında başlıca aktöre çevrilmektir ki, bu defalarca Türk yetkilileri tarafından beyan edilmiş ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2010-2014 yılı için hazırladığı Stratejik Plan’da da vurgulanmıştır. Bu Stratejide

³⁷ “Türkiye’nin Enerji stratejisi”, <http://politikaakademisi.org/turkiyenin-enerji-stratejisi/>, (e.t. 23.09.2014)

³⁸ A.Necdet Pamir, “Turkey: A Case of a Transit State”, **Gal Luft and Anne Korin (eds.), Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook, United States of America: Praeger Security International, 2009, ss. 250-251.**

³⁹ Taner Yıldız, “Turkey’s Energy Policy, Regional Role and Future Energy Vision”, **Insight Turkey**, cilt:12, sayı:3, Yaz 2010, (Turkey’s Energy Strategy), ss. 36-37

başarılı olmak için Taner Yıldız beş etkeni öne sürmüştür:⁴⁰ 1) Enerji güvenliği; 2) Türkiye'nin bölgesel ve küresel çerçevede enerji yetkisi; 3) Çevre politikası; 4) Tabii kaynaklar; 5) Partnerlerle uyumlu bir şekilde enerji projelerinin hayata geçirilmesine destek verilmesi.

Türkiye konumu itibariyle bir yandan Batı'nın enerji ihtiyacı için önemli bir geçiş güzargahında yer alırken, diğer yandan jeostratejik rekabet sebebiyle yeni boru hatlarının inşasında engellerle karşılaşmaktadır. Türkiye'nin statüsü itibariyle de enerji terminali özelliğini devam ettirmesine karşın bir takım eksiklikleri bulunmaktadır. Bunların başında Türkiye'nin Avrasya enerji jeopolitiği üzerinde yeterli ölçüde politika geliştirmemesi gelmektedir. AB enerjide dışa bağımlı olması sebebiyle Rusya'nın enerji tedarikinde tekeli kırma için alternatif enerji yolları projelerini desteklemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB enerji güvenliğinin sağlanmasındaki kritik rolü Ankara tarafından iyi değerlendirilmelidir.⁴¹

Türkiye yürüdüğü enerji politikasıyla yalnızca geçit ülke olmak istemiyor, bunun yanı sıra enerji kaynaklarının çeşitlenmesinde ve enerji rezervlerinin ihracatının gerçekleştirilmesinde de kendi yerleşim alanı ile üstün olmaya can atıyor. Türkiye jeostratejik konum açısından arzuolunan enerji terminalinde esas faktör olma yolunda ilerlemektedir, böyle ki, uluslararası, özellikle de ABD ve Avrupa devletleri arasında gerçekleştirilmesi planlanan enerji boru hatlarının yapılanmasına başlanması için görüşmelerde de ön planda yer tutmaktadır. Bu hedeften hareketle, Türkiye, geniş Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarının

⁴⁰Mert Bilgin, "Turkey's energy strategy: What difference does it make to become an energy transit corridor, hub or center?," **UNISCI Discussion Papers**, sayı:23, Mayıs 2010, (Turkey's Energy Strategy), ss. 113-128.

⁴¹Sohbet Karbuz, Barış Şanlı, "On Formulating a New Energy Strategy for Turkey", **Insight Turkey**, cilt:12, sayı:3, 2010, s. 102.

doğrudan Batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören ve 21. Yüzyılın İpek Yolu olarak sunulan Doğu-Batı Enerji Koridorunun gerçekleştirilmesine ön ayak olmuştur.⁴² Fakat Türkiye'nin enerji terminalinin merkezi olması için bazı taleplere uyması gerekiyor:⁴³ 1) Nükleer enerji santrallerin inşaedilmesi için büyük ölçekte sermaye ayrılması; 2) Yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılması ve bu alanda yeni programların uygulanması; 3)İlaveten birçok saflaştırma tesisatlarının yaradılması; 4) Denizcilik terminalinin daha fazla geliştirilmesi; 5) RF'den, AB'den ve ABD'den gelen “anlık tepkiler”e göre, “anlık enerji politikası” yerine daha verimli bir stratejinin belirlenmesi; 6) RF karşısında Türkiye'nin elinin güçlü olduğu alanlar belirlendikten sonra onlar üzerinden yeni stratejilerin geliştirilmesi.

Böyle ki, Türkiye'nin bu enerji stratejisi “büyük risk, büyük kazanç” pozisyonunu da kendi beraberinde gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda hareket ederse Türkiye Hazar Havzası ve Orta Doğu ülkeleri enerji rezervlerinin temel taşıyıcısına çevrilerek daha fazla kar elde etmiş olabilir. Bunun gerçekleşmesi içinse komşularla olan ilişkilerindeki güvensizlik risklerinin en düşük seviyeye indirilmesi gerekiyor. Bununla da bölgede ülkeler arası bağlar kuvvetlenecektir ki, böylece, Türkiye topraklarının enerji hatlarının kesiştiği coğrafya haline gelmesi ülkenin dengeleyici konumunu pekiştirirken, bölgesel güç olabilme hedefine ulaşmak için zemin sağlayacaktır.

⁴² Yıldız, “Turkey's Energy Strategy”, s.37

⁴³ Bilgin, “Turkey's Energy strategy”, ss. 113-128.

1.2.3. Enerji Güvenliği

Uluslararası ve ulusal zeminlerde gündemi meşgul eden en önemli konulardan biri gibi enerji güvenliği problemi kendini göstermektedir. Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiye, diğeri de güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin, enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içine almaktadır. Enerji güvenliğinin, güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını içermektedir.⁴⁴

Enerji kaynaklarına ulaşımın mümkün olduğunca sürekliliğinin sağlanması sorunu eskiden beri gündemde olmasına rağmen enerji güvenliği konsepti daha ziyade modern tarihe özgüdür. Enerjinin toplumsal ilişkilerdeki rolü arttıkça enerji arzındaki olası bir kesintinin risk potansiyeli de artmaktadır. Enerji güvenliği kavramı arz ve talep güvenliğinin yanı sıra ekonomik ve politik faktörlerin de dahil olduğu bir genel çerçeveyi ifade etmektedir. Enerji güvenliğini oluşturan risk faktörlerini dört başlıkta incelemek mümkündür:⁴⁵ 1) fiziksel; 2) ekonomik; 3) siyasal; 4) çevresel.

Türkiye Orta Doğu ve Avrasya'dan gelen boru hatları sayesinde bir geçit ülkeye dönüşmüştür. Enerji kavşasını oluşturan bu projelerin gerçekleşmesi kendisi ile beraber riskler ve tehditler getirmiştir. Bu boru hatlarının sorunsuz bir şekilde çalıştırılması da enerji arz güvenliğinin sağlanmasını gerektirmektedir.

⁴⁴Tuğçe Gençtürk, "Enerji Güvenliği nedir?Ulusal ve Uluslararası boyutta enerji güvenliği sorunu", **Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Ocak 2012, (Enerji Güvenliği nedir?) s.2

⁴⁵Barış Kınık, "Enerji Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği- Türkiye İlişkileri", Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, (Enerji Arz Güvenliği) s.19

Türkiye'nin de yer aldığı Avrasya ve Orta Doğu coğrafyasına bakıldığında, burada siyasi risklerin olduğu açık şekilde ortadadır. Siyasi risklerin yaranması ise güvenlik riskinin oluşumunu sağlıyor ki, bu da boru hattının işletmesine dönük terörizm, hırsızlık, doğal afetler ve vandalizm gibi unsurlarla çeşitleniyor. Siyasi risk, arz ve talep ilkesi arasındaki ilişkiler, enerji şirketlerinin pozisyonu ve transit ülkelerdeki dinamikler ile doğrudan ilişkili bir denklem ortaya koyuyor. Potansiyel siyasi gerilimler, ülkeler arasında veya enerji şirketlerinin pozisyonunda bazı değişiklikleri beraberinde getiriyor. Bunun bir neticesi olarak boru hattı üzerinden geçen petrol ve doğalgazın son tüketiciye ulaşmasında sıkıntılar meydana geliyor. Bu sıkıntılar da sosyal, ekonomik ve siyasi dalgalanmalara neden oluyor.⁴⁶ Boru hatlarının istikrarsız bölgelerden geçmesi de siyasi güvenlik sorunlarının yaranmasına neden oluyor. Özellikle, Irak bölgesine odaklanacak olursak, Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında bu bölgenin büyük rolü vardır. Böyle ki, Türkiye'nin, Merkezî Irak Hükümetinin mutabakatını da alarak, Bölgesel Kürt Yönetimi ile tamamlamak için uğraştığı Petrol ve Doğalgaz anlaşmalarının toplam hacmi 26 milyar dolar civarındadır. Kuzey Irak doğalgazının ülkeye gelmesi 2015 yılından itibaren mümkün olacak. Ama işler beklendiği gibi yürürse, güvensizlik sorunları giderilirse petrolün gelmesi birkaç ay içinde gerçekleşebilir. Fakat Irak'ta güçlü bir yönetimin tesis edilememesi, sınırlarda yaşanan sorunlar, kürt probleminin olması istikrarsızlığın yaranmasına neden oluyor. Örneğin, 1976 yılından beri Irak petrolünü akıtan Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı, Birinci Körfez Savaşından bu yana tam kapasite ile çalışamaz olmuştur. Önce BM'nin aldığı ambargo kararı sebebiyle, yıllarca kapalı kalmış, daha sonra da sürekli biçimde terör

⁴⁶Hasan Selim Özertem, "Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi", USAK Analiz, Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu, sayı:4, Ankara 2001, ss. 6-7

saldırıları ve sabotajlarına hedef olmuştur.⁴⁷ Bunlar bölgesel istikrarsızlığın yaranmasını daha da tetiklemiştir. Bunun yanı sıra İran'ın Batı ile sorunlu ilişkileri, Kafkaslardaki hassas dengeler ve Rusya'nın bölgedeki tutumu mega projelerin hızlı bir şekilde ilerlemesini olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, Ceyhan bölgesinde petrol boru hatlarının keşişiyor olması ve bu hatların geçtiği bölgelerdeki mevcut sosyo-ekonomik dinamiklerin siyasi gerilimle birleşmesiyle, hırsızlık, terör ve vandalizm gibi olaylar boru hatlarının güvenliğini önemli oranda tehdit ediyor.

Ekonomik risklere bakacak olursak, Türkiye'nin birincil enerji kaynaklarının yetersizliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince yararlanılamaması sorunu daha çok dikkat çekiyor.⁴⁸ Bu da Türkiye'deki mevcut enerji sisteminin verimsizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de enerji verimliliği OECD ülkeleri ortalamasının yaklaşık yarısı kadardır.⁴⁹ Türkiye'nin petrole olan bağımlılığı ve petrol fiyatlarındaki artış bazı iktisatçılara göre paniğe neden olacak düzeyde ve Türkiye ekonomisini tehdit ediyor. Petrolde de dışa bağımlılık % 90'a yakın bir düzeyde ve uluslararası petrol üretim sahalarındaki ve çevredeki gerilim nedeniyle petrolde fiyat istikrarı bulunmuyor. Bu da ekonomi üzerinde ani değişikliklere neden olabiliyor. Son dönemlerde nükleer enerjiye dönüşüm çabaları da hızlandırmıştır. Fakat, Türkiye'de henüz nükleer santral bulunmamaktadır. Nükleer santral kurulması yönünde bir süredir çeşitli girişimler yapılmakta olup ama her bir santral ortalama 3 milyar dolara mal olmaktadır. Maliyeti ve riskleri nedeniyle, bu tür çalışmalar daha çok devletler eliyle yürütülmektedir. Türkiye'nin hızlı büyüyen ekonomisinin

⁴⁷İsmail Kapan, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği", <http://akademikperspektif.com/2014/10/30/turkiyenin-enerji-guvenligi-2/>, (e.t. 30.10.2014)

⁴⁸Gençtürk, "Enerji Güvenliği nedir? ", ss. 5-8

⁴⁹ Kınık, "Enerji Arz Güvenliği" s.13

enerji açığını kapatmak ve dışa bağımlılığı kabul edilebilir bir düzeye çekebilmek için nükleer enerji gerekmektedir.

Türkiye'nin ciddi bir şekilde ihmal ettiği enerji yatırım alanlarının başında yenilenebilir kaynaklar gelmektedir. Rüzgâr ve güneş enerjisi yatırımlarında Türkiye potansiyelinin çok azını kullanmaktadır.

Çevresel riskler enerji kaynaklarının son tüketimine göre değil zincirin tamamı hesaba katılarak analiz edilmelidir. Örneğin belirli yakıt türlerinin kirlilik düzeylerinin karşılaştırması için genel kabul gören yöntem, birim başına atmosfere ne kadar CO₂ saldıklarının hesaplanmasıdır. Genel çevre kirliliğinde öne çıkan en önemli sorun başta CO₂ olmak üzere sülfürik asit vb. sera gazlarından kaynaklanan küresel ısınma sorunudur. Türkiye'nin son yıllardaki enerji politikasının çevresel boyutuna bakıldığında Kyoto Protokolü'nün ağırlığı dikkat çekmektedir. Protokolün esas amacı, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklimi olumsuz etkilemeyecek düzeye çekilmesini temin etmektir. Protokolün, Türkiye'nin ve taraf olan diğer tüm devletlerin enerji politikasını etkileyen hükümleri şöylece sıralanabilir:⁵⁰ 1) Atmosfere salınan sera gazı miktarı %5'e çekilecek; 2) Isınmada, ulaşımda, endüstriyel sahada, çöp depolama gibi faaliyetlerde daha az enerji tüketmek için gerekli teknolojik sistemlerin entegrasyonu sağlanacak; 3) Atmosferdeki metan gazı ve karbondioksit oranını düşürmek için alternatif enerji kaynaklarına yönelinecek; 4) Fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kaynakları kullanılacak; 5) Güneş enerjisinin faydası maximize edilecek, karbon salınımı olmayan nükleer enerji ön plana çıkarılacak; 6) Fazla yakıt tüketen ve fazla karbon üreten daha fazla vergi alınacak; 7) Termik santrallerde de daha az karbon üreten teknolojik donanımlar kullanılacaktır.

⁵⁰"Kyoto Protokolü", http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/kyoto_protokol.pdf, (e.t. 31.10.2014),ss. 6-10

Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Suudi Arabistan'ın dönem başkanlığını üstlendiği Asya İşbirliği Diyalogu (ACD) Bakanlar Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bölgede diyalogun daha fazla geliştirilmesini her zaman desteklediğini belirterek, enerji güvenliğinin sağlanması Türkiye'nin enerji stratejisinin öncelikli hedefi olduğunu söylemiştir.⁵¹

Türkiye bugüne kadar enerji güvenliğinin sağlanması doğrultusunda belirli adımlar atmıştır. Hukuki süreç başlatılmış, istihbarat çalışmaları ile önleyici tedbirler alınmıştır. Orta ve uzun vadede atılan bu adımlar bölgesel sorunların çözülmesi, güvenlik risklerinin yeniden gözden geçirilmesi, işbirliği içinde olan devletler arasında sosyo-ekonomik problemlerin giderilmesine olanak sağlayarak, Türkiye'nin çizmeye çalıştığı “güvenilir ülke” imajının devletler tarafından kabul edilmesini de pozitif etkileyebilir.

⁵¹ Bakan Çavuşoğlu: “Enerji Güvenliği Türkiye'nin Öncelikli Hedefi”, <http://enerjienstitusu.com/2014/09/23/bakan-cavusoglu-enerji-guvenligi-turkiyenin-ocelikli-hedefi/>, (e.t. 31.10.2014)

BÖLÜM II

TÜRKİYE- IRAK İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Türkiye kendi politika stratejisini belirlerken “Kemalist” prensiplerine dayanarak tüm komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde ilişkileri geliştirmeye çalışırken kendisine tarihi, kültürel ve jeostratejik açıdan daha yakın bulunduğu Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesini daima ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu açıdan Türkiye Orta Doğu’da barışın sağlanmasını en çok destekleyen devletler sırasındadır. Bilindiği üzere, Orta Doğu bölgesel ve küresel güçlerin kendilerine özgün politika yürüttükleri bir merkez halindedir. Bu bölgede yerleşen Irak ise , Türkiye için olduğu kadar diğer dünya devletleri içinde siyasi ve ekonomik açıdan kilit öneme sahip bir konumdadır.⁵² Özellikle, bölge ülkelerinde istikrarsızlık, iç karışıklık ve siyasi krizlerin yaşanması, bölgesel güç mücadeleleri ve bitmeyen hesaplaşmalar bu bölgenin diğer ülkelerle ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Yaşanan böyle olaylar Türkiye-Irak ilişkilerini de değişim sürecinde etkilenmiştir.

Siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra tarihi bağların varlığı nedeniyle öteden beri Türkiye’nin önemli sınır komşularından birisi olan Irak’la ilişkileri incelendiği zaman bu ilişkilerin tarihinin 1950’li yıllara gidip çıktığını söylemek mümkündür. Bu yılların sonuna kadar ilişkilerde göze çarpacak düzeyde sorunlar yaşanmamıştır. Türkiye ile Irak arasında enerji konusunun yol açtığı etkileşimler de geri tarihlere dayanmaktadır. 1976 yılında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması bunlardan

⁵²Levent Aydın, İbrahim Bolat, Mine Yavuz, “Uluslararası Enerji Siyasetinin Dinamikleri ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Ankara Strateji Enstitüsü Raporu** sayı:3, Ağustos 2014, (Enerji Siyasetinin Dinamikleri), s.38

biridir.⁵³ 7 Şubat 1976 yılında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye ile Irak arasında bir Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) mekanizması oluşturulmuştur.⁵⁴ 90'lı yıllara kadar Irak Türkiye'nin en önemli ticari partneri olmuştur.

Türkiye, Irak yönetiminin sınır komşusu olmasının yanı sıra Kuzey Irak için de dünyaya açılan bir kapı olarak görülmüştür. Kuzey Irak'tan petrol rezervlerinin boru hatları vasıtasıyla alınması ve Irak pazarlarının Türkiye sanayi ürünleri için önemli yere sahip olması iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmiştir.⁵⁵ Fakat 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ilişkiler değişim sürecine girmiştir.⁵⁶ Yaşanan olumsuz gelişmeler bir çok sektörü (ekonomik, politik, kültürel) derinden etkilemiştir.

Cumhuriyet tarihinden itibaren Türk dış politikasının temelini bölgede statükonun korunması teşkil etmektedir. Bu durum Irak için de geçerlidir. Burada bir istisnai durum gibi Irak'ın Kuveyti işgal etmesi sonrasında Türkiye'nin ABD yanlı tavır sergilemesini göstermek mümkündür. 20. yüzyılın sonunda ve 21. Yüzyılda iki Körfez Savaşı'nın yaşanması bu bölgede olan istikrarsızlığı daha da arttırmıştır. 1.Körfez Savaşı zamanı ABD'ye karşı Irak'ı en çok destekleyen iki devletten biri Türkiye olmuştur. 2. Körfez Savaşı zamanı ise Türkiye'nin Irak'a karşı bir tutum takınması Irak için sürpriz olmuştur. 2003 yılındaki müdahaleden sonra Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerde gelişme yaşansa da bu 1991 yılı öncesindeki seviyeye ulaşamamıştır.⁵⁷ İran-Irak savaşı zamanı ise Türkiye

⁵³ Kübra Sarı, "Irak İle Süren Enerji İlişkileri", <http://improkul.impr.org.tr/?p=862>, (e.t. 25.12.2014)

⁵⁴ "Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye-nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa>, (e.t. 25.12.2014)

⁵⁵ Hasan Turunc, "Turkey's Global Strategy: Turkey and Iraq", **IDEAS reports - special reports, Kitchen, Nicholas (ed.) SR007. LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London UK, 2011, (Turkey and Iraq), s.41**

⁵⁶ İlhan Sağsen, "Sektorler Bazında Türkiye-Irak İlişkileri ve Su", **Orta Doğu Analiz**, cilt: 3, sayı: 36, Ankara, Aralık 2011, (Türkiye-Irak İlişkileri), s.61

⁵⁷ Sağsen, "Türkiye-Irak İlişkileri", s.67

tarafsız bir tavır sergilemekle hem İran'la, hem de Irak'la ekonomik ve siyasi ilişkilerini devam ettirmiştir.⁵⁸

Böyle bir sürecin ardından Orta Doğu'nun nüvesi olarak bilinen Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarının tesisi, iç barışının sağlanması, ülkenin ekonomik refaha kavuşması, bölge açısından güvenlik ve refah üretebilen bir devlet haline gelmesi, komşularıyla ve uluslararası toplumla yeniden bütünleşebilmesi, Irak'a yönelik Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin girişimiyle Irak'ın işgalinin hemen öncesinde başlatılan ve son toplantısı 2008 yılında yapılan "Irak'a Komşu Ülkeler Süreci", ilk etapta Irak'ın komşularının, ardından ilgili ülke ve uluslararası kuruluşların Irak'a yönelik çabalarının eşgüdümü ve bu ülkede istikrarın tesisine katkıda bulunulması bakımlarından önemli bir işlev görmüştür.⁵⁹

İşgal sonrası dönemde Türkiye-Irak ilişkilerinde gerginliğe neden olan olayları böyle sıralayabiliriz:⁶⁰ 1) Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık El-Haşimi hadisesi; 2) Ankara-Erbil yönetimi arasında yapılan enerji ve petrol-doğalgaz boru hattı anlaşmaları; 3) Ankara'nın, 2010 seçimlerinde Maliki'nin lideri olduğu Kanun Devleti Koalisyonuna karşı Eski Başbakan laik Şii Eyad Allavi'nin lideri olduğu Sünni çoğunluklu El-İrakiye listesini desteklemesi; 4) Suriye krizinde Maliki'nin Tahran yönetiminin etkisi altında kalarak Esed rejimini desteklemesine karşılık Ankara'nın muhalif güçlere yardım etmesi; 5) ABD'nin askeri olarak çekilmesinden sonra Ankara ve Tahran'ın Irak'ta oluşan boşluğu

⁵⁸Cenap Çakmak, "Türkiye'nin Irak Politikası,Türkiye-Irak ilişkilerinin Geleceği ve ABD Faktörü", **Stratejik Öngörü Dergisi**, sayı:6, İstanbul 2005, s. 124

⁵⁹ Türkiye - Irak Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (e.t. 25.12.2014)

⁶⁰Ali Semin, "Türkiye-Irak İlişkilerinde Normalleşme Arayışları ve Enerji Faktörü", <http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-faktoru/>,(e.t.25.12.2014)

doldurmak için rekabete girmesi; 6) Ankara-Tahran rekabeti Türkiye'nin ülkenin Kuzey Irak Kürt yönetiminin dışında kalan bölgelerindeki siyasi hareket alanlarını daraltmıştır.

Türkiye son on yılda ekonomik alanda artış sergilese de bu bölgenin en büyük problemi daha önce de belirtildiği gibi enerjiye bağımlı olmasıdır. Bunun tam tersi olarak ona coğrafi açıdan çok yakın olan Orta Doğu ise petrol ve doğalgaz rezervlerinin merkezi olarak da biliniyor. Türkiye'nin güney komşusu Irak, ıspatlanmış petrol rezervlerine göre dünya beşincisi ve İran'ı geçerek OPEC'in en büyük petrol üreticisi konumuna gelmiştir. Böyle ki, 2014 yılında OPEC üyesi olan Irak'ın (tespit edilmiş) petrol rezervi 140 milyar varildir.⁶¹ Bu da Irak petrol rezervlerinin yalnızca %10'una denk geliyor ve %90 petrol rezervi ise daha üretime açılmamıştır. Bunun yanı sıra Irak petrolünün dünyada en ucuz maledilen bir petrol olduğu gözönünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu hususun üzerinde durmasında fayda vardır. Doğalgaz rezervine göre de Irak avantajlı bir durum içerisindedir. Bu da Türkiye'nin üzerinde durması gereken ana husulardan biridir. Irak 2013 yılı itibarıyla 3.6 trilyon metreküp ıspatlanmış gaz rezervine sahiptir ve daha 10 trilyon metreküplük bir mühtemel olunan rezervinin olduğu da bellidir.⁶² Bu açıdan incelendiği zaman Türkiye'nin bu ülkeyle enerji alanında işbirliği yapmak istemesi de avantajlıdır. Irak'la enerji alanındaki işbirliği gittikçe güçlenmektedir. Türkiye, enerji kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Irak'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarının küresel pazarlara ulaştırılmasında coğrafi avantaj bakımından ön plana çıkmaktadır. Irak'la bu alandaki işbirliğinin gelişmesi, kaynak ve güzergâh çeşitliliği sağlaması bakımından,

⁶¹ Aydın,Bolat, Yavuz, "Enerji Siyasetinin Dinamikleri",s.39

⁶²Cenk Pala, "Irak: 21. Yüzyılın Yeni Enerji Deposu", **21. Yüzyıl Dergisi**, sayı: 55, Ankara 2013, s.21

uluslararası enerji güvenliğine de katkıda bulunacaktır.⁶³ Türkiye bu ilişkileri geliştirmekle umud ediyor ki, Irak onun ihtiyaçlarını karşılayacak ve Türk şirketleri için iş olanakları sağlayacaktır.⁶⁴ Fakat bu zaman ortaya çıkan en büyük en engeller ise yine de bu bölgenin istikrarsız olması ve güvensizlik sorunlarıdır.

Böylelikle, günümüze kadar Türkiye ile Irak arasında petrol ve doğalgaz açık arttırmasının üç raundu gerçekleşmiştir. Bunun ilk ikisi 2003 yılına kadar (ABD'nin müdahalesi öncesine kadar), üçüncüsü ise 2010 yılında hayata geçirilmiştir. İyileşen ilişkiler bazı dönemlerde yine gerginleşmiştir. 2010 Irak seçimleri buna örnek verilebilir. Son dönemlerde ise Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile petrol anlaşmaları söz konusu olmaktadır. 30 Kasım 2013 tarihinde Dışişleri Bakanı, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani'nin Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, kendisi ile enerji işbirliği alanında Irak Anayasası'na da uygun bazı ticari sözleşmeler üzerinde mutabık kaldığını açıklamıştır.⁶⁵

Kısacası, söylemek mümkündür ki, Türkiye Irak'la enerji ve ticari alanda işbirliğini geliştirmeyi Doğu ile Batı arasında bir enerji kavşağının merkezi olma stratejisinin temel hususlarından biri gibi kabul ediyor.

⁶³ Türkiye - Irak Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (e.t. 25.12.2014)

⁶⁴ Turunc, "Turkey and İrag" s.42

⁶⁵ "Irak İle Süren Enerji İlişkileri", <http://improkul.impr.org.tr/?p=862>, 25.12.2014

2.1. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı

Irak petrol rezervleri itibariyle Venezuela, Suudi Arabistan ve İran'ın ardından, dünyanın 4. büyük petrol ülkesidir. Esas petrol kaynakları Kuzey Irak, Orta Irak ve Güney Irak olan Irak'ın rafinerilerinden en büyükleri Beji, Dora ve Basra'dır. Bu kaynaklardan elde edilen petrol rezervlerinin verimli biçimde kullanılması ise boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesi yolu ile hayata geçiriliyor.

Petrol verimliliğinin artırılması için petrol üretim kuyularının sayının çoğaltılması gerekmektedir. Bu yüzden zengin petrol rezervine sahip olan Kerkük'ün petrol verimliliğinin artırılması için de kuyuların sayının arttırılmasına ihtiyaç yaranmıştır. Teknoloji de geliştikçe mevcut petrol kuyularının da sayı artmaya başlamıştır. Böyle olunca Irak hükümeti petrolün Akdeniz'e taşınması için yeni yollar aramaya başlamıştır. Fakat bu zaman Irak için en önemli sorun güvenlik endişelerinin mevcudluğu olmuştur. 1970'li yıllarda Irak hükümeti Türkiye'yi kendine en yakın müttefik gibi gördüğü için onunla petrol boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi amacıyla görüşmelere başlamıştır. 27 ağustos 1973 tarihinde iki hükümet arasında Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır. Bu, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın temelini koyan anlaşmadır. Anlaşmaya göre Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarında üretilen ham petrolün Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminaline ulaştırılması amacıyla inşa edilmesi planlanmıştır. Boru Hattı iki hattın ibaretdir ki, ilk hat 986 km. uzunluğundadır. Bu hat 1976 yılında işletmeye alınmış ve ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Alınan karara göre, Ham Petrol Boru Anlaşması, Irak'tan Türkiye'ye 20 yıl süresince ham petrol akışının sağlanması için

⁶⁶ Petrol Boru Hattı, Irak-Türkiye, <http://emlakansiklopedisi.com/wiki/petrol-boru-hatti-irak-turkiye>,(e.t.26.12.2014)

boru hatlarının döşenmesini öngörmüştür. Bu sürenin fes edilmemesi halinde de süre 5 yıl daha uzatılabilecekti. Bu anlaşmaya göre boru hattının güzergahı Kerkük ile Dört Yol arasında olup, Türkiye’de Cizre, Mardin, Bozova ve Osmaniye’den geçmesi planlanmıştır.⁶⁷ 1977 yılında yıllık 35 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan Kerkük-Yumurtalık, diğer adıyla Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı 1983 yılında başlayıp, 1984 yılında tamamlanan I. Tevsii projesi ile kapasitesi 46.5 Milyon ton’a yükselmiştir.⁶⁸ BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) boru hattından çok daha yüksek bir kapasiteye sahip olan Kerkük-Yumurtalık boru hattı Irak petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir yere sahiptir. I. Boru Hattı’na paralel olan ve II. Tevsii Projesi kapsamında 1987 yılında tamamlanan, 890 km. uzunluğundaki ikinci boru hattı ile de yıllık taşıma kapasitesi 70.9 Milyon ton’a yükseltilmiştir.⁶⁹ Bu hattın kalınlığı ise 40 inçtir.

⁶⁷ Aybüke İnan, “Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye- Irak ilişkileri”, **Orta Doğu Analiz**, cilt:5, sayı:56, Ankara, Ağustos 2013, (Türkiye- Irak ilişkileri), s.71

⁶⁸ Tarkan Deniz, “Kuzey Irak’ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü Firmaları İle Faaliyetleri”, <http://politikaakademisi.org/kuzey-irakta-faal-turk-petrol-ve-gaz-enerji-sektoru-firmalari-ile-faaliyetleri/>, (Kuzey Irak’ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü), (e.t.26.12.2014)

⁶⁹ “Petrol Boru Hattı, Irak-Türkiye”, <http://emlakansiklopedisi.com/wiki/petrol-boru-hatti-irak-turkiye>, (e.t.26.12.2014)

Şekil 2.1.1. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı (Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı)

Kaynak:“Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı”,
<http://caspiantv.net/contentJx.aspx?cID=3400&t=kerkuk-yumurtalik-boru-hattinda-petrol-akisi-durdu-turkiye-zarara-ugradi>, (e.t. 26.12.2014)

Birinci hattın açılışından sonra 1976, 1980, 1981, 1985 yılında ek anlaşmalarla bu anlaşmanın süresi ikinci hattın açılışına kadar uzatılmıştır. İkinci boru hattı ile de transfer gerçekleştiğinden sonra 1996 ve 2007 yılında yapılan toplantılarda imzalanan ek anlaşmalarla bu boru hattının mevcutluk süresi 2010 yılına kadar uzatılmıştır.

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ile petrol akışının devam etmesi her zaman istikrar içinde olmamıştır. Özellikle, 20. Yüzyılda yaşanan siyasi olaylar Türkiye-Irak ilişkilerine de etkisiz kalmamıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizinin ardından 1990 yılında yaşanan ikinci kriz de enerji ilişkilerini kökünden etkilemiştir. Bu yılda Irak'ın Küveyti işgal etmesiyle petrol fiyatları ikiye katlandı. Irak'ın bu tavrına karşı Türkiye ondan yana tavır sergilememiştir. Bunun ardınca 1. Körfez Savaşı yaşanmıştır ki, Irak'a karşı BM tarafından ambargo uygulanmıştır. Bu zaman devletler Irak'a baskıda bulunurken Türkiye'ye de baskı

uygulamaya çalışıyorlardı. Onlar boru hattının kapatılmasından yana idiler, bu boru hattının istikrarsız bir bölgeden geçtiği için güvenilir olmadığını idda ediyordular. Alınan Ambargo kararında petrol boru hattının kapatılması şarta bağlanmıştır. Irak petrolünün Suudi Arabistan ve Türkiye aracılığıyla dünya pazarına aktarıldığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin tek taraflı olarak boru hattını kapatmasının sadece Türkiye'nin zararına olduğu ve bu durumun Irak'ı yıpratmayacağı dile getirilmiştir. Suudi Arabistan'ın Irak petrol tankerlerinin geçişine izin verilmemesiyle birlikte Türkiye ambargo kararına harfiyen uymuştur.⁷⁰ Fakat işleme kapatılan bu boru hattı ile BM'nin 14 nisan 1995 yılında kabul ettiği 986 sayılı kararı gereğince 1996 yılından itibaren sınırlı da olsa petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. 2. Körfez Savaşı zamanı ise Türkiye tarafsız bir tutum sergilemiştir. ABD'nin Irak'a 2003 yılında girmesiyle birlikte hat da yeniden işleme kapatılmış ve sevkiyat kısıtlı olarak gerçekleştirilmiştir. Savaş sonrasında ilk sevkiyatı Şubat 2004'te gerçekleştirilen boru hattıyla sırasıyla, 2004 yılında yaklaşık 38 milyon varil, 2005 yılında 13 milyon varil, 2006 yılında yine 13 milyon varil ve 2007 yılı ilk dokuz ayında ise 10 milyon varil ham petrol taşınmıştır.⁷¹

Bu dönemden sonra başlayan güvenlik sorunları 2007 yılına gelindiğinde nispeten giderilse de zaman-zaman Kerkük-Yumurtalık boru hattına karşı sabotajlar devam etmiştir. 2007 yılında boru hattının güvenliğinin sağlanması ile petrol ithalatında önemli artışlar yaşanmıştır. 2008 yılında petrol ithalatı 1,3 milyar doların üzerine çıkmıştır. BM tarafından Irak'a verilen izinler neticesinde 2010 yılında Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 132,278 bin varildir. 2011

⁷⁰ İnan, "Türkiye- Irak ilişkileri", s.75

⁷¹Tarkan Deniz, "Kuzey Irak'ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü Firmaları İle Faaliyetleri", <http://politikaakademisi.org/kuzey-irakta-faal-turk-petrol-ve-gaz-enerji-sektoru-firmalari-ile-faaliyetleri/>, (Kuzey Irak'ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü), (e.t.26.12.2014)

yılı içerisinde de 147,175 bin varil ham petrol Türkiye tarafından taşınmıştır.⁷²

Bilindiği üzere, en son 2007 yılında alınan karara göre bu boru hattının süresi 2010 yılına kadar uzatılmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, ekonomi gazetecileriyle sohbet toplantısı zamanı anlaşma süresi dolan Kerkük ve Yumurtalık Petrol Boru Hattı için yeni bir protokolün yenileneceğini söylemiştir. Taner Yıldız, hattan üç yıl içinde minimum 35 milyon tonluk, 5-6 yıl içinde de 70 milyon kapasitenin yakalanmaya çalışılacağını kaydetmiştir. Yıldız, “İki konu kaldı, o iki konuda da mutabakat sağlamamız halinde süresi 15-20 yıllık olmak kaydıyla inşallah yeni bir anlaşma yapacağız. Kerkük-Yumurtalık 70 milyon ton kapasitesi olan bir ham petrol boru hattı. Boru hattının yaptığı iş itibariyle Irak’ın normalleşmesi itibariyle baktığımız zaman önümüzdeki yıllarda daha da önem kazanacağını düşünüyoruz” demiştir.⁷³ Bunun ardından 19 Eylül 2010’da Bağdat’ta Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde iki orjinal kopya olarak anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra boru hattı ile yapılan petrol nakliyatının 15 yıllık bir süre için Türkiye’ye verilmesi öngörülmüştür.⁷⁴

Türkiye bu boru hattı ile gerçekleştirilen sevkiyatın daha da arttırılacağına umud ediyor. 2014 yılında Enerji Bakanı Taner Yıldız, “Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı’nın kapasitesi yüzde 100’e çıkarılacak” söyleyerek Irak petrolünün tamamının Türkiye üzerinden

⁷²Aybüke İnan, “2007 Irak Petrol Yasa Tasarısı ve Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı”, <http://tuicakademi.org/index.php/bolgeler/ortadogu/3073-2007-irak-petrol-yasa-tasarisi-ve-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hatti>, (e.t. 26.12.2014)

⁷³“Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı Anlaşması yenilenecek”, <http://www.demircelikstore.com/-1-2256-kerkukyumurtalik-boru-hatti-anlasmasi-yenilenecek.html>, (e.t. 27.12.2014)

⁷⁴ “TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanaqları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/988)”, Yasama Yılı:5, Dönem:23, 10 Aralık 2010, s.2

dünyaya pazarlanacağını dile getirmiştir. Bakan Yıldız, “Yüzde 30 kapasiteyle çalışan Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı’nın tam kapasiteyle çalışması hedefleniyor. Söz konusu hat 15 yıllık bir anlaşma kapsamında faaliyet gösteriyor. Bağdat yönetimiyle yapılan anlaşmada Irak’ın hangi bölgesinden çıkarsa çıksın, petrolerin söz konusu hattın sevk edilmesi esastır” demiştir. TPAO’nun Irak’ın Basra Bölgesi’nde 4 doğalgaz ve 2 petrol sahasında çalışma yaptığını ifade eden Yıldız, şöyle konuşmuştur: “TPIC, Irak Milli Petrol Şirketi SOC ile imzaladığı anlaşma kapsamında Rumeila sahasında 45 adet kuyunun açılmasına ilişkin büyük bir projeye imza atmıştır. Rumeila, hacmi itibarıyla Basra Bölgesi’ndeki en büyük proje. Basra petrollerinin geçmesi için Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı’nın tam kapasite çalıştırılması konusunda Irak’la işbirliği sürüyor.”⁷⁵

Fakat, son dönemlerde bu bölgede yaşanan siyasal olaylar boru hattı ile petrol sevkiyatının gerçekleştirilmesine de engel olmuştur. Bu olaylar sonucunda boru hattı zaman-zaman sevkiyata kapatılmıştır. Bu da Türkiye’nin 2014 yılı içinde Irak’tan almayı planladığı petrol rezervleri konusunda da belirsizlik yaratmıştır. Türkiye’nin tek petrol rafinerisi şirketi Tüpraş tarafından yapılan açıklamada: “2014 yılı için Irak menşeli ham petrol ikmalimiz 6.5 milyon ton olarak planlanmış olmakla birlikte, fiili gerçekleşmenin ne seviyede olacağını önümüzdeki dönemde yaşanacak gelişmeler ve bunun paralelinde Kerkük-Ceyhan boru hattının operasyonu belirleyecektir” denilmiştir.⁷⁶

Irak’ın Musul kentinin IŞİD militanlarının eline geçmesi ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının üç aydan bu yana çalışmaması nedeniyle

⁷⁵Bakan Yıldız: “Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın kapasitesi yüzde 100’e çıkarılacak”, <http://enerjienstitusu.com/2014/03/10/bakan-yildiz-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hattinin-kapasitesi-yuzde-100e-cikarilacak/>, (e.t. 27.12.2014)

⁷⁶“Tüpraş’tan Irak petrolü açıklaması”, <http://enerjienstitusu.com/2014/06/12/tuprastan-irak-petrolu-aciklamasi/>, (e.t.27.12.2014)

şirketin Irak'tan gerçekleştirdiği tedarikin ne olacağı merak konusu olmuştur.

Irak'ta yaşanan bu olaylar uzmanlar tarafından gözlemlenerek değerlendirilmiştir. Irak'ta yıllarca görev yapmış bir petrol uzmanı, Irak-Türkiye Boru Hattı'nın önce Kerkük, sonra Musul'dan geçerek Türkiye'ye geldiğini belirterek, "Petrol boru hattı, terör saldırıları nedeniyle zaten ayda ortalama iki kere kesintiye uğruyor. Petrol akışı düzenli değil ama kalıcı şekilde devre dışı kalırsa etkisi olacaktır" şeklinde konuşmuştur. Enerji Bakanlığı kaynakları, Tüpraş'ın Irak'ın güneyinden aldığı petrol konusunda "hazırlıklı" olduğunu söylemiştir. Irak'ta faaliyet gösteren şirket temsilcisi de şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Kürt bölgesinden petrol akışını etkileyen bir gelişme yok. Kürtler, merkezi hükümete de bilgi vererek yeni bir hat üzerinde çalışıyorlardı. Irak'taki sorun giderek büyür ve Irak bir savaş alanı haline gelirse, Irak petrollerinin tamamını tehdit eder."⁷⁷

Böyle ki, bölgede istikrarın sağlanması, siyasal sorunların ortadan kaldırılması hem Irak hükümetinin, hem de Türkiye'nin yararına olacaktır. Çünkü, yaşanan bu sorunlar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri çok etkiliyor. Özellikle de, petrol boru hatlarının çok fazla terör saldırılarına ve sabotajlara maruz kalması yüzünden sıkı zaman aralıklarıyla sevkiyata kapatılması enerji ilişkilerini de tehdit altında bırakıyor.

2.2. Son Dönemde Gerçekleştirilen Petrol ve Doğalgaz Anlaşmaları

Türkiye enerji stratejisini uygularken hem Merkezi Irak hükümeti, hem de Kuzey Irak'la kendi çıkarları doğrultusunda orantılı politika uygulamaya çalışsa da, Merkezi Irak hükümeti Kuzey Irak'ın Türkiye ile

⁷⁷"İŞİD'in, Irak'ta petrol boru hatlarının bir bölümünü ele geçirmesi yakından takip ediliyor", <http://enerjiensitüsü.com/2014/06/13/isidin-irakta-petrol-boru-hatlarinin-bir-bolumunu-ele-gecirmesi-yakindan-takip-ediliyor/>, (e.t. 27.12.2014)

enerji projeleri üzerinde çalışmasına tepkisiz kalmıyor. Bunun yanı sıra Irak'ta daha önce de belirtildiği gibi siyasal istikrarsızlığın olması da iki ülke arasında ilişkileri etkiliyor. Bu yüzden Erbil, Bağdat ve Ankara arasında karmaşık bir üçlü satranç oyunu oynanmaktadır. Türkiye bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve yeni enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için bu ülkede başveren olaylara karşı tavrını belirtmekten çekinmese de Irak'ın iç meselelerine taraf olması ve bu nedenle ikili ilişkilerin gerginleşmesi, ülke içindeki bazı unsurlarla birlikte, bölgedeki ve bölge dışındaki bazı devletlerin menfaatlerine hizmet etmektedir. Çünkü Kuzey Irak Türkiye'nin dış politikasında ve özellikle de, enerji alanında önemli bir yere sahiptir. Bunu Ahmet Davutoğlu, yaptığı açıklamada da böyle belirtmiştir: “Uzun perspektifte Kuzey Irak'ı, Türkiye'yi Orta Irak'a ve hatta güneyde Basra'ya bağlayacak bir geçiş yolu olarak görmemiz, bu anlamda ekonomide, kültürel ilişkilerde bir ön hattımız olarak değerlendirerek orayı kendimize entegre etmeye çalışmamız gerekir.”⁷⁸

2009 yılında ise Erbil'in 85 km kuzeyinde ve Türkiye sınırı civarında bir bölge olan Şekhan'da 10 milyar varilden fazla bir petrol rezervi bulunması Bölgesel Kürt Yönetimi'ni, enerji pazarının en dikkat çekici oyuncularından birisi haline getirmiş ve Türkiye ile de yeni enerji alanında anlaşmaların imzalanması ve ilişkilerin geliştirilmesi için olanak sağlamıştır. Türkiye de böyle bir dönemde aradaki gerilimlerin kaldırılması için büyük çaba göstermeye başlamıştır. Bu çabaların sonucunda ilişkiler 2013 yılından itibaren yumşalmaya başlamıştır. Bundan sonra iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları arasında nisan ve temmuzdaki görüşmelerin ardından Irak Meclis Başkanı Usame El-Nuceyfi

⁷⁸Sina Kısacık, “Irak Parçalanmaya Doğru Giderken Kuzey Irak Hidrokarbon Kaynakları ve Türkiye'nin Pozisyonu”, <http://politikaakademisi.org/irak-parcalanmaya-dogru-giderken-kuzey-irak-hidrokarbon-kaynaklari-ve-turkiyenin-pozisyonu/>, (e.t. 28.12.2014)

başkanlığında oluşturulan ve Iraklı tüm kesimlerin temsilcilerinin yer aldığı heyet, 10 Eylül 2013 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Nuceyfi, Başbakan Maliki'nin Türkiye-Irak ilişkilerindeki krizlerin aşılması yönündeki mesajını Türk hükümetine sunmuş, Başbakan Erdoğan ve Meclis Başkanı Cemil Çiçek'le görüşmeler gerçekleştirmiş, görüşmelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.⁷⁹ Bu görüşmelerden sonra Türkiye Irak'la ilişkilerini normalleştirirken bir temel noktayı derk etmeye başlamıştır ki, Erbil yönetimi ile yapılan ve ya da planlanan enerji (petrol ve doğalgaz) ve boru hattı anlaşmalarının yasal nitelik kazanabilmesi için Bağdat'ın onayını alması gerekiyor. 30 Kasım 2013 tarihinde Dışişleri Bakanlığı, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani'nin Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, kendisi ile enerji işbirliği alanında Irak Anayasası'na da uygun bazı ticari sözleşmeler üzerinde mutabık kalındığını açıklamıştır.

2 aralık 2013 yılında Uluslararası Petrol ve Doğalgaz Konferansı Erbil'de Kürdistan bölgesinin yerli petrol şirketlerinin ve uluslararası petrol şirketlerinin iştiraki ile geçirilmiştir. Konferansı açarken Kürdistan Yerel Hükümeti Kürdistan Bölge Başkanı ve Türkiye Enerji Bakanının şahitliğinde söylemiştir ki, konferans dört gün devam edecek ve bu konferansta 100'den çok petrol şirketi temsil olunmaktadır.⁸⁰

Konferans sırasında Türkiye Enerji Bakanı Taner Yıldız enerji anlaşmalarıyla ilgili Kürdistan Bölgesel Hükümetinin ve Federal Hükümetin resmileriyle görüşmüştür. Ankara'ya döndükten sonra röportaj

⁷⁹Ali Semin, "Türkiye-Irak İlişkilerinde Normalleşme Arayışları ve Enerji Faktörü," <http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-faktoru/>, (e.t.28.12.2014)

⁸⁰Ibrahim Khalil, "International Oil & Gas Conference starts in Erbil", <http://www.iraqnews.com/business-iraqi-dinar/international-oil-amp-gas-conference-starts-in-erbil/#axzz2rv83VTbm>, (e.t. 28.12.2014)

veren Yıldız söylemiştir ki, anlaşmanın sağlanması için gerekli görüşmeler yapılmıştır, ama son karar yine de Bağdat ve Erbil Hükümeti'ndedir.⁸¹

Bu konferansın ardından 2012 yılından inşasına başlanan yeni boru hattı ile ilgili de bilgiler yayılmaya başlamıştır. 400 milyon dolar yatırım yapılacağı açıklanan boru hattı, Erbil'den (Taq Taq petrol sahasından) Türkiye sınırı yakınlarındaki Fişhabur (Fishkhabour) köyüne kadar uzanıyor. Boru hattı Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin kontrol ettiği topraklar içinde kalıyor. Boru hattının daha sonra Kerkük-Yumurtalık boru hattına bağlanması planlanıyor. Fişhabur Türkiye'nin Irak sınırında Şırnak'ın ilçesi Silopi'ye 30 km kadar yakın bir mesafede yer alıyor. Boru hattının bitiş noktası olarak düşünülen Fişhabur, Türkiye'nin Habur'dan sonra Irak'ta yeni sınır kapısı olarak planlanan Ovaköy'e de çok yakın bir mesafede bulunuyor.⁸² Boru hattının inşasının ilk aşaması 2012 yılının ekim ayında tamamlanmıştır. Bu hatla petrol Taq Taq'dan Erbil'e transfer olunuyor. İkinci aşamada ise boru hattı kuzey boru hattına bağlanacaktı ki, bunun da tamamlanması 2013 yılının ağustos ayında gerçekleştirilmeli idi. Bu hattın günlük kapasitesi 1 milyon varil olacaktır. Daha önemlisi, Tabi Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami demiştir ki, Türkiye ile daha iki boru hattı projesi gerçekleştirilecektir ki, bunlardan biri petrol, diğeri ise gaz hattı olacaktır. O, bununla Merkezi Kürt Hükümetini bypass etmeyi planlamıştır.⁸³

20 Mayıs 2012 yılında Taner Yıldız da Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ve Petrol Bakanı Ashti Hawrami ile yaptığı görüşmelerde Türk pazarına yılda 15 milyar metreküp gaz göndermeye ve

⁸¹ Ahmed Hussein, "Turkish Minister of Energy leaves Iraq with oil export agreements from Kurdistan Regional Government", **İraqi News newspaper**, Aralık 2013, <http://www.iraqinews.com/baghdad-politics/yaldiz-returns-to-ankara/#axzz2rv83VTbm>, (e.t.28.12.2014)

⁸² Erhan Bilgin, "Genel Enerji'den Petrol Boru Hattına 400 Milyon Dolar", http://www.dunya.com/news_detail.php?id=137679, (e.t. 28.12.2014)

⁸³ "Iraq's Kurds' Gambit On Pipelines To Turkey May Not Pan Out", <http://musingsoniraq.blogspot.com/2012/05/iraqs-kurds-gambit-on-pipelines-to.html>, (e.t. 28.12.2014)

Avrupa'ya yönelik ek miktarların boru hattı veya sıvılaştırılmış doğalgaz şeklinde gönderilmesi konusunda planların olduğundan söz etmiştir. Doğalgaz transferinin gerçekleştirilmesi içinde proje hazırlanmış ve Türkiye ile Kuzey Irak arasında doğalgaz işbirliği anlaşması yapılmıştır. Türkiye'ye yılda 10 milyar metreküp doğalgaz akışının sağlanması bu projede planlanıyor.⁸⁴

Uzun süre aralarında anlaşmazlıklar olsa da, Bağdat ile Erbil arasında yaşanan petrol gerilimi, anlaşma ile sonuçlanmıştır. Irak Petrol Bakanı Adil Abdulmehdi geçen hafta Erbil'de Irak Kürt Bölgesel Yönetimi yetkilileri ile biraraya gelerek Irak devletine ait SOMO Petrol Şirketinin 150 bin varil petrolü Ceyhan Limanı'na göndermesi konusunda anlaşmıştır. Böylelikle merkezi hükümetin mart ayından bu yana gerçekleştiremediği petrol ihracı yeniden başlayacaktır. Türkiye'ye ihraç edilen petrol günlük 300 bin varile ulaşırken, Kürt Yönetimi gelecek yılın sonunda 1 milyon varillik petrol ihraç etmeyi hedefliyor.⁸⁵

Reuters Haber Ajansı'nın haberine göre projeler tamamlandığında IKBY dünya pazarlarına günde yaklaşık 2 milyon varil petrol ve Türkiye'ye yılda en az 10 milyar metreküp doğalgaz ihraç edebilecek. İlk boru hattı neredeyse hazır ve Aralık sonunda petrol pompalamaya başlaması bekleniyor. Onun ardından ise Aralık 2016 itibarıyla Kuzey Irak gazını taşıyacak proje devreye girecek. Kuzey Irak ile Türkiye arasında ağır yakıt taşıyacak boru hattının teknik ayrıntılarının ise şekillendiği belirtiliyor.⁸⁶

⁸⁴“K. Irak İle Milyar Dolarlık Petrol ve Doğalgaz Anlaşması Yapıldı, İlk Gaz 2017’de”, <http://enerjienstitusu.com/2013/11/07/k-irak-ile-milyarlarca-dolarlik-petrol-ve-dogalgaz-anlasmasi-yapildi/>, (e.t.28.12.2014)

⁸⁵Aram Ekin Duran, “Ankara-Erbil-Bağdat Hattında Yeni Dönem”, <http://www.dw.de/ankara-erbil-bagdat-hattinda-yeni-donem/a-18082190>, (e.t. 28.12.2014)

⁸⁶Semih İdiz, “Türkiye İle Kuzey Irak Arasındaki Enerji Anlaşmaları Bağdat’ı Mutsuz Etmeyebilir”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/11/turkey-irag-oil-kr-g-energy-deal.html>, (e.t. 28.12.2014)

Enerji Bakanı Taner Yıldız, 2014 yılı sonuna kadar Bağdat ve Erbil ziyaret ederek elde edilen petrol ve doğalgaz anlaşmaları çerçevesinde yapılabilecekleri konuşmak istiyor. Yıldız, enerji açısından Ankara, Erbil ve Bağdat'ın tam mutabakat sağlayabilecek noktaya geldiğini söylemiştir. BasNews'e konuşan Irak Parlamentosu Milletvekili Arafat Kerem, Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın Bağdat ve Erbil ziyaretinin çok önemli olduğunu söylemiştir. Erbil ile Bağdat arasında sağlanan anlaşmanın tarihi ve stratejik olduğunu dile getiren Kerem, "Bu durum en çok Türkiye'yi ilgilendiriyor. Çünkü Irak petrolü Türkiye üzerinden dünya pazarına sunuluyor. Türkiye de bu anlaşmanın bir parçası" demiştir.⁸⁷

Türkiye'nin ekonomisi büyüdükçe onun enerji ihtiyaçları da artmaktadır. Tükettiği doğalgazın %98' ni ithal eden Türkiye enerji zengini olan ülkelerle işbirliği yapmaya çalışıyor. Bu açıdan değerlendirildiği zaman, onun, Irak'ın genelinde petrol ve doğalgaz arama girişimleri ve bu ülkeden enerji ithal etme konusunda anlaşmalar yapması oldukça doğaldır. Türkiye, İKBY ile ilişkilerinde uyumlu ve kararlı politika sergilemekle kendi çıkarları için olanaklar yaratabilecek projelerin gerçekleşmesi adına adımlar atmaya çalışıyor. Bunun yanı sıra Merkezi Irak hükümeti ile de olan sorunların giderilmesinden yana tavır sergiliyor.

⁸⁷"Ankara-Erbil-Bağdat hattında petrol yaklaşması", <http://basnews.com/tr/economy/2014/12/03/ankara-erbil-bagdat-hattinda-petrol-yakinlasmasi/>, (e.t. 28.12.2014)

BÖLÜM III

TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

90'lı yıllar uluslararası sistemde mevcut olan devletler arasında yeni ayrıcalıkların geliştirildiği ve yeni jeostratejik konumun belirlendiği bir aşama olmuştur. Bu yüzyılın sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesi yeni politik bir düzeni de kendi beraberinde getirmiştir ki, artık uluslararası sistemde mevcut olan ama SSCB'ye bağımlı olan devletler kendi bağımsızlıklarını ilan etmişler. Oluşan yeni sistemde kendi bağımsızlığına kavuşan devletler arasında Rusya Federasyonu da var idi ki, onu bazen eski SSCB'nin varisi gibi de nitelendiriyorlar. Mevcut koşullar çerçevesinde, 26 aralık 1991 yılında bağımsızlık kazanan Rusya Federasyonu, ilk aşamada kendi ulusal çıkarlarını belirleyememiş, Batı'ya karşı ideolojik çıkış yerine, işbirliğine dayanan bir politika izlemiştir.

Yüzölçümü olarak yeryüzünün en büyük ülkesi Rusya Federasyonu'dur. Dünya haritasına bakıldığı zaman yer küresinin yaklaşık % 13'ün uluslararası önemli aktörlerden Rusya Federasyonu'na ait olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerde olduğu gibi enerji Rusya'nında dış politikasının esasını teşkil eden, onun politikal gücünün ve uluslararası popüleritesinin artmasının temel dayanağıdır. Enerji her ne kadar iktisadi bir olgu olsa da Rusya için bölgesel politika aracı rolü taşımaktadır. Rusya ekonomisi büyük oranda enerji ihracatına dayalıdır. Enerji imalını ve ihracatını gerçekleştirmeseydi Rusya halihazırda bugünkü statüsünde olmayabilirdi. Rusya dünyada en çok gaz rezervine sahip olup, kömür

rezervine göre ikinci ve petrol rezervine göre ise yedinci yerdedir.⁸⁸ Rusya ABD Enerji Enformasyon Birimi'nin (EIA) 2012 yılı verilerine göre Suudi Arabistan ve Amerika'dan sonra yıllık 10,4 milyon varil ham petrol üretimiyle dünyanın üçüncü büyük petrol üreticisidir.⁸⁹ AB ülkelerine % 30 petrol, % 25 doğalgaz ihrac eden Rusya bunun yanı sıra çok mühim küresel nükleer güc sanayisine sahiptir.⁹⁰ Rusya sahip olduğu potansiyeller ile dünyadaki en önemli güç olmayı hedeflediğine uluslararası uzmanlar tarafından kesin gözü ile bakılmaktadır. Rusya edinmiş olduğu bu avantajlı konumunu korumak için enerji politikasını gerçekleştirirken şu şekilde strateji uygulamaya çalışıyor:⁹¹ 1) Orta Asya'daki enerji arzı üzerindeki monopol konumunu korumak; Orta Asya'daki enerji kaynaklarının kendi kontrolünde olmayan alternatif boru hatlarıyla dünya pazarlarına açılmasını engellemek; bu çerçevede enerjiyi daha uygun fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, alternatif boru hatlarını dezavantajlı konuma düşürmek. 2) Yeni boru hatları inşa ederek Avrupa'daki ithalatçı ülkelere enerji naklini transit ülkelere gerek kalmaksızın gerçekleştirmek. 3) Avrupa'daki dağıtım sistemlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rus projelerine alternatif projelerin hayata geçmesini engellemek. 4) Gazprom aracılığıyla ilgili ülkelerdeki enerji şirketlerinin hisselerini satın alarak hem bu ülkelerin hem de dünya piyasalarının gaz fiyatlandırmasında kontrolü elinde tutmak.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında enerji ilişkileri, 1980 sonrası enerji alanında yapılan işbirliğiyle başlamıştır.⁹² Avrupa'nın en

⁸⁸ John Lough, "Russia's Energy Diplomacy", **Chatham House, Briefing Paper**, Mayıs 2011,(Russia's Energy Diplomacy), s.2

⁸⁹ Aydın, Bolat, Yavuz, "Enerji Siyasetinin Dinamikleri", s.9

⁹⁰ Lough, "Russia's Energy Diplomacy", s.2

⁹¹ **Stratejik Düşünce Enstitüsü Rusya Raporu**, Ankara, Mayıs 2010, , s.55

⁹² Ali Koplay, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Enerji ve Turizm", <http://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-enerji-ve-turizm/>, (e.t.03.11.2014)

hızlı büyüyen doğalgaz pazarına sahip olan Türkiye 1984 yılında SSCB ile ilk doğalgaz anlaşması yapmıştır. Rusya 1987 yılında Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattıyla, Türkiye'ye gaz ihracatını başlatmıştır. Bu anlaşma Rusya'dan alınan doğalgaz bedelinin %70'inin Türkiye'nin ürettiği mal ve hizmetlerle ödenmesini mümkün kılmıştır. Bu durum hem Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde etkilemekte ve hem de makro ekonomik açıdan Türkiye'nin ödemeler dengesine olumlu yansımaktaydı. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu ile 1992'den sonra yapılan anlaşmalarda (1984 anlaşması protokolüne de düzeltmeler yapılarak) bu uygulamadan vazgeçilmiş, Rusya bu şartı yerine getirmediği için mal ve hizmetle ödeme oranı %7'ye kadar düşmüştür.⁹³ Bu durum ise Türkiye ile Rusya'nın dış ticaretini Rusya lehine giderek artan oranda açıklar vermesine sebep olmuştur. Bu nedenlerden dolayı yeni aşamada Türkiye-Rusya ilişkileri incelendiği zaman ilk önce, iki ülke arasında ilişkilerde Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan değişiklikler üzerine yoğunlaşmak mümkündür.

RF bağımsızlık kazandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin 1992 yılında RF'na ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bunu dönemin RF Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev'in Türkiye ziyareti ve aynı yıl dönemin Başbakanı Sayın Süleyman Demirel'in Rusya ziyareti izlemiştir. Sayın Demirel'in ziyareti sırasında 25 Mayıs 1992 tarihinde "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma" imzalanmıştır.⁹⁴ Yaşanan bu olumlu gelişmeler iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de olumlu yönde

⁹³Veysel Güngör, "Rusya ve Türkiye ilişkileri", <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/2177/1/VEYSEL%20GUNGOR.pdf>, (e.t. 02.12.2014), (Rusya ve Türkiye ilişkileri"),s.30

⁹⁴"Türkiye-Rusya Federasyonu Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (e.t. 02.12.2014)

etkilemiştir. İki ülke arasında ticaret hacmi 1991 yılından sonra hızla artmaya başlamıştır. Ama Türkiye ve Rusya açısından 1990'lar ve 2000'lerin başlarına kadarki süreç, toplumsal ve politik açıdan iktisadi krizlerin yaşandığı döneme denk gelmiştir. Böyle ki;⁹⁵ 1) Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rus ekonomisinde devlet kontrolünden piyasa ekonomisine geçilmiştir ki, bu da kendi beraberinde sıkıntıları getirmiştir. Yegor Gaydar ve ekibi tarafından şekillendirilen ve “şok terapi” olarak bilinen iktisadi reformların uygulanması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal çöküşe karşı yeterli tedbirlerin alınmaması, bu dönemde toplumsal açıdan ciddi travmalara neden olmuştur. 2) Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle Rusya'daki enerji sektöründe ihtiyaç duyulan ekonomik kaynak yeterli olmamıştır. 3) 1997 yılında Asya'da yaşanan finansal kriz Rusya'ya ikinci büyük darbe olmuştur. Bunun sonucunda 1998 yılında ekonomide %5 oranında küçülme yaşanmıştır. 4) Aynı dönemde Türk ekonomisi ise koalisyon hükümetlerinin siyasal anlamda yeterli güce sahip olamaması nedeniyle iktisadi açıdan istikrarsız bir dönemden geçmekteydi. Hayata geçirilemeyen yapısal reformlar ve ülke içi ve dışında var olan siyasi ve iktisadi sorunlar, Türk ekonomisini sırasıyla 1994, 1999 ve 2001 yıllarında derin krizlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Bu yıllar ekseninde Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye açısından geleneksel hale gelmiş bir dengesizlik söz konusu olmuştur. İkili görüşmelerde Türk tarafı bu konuyu her fırsatta dile getirmiştir. Bu kendini daha çok ihracat ve ithalat prosedürlerinde göstermiştir. Böyle olunca, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat bu ülkeye yapılan ihracattan daha fazla bir hale gelmiştir. 1992-1997 yılları arasındaki dönemde ikili ticaretteki açık Türkiye'nin lehine belli ölçüde azalsa da, Ağustos 1998

⁹⁵Habibe Özdal, Hasan Selim Özertem, “Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine” ,**USAK Raporu**, sayı: 13-06, Ankara, 2013, s.35

krizinden sonra yeniden Rusya lehinde artış göstermiştir.⁹⁶ 1999 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %2,2'si, ithalatının ise %5,8'i Rusya'nın payına düşmüştür. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin Rusya'ya yönelik toplam ihracatı 589 milyon dolara inmiş, toplam ithalat ise bir önceki yıla göre %10'luk artış göstermiştir. Dolayısıyla, ikili ticarete Türkiye'nin açığı daha da büyümüştür.

Mart 2000'de yapılan RF Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Vladimir Putin döneminin başlaması, Türkiye'de de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk-Rus ilişkileri ivme kazanmıştır.⁹⁷ Bu, kendini 2000 yılında Türkiye'nin ihracatındaki artışla göstermiştir ki, bu artış kısmî bir iyileşmeyi beraberinde getirmiş, bu eğilim sonraki 10 yılda da sürmüştür.

2003 yılında Mavi Akım anlaşması çerçevesinde Rusya'dan ilave doğalgaz alımının başlaması iki ülke arasındaki dış ticaret hacmini daha da artırmıştır. Doğalgaz alımına ilişkin anlaşmalarda yer alan projelerin tam kapasite ile hayata geçirilmesi durumunda Türkiye'nin ithal ettiği doğalgazın %43'ü Rusya tarafından karşılanacaktır. Mavi akım projesi, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji alanında yapılan işbirliğinin en önemlisidir.

2009 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 40 milyar dolara ulaşmış ve Rusya Türkiye'nin en büyük ticari ortağı haline gelmiştir. Halbuki daha 2003 yılında bu rakam 6 milyar dolar seviyesindeydi. Rusya ile toplam ticaret hacmi 2013 yılında yaklaşık 32 milyar dolar olup, Rusya 25 milyar dolarla Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke olmuştur.⁹⁸ Türkiye'nin 2013 yılında Rusya'dan yaptığı 25 milyar dolar ithalatın 17

⁹⁶ Güngör, "Rusya ve Türkiye ilişkileri", s.31

⁹⁷ İlyas Kamalov, "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk- Rus İlişkileri", **The Black Sea International Rapor**, sayı: 3, Ankara, Mayıs 2010, s.6

⁹⁸ "Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk- Rus İlişkileri", s.9

milyar doları yani yaklaşık %70'i enerji ithalatıdır. Dolayısıyla Türkiye 2013 yılındaki toplam 55,9 milyar dolarlık enerji ithalatının %28'ini Rusya'dan yapmıştır.⁹⁹

Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin yüksek olmasının nedenleri arasında hiç şüphesiz Rus enerji kaynaklarının büyük payı vardır. Rusya'dan doğalgaz ithal eden ülkeler arasında üçüncü sırada bulunan Türkiye'nin Rus doğalgazına olan bağımlılığı %60 civarındadır.¹⁰⁰ Türkiye'nin özellikle doğalgaz alanında Rusya'ya bağımlılığı tartışmalarına yol açıyor. Aslında bu durum bir noktaya kadar doğrudur. Enerji ticareti ikili ekonomik ilişkilerin esasını teşkil ediyor. Ama Rusya'dan ithal edilen gazın miktarı arttıkça, Rusya'nın Türkiye'nin toplam doğalgaz ithalatı içindeki oranı düşüş gösteriyor. Bu durum Türkiye'nin diğer devletlerle enerji ilişkilerini geliştirmesi gerektiği tezini ortaya çıkarıyor. Ayrıca, enerji alanındaki ilişkiler yalnızca doğalgaza indirgenmemesi ve başta nükleer enerji olmak üzere diğer alanlarda da girişimlerin geliştirilmesi gerekiyor. Bu bağlamda, enerji alanında iş birliğinin çeşitlenerek stratejik bir boyut kazandığını söylemek mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, iki ülke arasında ilişkilerde zaman-zaman dengesizlik söz konusu olmuş, bazen de anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Fakat, bu ilişkiler incelendiği zaman görmek mümkündür ki, 1990'lı yıllardan beri gelişme kaydeden Türk-Rus ilişkileri 2000'li yıllardan sonra daha üst düzeyde gelişmeye başlamış, özellikle iki ülke arasında mevcut olan siyasal ilişkiler barış ve istikrarın korunması yönünde geliştirilmeye çalışılmıştır.

⁹⁹ Aydın, Bolat, Yavuz, "Enerji Siyasetinin Dinamikleri", s.9

¹⁰⁰ Ali Koplay, Türkiye-Rusya İlişkileri: Enerji ve Turizm, <http://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-enerji-ve-turizm/>, (e.t. 03.11.2014)

3.1. Mavi Akım Doğalgaz Projesi

Rusya oluşan yeni uluslararası sistemde ekonomik gelişimini ve siyasal etkisini kaybetmemek, aksine daha da arttırmak için enerji politikasını uygularken politik bir çizgi çizmeye çalışarak yeni boru hattı projeleri geliştirmek stratejisi uygulamaya çalışmıştır. Bu stratejinin temeli ise 90'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen ikili ilişkilerde atılmıştır.

Rusya, Türk doğalgaz pazarını tek başına ele geçirmek için 1995'ten sonra üst düzeyde girişimler başlatmıştır. Bu amaçla aynı zamanda Rusya'nın enerji lobisinin en güçlü isimlerinden olan dönemin başbakanı Viktor Çernomyrdin Türkiye'ye gelerek lobicilik faaliyetleri başlatmış ve onun Türkiye ziyaretinden sonra Rus doğalgazının Türkiye ihracatı alanında yeni bir dönem başlamıştır. Bu ziyaretin asıl amacı birçok ekonomik anlaşmaların imzalanması olmuştur. Rusya Federasyonu ile ikinci doğalgaz alım anlaşması peşin alım olarak 10 Aralık 1996'da imzalanmıştır. 8 milyar m³/yıl gaz alımını öngören anlaşmanın 23 yıl yürürlükte kalması planlanmıştır. Bu anlaşmanın Trusgaz ile 18 Şubat 1998'de yapılan anlaşma ile paralel yürütülmesi öngörülmüştür. Anlaşma 1 Nisan 1998'de TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰¹ Mevcut anlaşmaya ek olarak pakette Karadeniz üzerinden doğalgaz nakline ilişkin yeni anlaşma da bulunmakta idi. Şubat 1999 yılında Gazprom ile İtalya'nın ENİ şirketi arasında bu projenin birlikte işleme verilmesi ile ilgili anlaşma da imzalanmıştır.¹⁰² "Mavi Akım" adı verilen bu projenin anlaşma kapsamına alınmasıyla Rusya, gönderilen doğalgaz hacminin artırılması yönünde Türkiye tarafının defalarca gündeme getirdiği isteği de bir ölçüde

¹⁰¹ Sinan Oğan, "Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği", **Aylık Strateji ve Analiz Dergisi**, sayı:7, Ankara , Ağustos 2003, (Mavi Akım Projesi), s.1

¹⁰² "Blue Stream", <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>, (e.t. 03.12.2014)

yerine getirmiş oldu.¹⁰³ Mavi Akım projesi rus doğalgazını Türkiye'ye oradan ise Ukrayina, Moldova, Romanya ve Bulgaristana göndermeyi planlamış bir projedir.¹⁰⁴ Bu projenin Türkiye için avantajı ondan ibaretdir ki, herhangi bir geçiş ülkesi ile muhatap olmadan, doğrudan Türkiye'ye Rus doğalgazının verilmesi planlanmıştır. Bu sebeple de Mavi Akım'dan alınacak gazın fiyatının önceki anlaşmalara göre %12 daha ucuz olacağı belirtilmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından "ticari sır" olduğu gerekçesiyle açıklanmayan Mavi Akım'dan alınan gazın fiyatı adeta bir 'devlet sırrı' olarak saklanmıştır. Bu konuda TBMM'de yapılan kapalı oturumda bile fiyatlar "gizlilik" gerekçesi ile açıklanmamıştır. Fakat, Türkiye'de iktidarın değişmesi ve bu hattan gaz alınmaya başlanmasıyla Mavi Akım üzerindeki sis perdesi de yavaş yavaş aralanmaya başlamıştır. Basına yansıyan tartışmalarda doğalgazın her bin metreküpünün birim fiyatı Rus basınına göre 126 dolara ve Türk basınına göre ise 153 dolara alınmaktadır.¹⁰⁵

İmzalanan hükümetlerarası anlaşmanın içine konan bir hükümle projenin Türkiye kısmının inşasının hangi firma veya firmalara verileceğinin tespiti Rus Gazprom şirketinin yetkisine verildiği için Gazprom projenin bu kısmını Türk Firmaları Hazinesaröğlü ve ÖZTAŞ ile kendi ana inşaat şirketi olan Stroytransgaz (OHS) konsorsiyumuna vermiştir. Hattın Rusya bölümü ve Karadeniz geçişinin yapım-işletim-finansmanının sorumluluğu Gazprom'un, Türkiye kısmı ise Botaş'ın sorumluluğundadır.¹⁰⁶

Karadeniz'in altından dünyanın en derin noktasına boru döşenerek gerçekleştirilen proje üç ayrı aşamada yapılmıştır. Mavi Akım Projesi için

¹⁰³ Güngör, "Rusya ve Türkiye ilişkileri", s.63

¹⁰⁴ "Blue Stream", <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/1/>, (e.t. 03.12.2014)

¹⁰⁵ Oğan, "Mavi Akım Projesi", s.2

¹⁰⁶ "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, (e.t.03.12.2014)

Rusya'nın İzobilnoye sahasından üretileceği söylenen doğalgazı, Rusya Federasyonu topraklarında 396 km., Karadeniz'in altında 392 km. ve Türkiye'nin Samsun sahillerinde kıyıya ulaştıktan sonra da Samsun-Ankara arasında 501 km. kat ettikten sonra, toplam 1289 km.'lik bir hatt döşenmiştir. Boru hattının Karadeniz bölümü, dünyada 2150 metre derinliğe döşenen ilk boru hattı özelliğini taşıyor. Türkiye'nin 25 yıl süre ile Rusya'dan kademeli artışla yıllık 16 milyar metreküp kadar doğalgaz alımını kapsayan proje, yaklaşık 3.5 milyar dolara malolmuştur.¹⁰⁷ 14 mart 2014 göstericilerine göre ise şubat 2003 yılından itibaren bu boru hattı ile gerçekleştirilen gaz techizatı 100 milyar metreküp olmuştur.¹⁰⁸

Şekil 3.1.1. Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: Oğan, “Mavi Akım Projesi”, s.2

Projenin ilk anlaşmasında doğalgazın Türkiye'ye geliş tarihi 2000 yılı olarak belirlenmiştir. Ancak projenin bu tarihte bitirilmesinin mümkün olmadığı tespit olduğunda yeni bir protokolle proje taraflarının yükümlülüklerinin başlanma tarihi 15 ekim 2001 tarihi olarak

¹⁰⁷ “Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?”, http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html, (e.t.03.12.2014)

¹⁰⁸ “Blue Stream”, <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>, (e.t.03.12.2014)

belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren Botaş'tan kaynaklanan bir gecikmede her altı ay için yaklaşık 133 Milyon dolar ceza ödenmesi, Rusya tarafından kaynaklanan bir gecikmeden dolayı ise kış ayları için yüzde 8 ve yaz ayları içinse yüzde 4'lük bir indirim yapılması şartı konmuştur.¹⁰⁹ Mavi Akın projesinin son aşaması olan kaynak kısmı 20 Ekim 2002'de Samsun'da törenle gerçekleştirilmiştir. İnşaatın tamamlanması törenine katılan TC Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan Samsun'da hattın son iki borusunun kaynak işlemini bizzat yaparak, projenin boro hattının döşenmesi aşamasının bittiğini ilan etmiştir.¹¹⁰ Proje çerçevesinde ilk gaz şubat 2003'de Türkiye'ye ulaşmış ve ilk fatura ise 2003 Mart ayında gelmiştir.¹¹¹ 2005 yılında da Mavi Akım Projesi hayata geçmiştir. Mavi Akım'ın hayata geçmesiyle Türkiye, Rusya'nın enerji alanındaki en büyük ortaklarından biri haline gelmiştir. Projenin gerçekleştirilmesi de çok belirsiz bir süreçten geçmiştir. Bazıları bu projenin Türkiye'nin yararına olduğunu söylerken bazıları da bunun tam aksini idda ediyorlardı. Bu projenin gerçekleştirilmesini savunan dönemin ANAP'lı Enerji Bakanlığı'na ve BOTAŞ üst yönetimine göre:¹¹² 1) Doğru, isabetli, ülkenin ve milletin yararına, teknik ve mali bakımdan yetkin bir projedir. 2) Türkiye Rus gazına muhtaç ise, Rusya da Türkiye'den bu gaz karşılığı alacağı paraya muhtaçtır. Şayet burada bir bağımlılık söz konusu ise, o da Rus ekonomisinin Türkiye'ye bağımlılığıdır. 3) Türkiye, Mavi Akım Projesi için 339 milyon dolarlık yatırım yaparken, Rusya bu projeye 2,7 milyar dolar yatırım yapmaktadır.

¹⁰⁹ Oğan, "Mavi Akım Projesi", s.2

¹¹⁰ Güngör, "Rusya ve Türkiye ilişkileri", s.66

¹¹¹ "Mavi Akım'da Sona Doğru", <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/120360-mavi-akimda-sona-dogru>,

(e.t. 03.12.2014)

¹¹² A.Necdet Pamir, "Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?", http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html, (e.t. 03.12.2014)

Tablo 3.1.1. Rus Gazının Türk Pazarındaki Payının Yıllara Göre Dağılımı

Milyar M ³	2003	2005	2010	2015	2020
Rusya(Toplam)	16	20	30	24	24
Diğerleri	10.2	14.2	21.8	17.8	17.8
Toplam	26.2	34.2	51.8	41.8	41.8
Rusya'nınPayı(%)	61	58.5	57	57	57

Kaynak: Sinan Oğan, “Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, (e.t.03.12.2014)

Bu projenin gerçekleştirilmesine karşı çıkanlar ise projenin birçok boyutlarındaki, özellikle, ekonomik ve stratejik boyutlarındaki tutarsızlıklara odaklanmayı öngörüyorlar. Bilindiği üzere, Mavi Akım ile gaz nakli başlamadan önceki durumda bile Türkiye'nin Rusya'ya doğalgazdan dolayı bağımlılığı söz konusudur (Türkiye'nin Rus gazına bağımlılık oranı % 67'dir). Böyle ki, projenin gerçekleştirilmesi için 3 milyar 39 milyon dolar civarında yatırım gereklidir ki, taraflar bunu krediler hesabına karşılamaktadır. Bu zaman, gözönünde bulundurulması gereken husus budur ki, projenin bir toplam yatırım maliyeti vardır ve bu maliyetin karşılığında sağlanan para, hibe değil, kredidir. Hepimizin bildiği gibi kredi de, önce ana paranın, buna ek olarak da “makul” bir iç karlılık oranını yansıtan faizinin, krediyi veren taraflara geri ödenmesini gerektiren bir finansman aracıdır. Bu paranın geri ödenmesini sağlayacak kaynak ise, Rusya'dan gelecek gazın, Türkiye'deki tüketiciye satılması ile elde edilecek para, yani, tarifedir. Son tahlilde ise Mavi Akım Projesi'nin bedeli Türkiye'deki tüketiciler tarafından ödenecektir. Şu an Rus doğalgazını alan 19 ülke içerisinde dördüncü büyük müşteri olan Türkiye, Mavi Akımla beraber Avrupa ülkeleri arasında, Almanya'dan sonra ikinci en büyük tüketicisi konumuna gelmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye Mavi Akım projesinin gerçekleştirilmesine destek vererek pahalı Rus doğalgazına bir stratejik bağımlılık süreci içine girmiştir. Bunun ötesinde Türkiye için pahalı Rus doğalgazı dışında başka üç seçenek olsa da, bundan yeterince yararlanılmamıştır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman eğer Türkiye Azerbaycan ve Türkmenistan merkezli bir enerji politikası izlemiş olsaydı Türkiye ile Türk dünyası arasında çok büyük bir işbirliğinin temeli atılabilirdi. Buradan görüldüğü gibi Mavi Akım;¹¹³ 1) Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına darbe vurmuştur. 2) Türkiye'yi Rus doğalgazından stratejik olarak daha da bağımlı hale getirmiştir. 3) Türkiye ile Türk devletlerinin ilişkilerinin daha da geliştirilmesinin önünü kesmiştir.

Bu proje stratejik açıdan değerlendirildiğinde ise görmek mümkündür ki, Türkiye dünyanın hiçbir ülkesinde görülmeyen oranda elektrik üretiminde doğalgaz kullanmaktadır. Bir ülkenin elektrik üretiminin %50 oranda doğalgaza bağımlı olmasının kendisi de bir stratejik hatadır. Bu, kendi beraberinde yalnızca enerji güvenliği değil, bunun yanı sıra ekonomik ve ulusal güvenlik sorununu da getirmiştir.

Mavi Akım Türk-Rus ilişkileri içerisinde, Türkiye'nin en fazla tartışılmış ancak detayları en az bilinen en önemli projelerinden biridir. Böyle ki, Rusya Federasyonu'nun sürdürdüğü doğalgaz lobicilik faaliyetlerinin başarıya ulaşmasıyla, Rusya sadece Türkiye doğalgaz pazarının yüzde 60'ından fazlasını ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'ye doğalgaz satmak isteyen Türkmenistan'ı da devre dışı bırakmıştır. Böylelikle, Türkiye'nin daha çok Rusya lehine olan bu projenin anlaşmasını imzalarken gerekli pazarlıkları yapamadığı

¹¹³“Mavi Akım”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2003/07/03/406/mavi-akim>, (e.t. 03.12.2014)

düşünülmektedir ve bu projeni daha çok Rus enerji stratejisinin zaferi gibi de nitelendirmek mümkündür.

3.2. Güney Akım Doğalgaz Projesi

Son on yılda Rusya Avrupa Birliği ülkeleri üzerinde enerji kaynaklarına bağımlılıktan dolayı başarılı politika uygulamasına rağmen bu bağımlılığın ortadan kaldırılması için birçok proje öne sürülmüştür. Özellikle, Nabucco projesi Rusya'nı devre dışı bırakmayı amaçlayan bir proje gibi ortaya çıkmıştır. Fakat Rusya Avrupa ülkelerine gaz sevkiyatı yaparken mevcut dominantlığını kaybetmek istemiyordu. Bunun yanı sıra yaşanan Ukrayna krizi de Rusyanın yeni adımlar atmasını tetiklemiştir. Rusya'nın doğalgaz devi, devlet şirketi Gazprom, 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna'ya giden doğalgazın vanasını kapatmıştı. Bilindiği üzere, Avrupa'ya giden Rus doğalgazının yarısı Ukrayna'daki boru hatlarından taşınıyor. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Ukrayna'da yaşanan ayaklanmalar, Ukrayna'nın 2 milyar doları aşan doğalgaz borcu nedenleri Rusya'nın üçüncü kez Ukrayna'nın ve Avrupa Birliği ülkelerinin doğalgazını kesmesini yeniden gündeme getirdi. Rusya, uzun süredir Avrupa'ya gönderdiği doğalgazın Ukrayna topraklarından geçmesinden rahatsızlık duyuyordu.¹¹⁴ Bunlardan dolayı Rusya tarafından iki yeni boru hattı projesi öne sürülmüştür. Bunlardan ilki Kuzey Akım boru hattı projesidir ki, bu proje Almanya ve Rusya arasında Almanya'ya Rus doğalgazı teminine yönelik olarak yapılan anlaşma sonrası ortaya çıkmıştır. İkinci proje ise Güney Akım projesidir ki, bu proje Türkiye'ni de yakından ilgilendiren bir projedir. Güney akım projesi Avrupanın enerji güvenliğinin

¹¹⁴Serdar İskender, "Ukrayna krizi, Rusya'nın Güney Akım Projesi'ni Hızlandırdı", **Zaman gazetesi**, Mayıs 2014, http://www.zaman.com.tr/yorum_ukrayna-krizi-rusyanin-guney-akim-projesini-hizlandirdi_2217988.html, (e.t.04.12.2014)

daha da güçlendirmesini amaçlayan bir projedir. Bu proje Rus doğalgazının sevkiyatının çeşitlendirilmesi için Gazpromun yürüttüğü reel bir enerji stratejisidir. Hem Putin hem de Rusya bakımından bir prestij projesi de sayılan bu projenin önemini belirtmek için Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin şu cümleleri kullanmıştır: “Ne olursa olsun biz Güney Akım Projesi’ni hayata geçirmeye kararlıyız.”¹¹⁵

Şekil 3.2.1. Güney Akım Doğalgaz Projesi

Kaynak: “Güney Akım Projesi Rusya için neden önemli?”, <http://enerjienstitusu.com/2012/12/07/guney-akim-projesi-rusya-icin-ukraynaya-bagimlilikinin-azaltacak-olmasi-nedeniyle-buyuk-onem-tasiyor/>, (e.t. 04.12.2014)

Bu proje Rusya için çok büyük önem taşımaktadır. Geçiş ücreti nedeniyle sık sık sorun yaşadığı Ukrayna, şimdiye kadar Rus doğalgazının Avrupa’ya ulaştırılmasındaki başlıca transit ülkeydi. Ukrayna üzerinden Sovyet döneminde inşa edilen borular sayesinde Avrupa Birliği’nin doğalgaz ihtiyacının yüzde 80’ni Rusya’dan karşılıyordu. Bu proje ise, Rusya’yı enerji alanında daha da güçlü hale getirecek ve Ukrayna’ya olan

¹¹⁵ “Güney Akım’da Son Safhaya Gelindi”, <http://enerjienstitusu.com/2012/10/23/guney-akimda-son-safhaya-gelindi/>, (e.t. 04.12.2014)

bağımlılığını azaltacaktı.¹¹⁶ Avrupa ise Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isteyen Nabucco projesine daha çok önem veriyordu. Orta Asya doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakletmek amacıyla hazırlanan Nabucco projesi enerji bağımlılığını azaltmayı amaçlıyordu. Bu proje Nabucco'ya alternatif olacak ve Rusya'nı bypass eden Brüksel destekli Nabucco Boru Hattı Projesi'ne karşın elini kuvvetlendirmesine imkan yaratacaktı.

Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı, Rusya, Bulgaristan ve Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgeleri'nden (MEB) geçerek Karadeniz boyunca 930 km. uzanan birbirine paralel dört boru hattından oluşacaktır. Hattın kıyı bölümü Bulgaristan, Serbiya, Macaristan ve Slovenya sahillerinden geçecek ve boru hattı İtalyada sona erecektir. Maksimum derinliği 2. km.den çok olacak olan bu boru hattının doğalgaz taşıma kapasitesi yılda 63 milyar metre küp (bcm) olacaktır.¹¹⁷ Gazprom, Güney Akım doğalgaz boru hattı projesinin maliyetini 29 milyar euro olarak belirlemiş ve roje tutarının 12.5 milyar euro tutarındaki kısmının kendi yurtiçi gaz boru hattı sistemini Güney Akım ile uyumlu hale getirmek için harcayacağını ifade etmiştir.¹¹⁸ Finansman yaklaşımında proje maliyetinin %30'unun ortakların özkaynaklarıyla karşılanması öngörülmektedir. Geriye kalan %70'lik bölüm ise ihracat kredisi kuruluşları, uluslararası ticari bankalar veya çok taraflı kuruluşlar gibi çeşitli potansiyel kaynakların sağladığı uzun vadeli

¹¹⁶ "Güney Akım Projesi Rusya İçin Neden Önemli?", <http://enerjiensitusu.com/2012/12/07/guney-akim-projesi-rusya-icin-ukraynaya-bagimliginin-azaltacak-olmasi-nedeniyle-buyuk-onem-tasiyor/>, (e.t. 04.12.2014)

¹¹⁷ "South Stream", <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>, (e.t. 04.12.2014)

¹¹⁸ "Güney Akım'ın Maliyeti 29 Milyar Euro Olarak Belirlendi", <http://enerjiensitusu.com/2013/01/29/guney-akimin-maliyeti-29-milyar-euro/>, (e.t. 04.12.2014)

borçlanmadan oluşacaktır.¹¹⁹ Boru Hattı, 50 yıllık bir işletim ömrü için tasarlanmıştır.

Şekil 3.2.2. Güney Akım Açık Deniz Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: “Güney Akım Açık Deniz Boru Hattı – Türkiye Bölümü”, **ÇSED Raporunun Teknik Olmayan Özeti**, URS, Haziran 2014, s.1

Projenin gerçekleştirilmesi için ilk adımlar 2006 yılında atılmıştır. Rusya bu hattı en kısa sürede hayata geçirmek amacıyla hattın geçeceği ilgili ülkeler hükümetleriyle görüşmeler yaparak bu çerçevede hükümetler

¹¹⁹“Project Costs and Financing”, <http://www.south-stream-offshore.com/project/project-costs-and-financing/>, (e.t.04.12.2014)

arası anlaşmalar imzalamıştır. Güney Akım'ın inşasına ilişkin olarak ENI ve Gazprom arasında 23 Haziran 2007'de mutabakat zaptı imzalanmıştır. 18 Ocak 2008 tarihinde ENI ve Gazprom hisseleri % 50 oranında paylaşarak Güney Akım şirketini kurmuşlardır.¹²⁰ Bulgaristan bu projeye 2010'da imzaladığı anlaşma ile dahil olmuştur. Romanya ise daha çok ABD yanlı olması ve Nabucco projesine destek vermesiyle öne çıksa da , Rusya'nın burada güçlü lobisi mevcut idi. Bunun sayesinde Rusya isteğine ulaşmış ve Romanya'nın metal sanayisini kendi çıkarları için kullanarak, rus şirketleri kontrolü ele geçirmiş oldu. Daha sonra ise Gazprom şirketi birçok özel enerji şirketi ile de anlaşma yapmış, bunlar arasında , Fransız EDF, Avusturya- OMV'de var idi. Rusya bu anlaşmaları yapmış olsa da , hattın Karadeniz altından geçecek kısmı ile ilgili kararsız idi. Burada iki seçenek mevcut idi:¹²¹ 1) Denizaltı hatt ya Rusya-Ukrayna ve Romanya'ya ait münhasır ekonomik bölgelerden geçip son durak olarak Romanya'ya bağlanmalı idi; 2) Ya da bunun yerine hattın Rusya-Türkiye-Bulgaristan'a ait münhasır ekonomik bölgelerden geçip Bulgaristan'da son bulacaktı.

Türkiye ile Rusya arasında ise özellikle, Orta Asya'daki enerji kaynaklarının uluslararası pazara ulaştırılması konusunda rekabet devam etmekteydi. Bu rekabetin adı da Güney Akım-Nabucco rekabeti idi. Ancak Rusya bu rekabetin aradan kaldırılması için yeni ileri sürdüğü projede ikinci tercihin seçilmesinin taraftarı olarak uzlaşmaya varmak istiyordu. Bunun için kendi münhasır ekonomik bölgesinden geçmesine izin vermesi için Türkiye ile görüşmeler yapmış ve anlaşmaya varılmıştı. Öte yandan da, Türkiye, Nabucco projesi gecikince Rusya ile anlaşmaya onay vermiştir. Anlaşmayı da Moskova'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

¹²⁰Mustafa Cem Ünal, "Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü ve AB Enerji Politikasına Etkisi", Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.128,

¹²¹ "Güney Akım'da Son Safhaya Gelindi", <http://enerjienstitusu.com/2012/10/23/guney-akimda-son-safhaya-gelindi/>, (e.t. 04.12.2014)

Taner Yıldız imzalamıştır. Anlaşmanın imza törenine Rusya Başbakanı Vladimir Putin de katılmıştır. Putin bu anlaşmanın her iki ülke için iyi bir yılbaşı hediyesi olduğunu ifade etmiş ve doğalgaz anlaşmalarının ardından Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin de Türkiye'nin 2012 yılında 25,5 milyar metreküp doğalgaz alacağını ve bunun 2011'e kıyasla 1,4 kat artış anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²² Böylece Güney Akım'ın önemli bir kısmının Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinden geçeceği kesinleşmişti. 16 Eylül 2011 tarihinde OAO Gazprom, Eni S.p.A., EDF ve Wintershall Holding GmbH (BASF Grubu) arasında South Stream Transport'un kurulması için Rusya'nın Soçi şehrinde nihai Ortaklar Sözleşmesi imzalandı. Bundan bir yıldan biraz uzun süre sonra Kasım 2012'de proje için Nihai Yatırım Kararı alınmıştır.¹²³ Aralık 2012'de Mavi Akım boru hattının inşasına Krasnodar yakınlığındaki Anapa'da başlanılmıştır. İlk gaz sevkiyatının ise bu boru hattıyla 2015 yılında gerçekleştirilmesi planlanmıştır.¹²⁴

Güney Akım projesine en çok ilgi duyan Doğu Avrupa ülkeleridir.¹²⁵ Fakat, Avrupa Birliği ülkelerinin bir bölümü, Rusya'nın Güney Akım Projesi'nden rahatsızlık duyuyordu. Avrupa'nın azalan talebi ile enerji fiyatlarındaki büyük düşüş (petrol fiyatları Temmuz 2014 yılında 110 dolar civarında iken, o tarihten bu yana yüzde 30 civarında geriledi ve varil fiyatı petrolün türüne göre 67 dolara kadar düştü¹²⁶) ve Ukrayna krizi

¹²²Sina Kısacık, "Rusya, ABD ve Türkiye'nin Enerji Politikaları Çerçevesinde Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin İncelenmesi", <http://politikaakademisi.org/rusya-abd-ve-turkiyenin-enerji-politikalari-cercevesinde-dogalgaz-boru-hatti-projelerinin-incelenmesi/>, (e.t. 04.12.2014)

¹²³ "Mavi Akım Zaman Çizelgesi", <http://www.south-stream-offshore.com/tr/proje/zaman-cizelgesi/>, (e.t.04.12.2014)

¹²⁴ "South Stream", <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>, (e.t. 04.12.2014)

¹²⁵ "Güney Akım Akışını Değiştirdi: Türkiye İçin Ne Anlama Gelir?", http://turkish.ruvr.ru/2014_12_03/Guney-akim-akishi/, (e.t. 05.12.2014)

¹²⁶"Putin'in Türkiye Ziyaretinin Şifreleri", <http://www.ensonhaber.com/putinin-turkiye-ziyaretinin-sifreleri-2014-12-01.html>, (e.t. 04.12.2014)

Güney Akım projesinin sonunu getirmiştir.¹²⁷ AB ülkelerinin, Güney Akım'la ilgili bir problem çıkarmaları durumunda, Rusya B planı yapmıştır. Bu plana göre Rusya, Güney Akım Boru Hattı'nın Karadeniz'in altından geçerek AB üyesi olan Bulgaristan'a gitmesi yerine, Trakya'dan Türkiye'nin kara parçasına çıkmasını planlıyordu.¹²⁸ Avrupa'nın tavrı nedeniyle tarihe karışan Güney Akım'ın yerine Rusya Devlet Başkanı Putin B planı devreye sokmak ve ikili ilişkileri daha da geliştirmek için 1 aralık 2014 yılında Türkiye'ye ziyaret etmiştir. Putin bu ziyaretten büyük şeyler beklediğini ziyaretten önce yaptığı açıklamada şöyle ifade etmiştir: “Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile aramızda çok yakın diyalog mevcut. Aralık ayında Türkiye’de yapılacak Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısı için Ankara’ya geldiğimde ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi için birlikte yeni ufuklar arayacağız.”¹²⁹ Bu görüşme sırasında iki ülke arasındaki 35 milyar dolarlık ticaret hacminin, engeller kaldırılarak, 2020’ye kadar 100 milyar dolara çıkarılmasının yolları konuşulmuş ve imzalanan yeni boru hattı anlaşması ile Rus doğalgazının Avrupa’ya akışı Bulgaristan’dan geçecek Güney Akım yerine Türkiye’den geçecek Trakya Akım projesi ile sağlanması öngörülmüştür.¹³⁰ Bu yeni anlaşmayla ilgili Enerji Bakanı Taner Yıldız şöyle söylemiştir “Rusya’nın yeni boru hattı teklifini değerlendiriyoruz, bu teklif Trakya’da bir gaz merkezinin yanı sıra LNG tesisi yapımını da içeriyor ve dünyanın en büyük

¹²⁷“Güney Akım iptal edildi”, **Politik gazete**, Aralık 2014, <http://gazetepolitik.com/guney-akim-iptal-edildi/>, (e.t.04.12.2014)

¹²⁸Serder İskender, “Ukrayna krizi, Rusya’nın Güney Akım Projesi’ni hızlandırdı”, **Zaman gazetesi**, Mayıs 2014, <http://www.zaman.com.tr/yorum-ukrayna-krizi-rusyanin-guney-akim-projesini-hizlandirdi-2217988.html>, (e.t.04.12.2014)

¹²⁹“Putin Türkiye ziyareti son dakika gelişmeleri”, <http://www.internethaber.com/putin-turkiye-ziyareti-son-dakika-gelismeleri-743894h.htm>, (e.t. 04.12.2014)

¹³⁰“Güney Akım öldü,Yaşasın Trakya Akım”, **Milliyet gazetesi**, Aralık 2014, <http://www.milliyet.com.tr/guney-akim-oldu-yasasin-trakya/ekonomi/detay/1978488/default.htm> , (e.t. 04.12.2014)

doğalgaz şirketlerinden Gazprom, Türkiye'ye 63 bcm doğalgaz taşıma kapasitesi olan yeni bir boru hattı inşa edecek.”¹³¹

Böyle anlaşmazlıkların yaşanması, Türkiye açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Doğalgazda 'soğuk savaş' Türkiye'nin işine yaramıştır. Putin'nin Mavi akım projesinden vazgeçmesini Rusya'nın yenilgisi olarak yorumlayan New York Times konuyla ilgili haberinde, “Bu konuda tek bir kazanan varsa, o da Türkiye'dir.”¹³² demiştir. Proje gerçekleştirileceği takdirde Türkiye'nin kazancı 400 bin euronu aşacaktır. Bu boru hattının Türkiye üzerinden geçmesi Türkiye'nin stratejik önemini daha da arttıracak ve onun enerji kavşağının merkezi haline gelmesi için büyük olanaklar sağlamış olacaktır.

¹³¹ “Trakya Yeni Enerji Merkezi Olacak”, <http://enerjienstitusu.com/2014/12/03/rusyadan-gelecek-yeni-boru-hattinda-trakyada-bir-gaz-merkezi-de-olacak/>, (e.t. 04.12.2014)

¹³²“Güney Akım öldü, Yaşasın Trakya Akım”, **Milliyet gazetesi**, Aralık 2014,

BÖLÜM IV

TÜRKİYE- AZERBAIJAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile güvenlik konseptlerinde paradigma kayması farklı alanlarda yaşanmaya başlanmıştır. Bu yalnızca jeopolitik değişikliklerin gerçekleşmesiyle olmamış, bunun yanı sıra güvenilir enerji kaynaklarının tükenmesi, çevresel sorunların yaranması, yeni ideolojik sistemin kurulması, nükleer silahların çoğalması ve onların insanlara karşı kuvvet gibi kullanılması gibi temel nedenlerin ortaya çıkmasıyla yaşanmıştır. Bunun Türkiye ve ona yakın ülke olan, 1991 yılında Sovyeter Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Azerbaycanla da ilişkilerine etkisi kaçınılmaz olmuştur.¹³³

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından devletler kendi kaderlerini tayinetme çabası içine girmiştiler. Bu sürecin sonunda bağımsızlığına kavuşan devletler arasında Azerbaycan Cumhuriyeti de olmuştur. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası sisteme adapte olmaya çalışmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası sisteme adaptasyonu sürecinde ülkenin dış politika önceliklerini şöyle sıralamak mümkündür:¹³⁴ 1)bağımsızlığın korunması ve toprak bütünlüğünün sağlanarak Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşturulması; 2) uluslararası kurumlara entegrasyon, pazar ekonomisine geçiş; 3) doğal zenginliklerini kullanarak ekonomisinin kalkınması, enerji

¹³³Alexander Murinson, "Azerbaijan-İsrail-Turkey Relations: The energy Factor", <http://www.gloria-center.org/2008/09/murinson-2008-09-04/>, (e.t. 2.11.2014)

¹³⁴ Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 35, Mart – Nisan 2013, s.3

kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması; 4) Doğu-Batı koridoru üzerinde etkisini artırarak çok yönlü dış politika üretme olarak söylenebilir.

Bağımsızlığın kazandıktan sonra iktidara daha çok Rusya yanlı politika izlemeye önem veren Ayaz Mutallibov gelse de, ondan sonra iktidara türkçülük algılamasına önem veren ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine çalışan Ebülfez Elçibey gelmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1992 yılı mayıs ayında Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bu zaman Birlikte İşbirliğinin geliştirilmesi hakta anlaşma imzalanmıştır. Bununla da stratejik işbirliğinin temel taşı koyulmuştur.¹³⁵ Fakat, o dönemde Azerbaycanın kendi içinde siyasal sorunlar yaşandığı için 1993 yılında Elçibey Nahçıvan Özerk Bölgesi'nde Meclis Başkanlığı görevini yürüten Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye ile olan ilişkiler daha belirgin bir şekilde inkişaf etmeye başlamıştır.¹³⁶ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1994 yılında ilk defa Türkiye'ye resmi ziyaret etmiştir.

Azerbaycan Doğu-Batı ekseninde köprü rolünü taşıyan, zengin petrokimya rezervlerine sahip olan, daha önemlisi ise Orta Asya tabii kaynaklarını birleştiren bir köprü gibi coğrafi konuma sahip ülkedir. Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz ihracatının çok önemli bir ağırlığı vardır. Türkiye ile Azerbaycan arasında işbirliğinin temel alanını enerji teşkil ediyor. Azerbaycan ve ondan Doğu'da bulunan Orta Asya ülkeleri dev petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Bu kaynakların çoğu büyük oranda işletilmemiştir. ABD ve Batı'nın Kafkasya-Orta Asya(KOA) bölgesinde temel önceliği bu enerji kaynaklarının üretilmesini ve batıya doğru ihracını hızlandırmaktır. Hem Türkiye , hem de Azerbaycan da bu

¹³⁵ Ali Hasanov, "Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan Dış Politikası", Azerbaycan Neşriyatı, Bakı, 2005, (Azerbaycan Dış Politikası), s.565

¹³⁶ "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Hatları Nakil Arayışı", **USAK Raporu**, cilt:7, sayı: 14, Ankara, 2012, s.129

amacı paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye hem de enerji güvenliğinin sağlanması açısından bu ülkeyle işbirliği kurulmasına çok önem veriyor. 20 Eylül 1994 yılında “Asrın Anlaşması” nı imzalayan yabancı petrol şirketleri arasında “Türk Petrolleri” şirketinin de temsil olunması Türkiye ile Azerbaycan arasında mevcut enerji işbirliğinin reel göstergesi olmuştur.¹³⁷ Bunun devamı olaraksa, bir takım yeni enerji projeleri geliştirilmiş ve bazıları ise gerçekleştirilmiştir (Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) projeleri artık tamamlanmıştır.¹³⁸)

Diğer yandan, Türkiye Kafkasya’daki konumunu Azerbaycan ve onunla işbirliğine can atan Gürcistan hesabına belirlemeye çalışıyor. Kafkasya’da ise diğer devletlerin de (Rusya, İran, Ermenistan gibi) kendi hedefleri olduğu için Türkiye ile aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkıyor. Azerbaycan’la birbaşa kara sınırı olmadığı için (Nahçıvan Özerk Bölgesi istisna olmakla), yalnızca Gürcistan, İran ve Rusya vasıtasıyla Türkiye Kafkasya ve Orta Asya ile çoktarafli ilişkilere girme imkanına sahiptir.

Türkiye 276 kilometrelik kuzeybatı komşusu Gürcistan ile uzun yıllardır süregelen bir ilişki içerisinde. Ancak siyaset bilimciler arasında Türkiye’nin Gürcistan’a yönelik politikaları konusunda iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüşe göre Türkiye Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, komşusuyla ilişkilerine yeterince önem vermemiştir. 1990’lı yılların başından günümüze kadar Ankara’nın odağında Batılı devletlerle ilişkiler yer almıştır ve bu konjunktürde Tiflis geri planda bulunmuştur. Diğer bir grup siyaset bilimciye göre ise esasında Türkiye,

¹³⁷ Hasanov, “Azerbaycan Dış Politikası”, s.566

¹³⁸ “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı: 54, Eylül-Ekim 2013, s.3

Gürcistan ile daha sıkı ilişkiler yürütmek istemiştir. Ancak Gürcistan'ın sahip olduğu iç ve dış problemler Ankara hükümetine engel olmuştur.¹³⁹

Türkiye, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından 16 Aralık 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımış, 21 Mayıs 1992'de de iki ülke arasında Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Protokol imzalanmıştır.¹⁴⁰ İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler de siyasal ilişkilere paralel olarak olumlu bir seyir izlemektedir. Türkiye için Gürcistan'ın önemine değinmek gerekirse ilk sırada zengin enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya'yla arasında bir geçiş noktası olması gelmektedir. Çünkü, Türkiye için hem ekonomik gelişim hem de transit ülke olması nedeniyle kazandığı stratejik konum kapsamından Orta Asya ve Hazar bölgesi ile ilişkileri son derece önemlidir.

Gürcistan bağımsızlığı sonrasında, Ankara ile Tiflis arasındaki yakınlık artarken 15 Aralık 1997'de ilk kez Rusya Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Rusya'dan Türkiye'ye 16 milyar metreküp doğalgaz sağlayacak olan 'Mavi Akım Projesi' imzalanmıştır. Rusya Batıya giden enerji yollarının kendisi üzerinden gitmesini sağlayacak projeler üretmeye çalışmıştır. Başta ABD olmak üzere, Avrupalı devletler ise Rusya'ya politik alanda büyük avantaj sağlayan bu sistemi engelleyerek enerji hatlarında Rusya'ya alternatif olarak Gürcistan-Türkiye ve İran-Türkiye güzergâhını düşünmüşlerdir. Çünkü önemli doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip olan Hazar'a Türkiye ile direk sınırının olmaması, Ermenistan ve Türkiye sınırlarının kapalı olması, Orta Asya ve Hazar enerji yollarının batıya taşınması için coğrafi olarak

¹³⁹Huriye Yıldırım, "Türkiye-Gürcistan ilişkileri:İşbirliği Alanları,Sorunlar ve Çözüm Önerileri(1)", <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1/>, (e.t. 20.11.2014)

¹⁴⁰"Türkiye-Gürcistan ilişkileri", http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/01subat_gurcistan.pdf, (e.t.20.11.2014), s.1

Gürcistan-Türkiye ya da İran-Türkiye yollarını gerektirmektedir. İran'ın Batı ile gergin ilişkilerinin mevcut olması, Gürcistan-Türkiye güzergâhına daha olumlu yaklaşılmasına neden olmuştur. Neticede Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yaratılması ile Tiflis-Ankara işbirliği büyük oranda artmıştır. İki devlet yetkililerinin bir birini ziyarete gitmeleri de ilişkilerin olumlu yönde etkilenmesine olanak sağlamıştır.

Saakaşvili'nin Türkiye ziyaretinin ardından, 12 Ağustos 2004 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'da Tiflis'e gitmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Tiflis ziyaretinde ağırlıklı olarak üzerinde durduğu üç konu mevcuttur:¹⁴¹ 1) Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı; 2) Batum havaalanının ortak kullanılması; 3) Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeler temelli iç sorunları ve istikrarın sağlanması.

Gürcistan enerji konusunda Türkiye ile işbirliğine oldukça önem vermektedir. Hem Hazar enerji kaynaklarının Batı dünyasına ulaştırılmakta transit ülke olma sebebiyle Türkiye ile beraber maddi ve stratejik çıkarlara sahip olan Gürcistan için enerji nakil hatları konusundaki işbirliği ülkenin geleceğini garantilemek için hayati bir faktördür. Ayrıca Gürcistan'ın kendi enerji ihtiyacında da Türkiye ön plana çıkmaktadır.

4.1.Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra kendi petrolünün Türkiye üzerinden taşınmasını ve Ceyhan terminalinden uluslararası pazara arzını hedefliyordu. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'da Elçibey'in Devlet Başkanı, Türkiye'de Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu 1993 yılında ilk adımlar atılmıştır. Hattın Türkiye üzerinden

¹⁴¹“Türkiye-Gürcistan ilişkileri:İşbirliği alanları,Sorunlar ve Çözüm Önerileri(2)”, <http://akademikperspektif.com/2013/01/18/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2/>, (e.t. 20.11.2014)

geçmesi kararlaştırılmış, ancak Türkiye içindeki alternatif güzergahlar üzerinde çalışmalar sürdürülüyordu. Proje'nin Azerbaycan Meclisi'nde onaylanması aşamasında, Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması ve yerine Haydar Aliyev'in devlet başkanı olması ile uzanan bir süreç yaşanmıştır. Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından, önce boru hattına petrol sağlaması öngörülen 3 sahanın (Azeri, Çıracık ve Güneşli) geliştirilmesine dair anlaşmalar gözden geçirilmiş ve hisse dağılımları ile koşullar yeniden belirlenmiştir.¹⁴²

20 Eylül 1994 yılında Bakü'de yabancı ülkelerin petrol şirketleri ile Hazar havzasının Azerbaycan sektöründeki "Azeri" , "Çıracık" , "Güneşli" deniz yataklarının birge işletilmesine dair üretim paylaşım anlaşması - "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. Bununla da Azerbaycan kendi petrol kapılarını yabancı şirketler için açmıştır.¹⁴³ "Asrın Antlaşması"na göre 30 yıllık bir süre için, bir konsorsiyum oluşturulmuştur.¹⁴⁴ Söz konusu antlaşmaya dahil olan şirketleri ve antlaşma üzerindeki payları aşağıdaki tablodaki gibi belirlenmiştir:

¹⁴²A.Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattında Son Durum", **Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, sayı:3, Nisan 2004,(BTC Hattında Son Durum), s.2

¹⁴³"Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri", <http://elsenbagirzade.files.wordpress.com/2011/03/azerbaycan-turkiye.pdf>, (e.t. 21.11.2014), s.27

¹⁴⁴Nasser Sagheb, Masoud Javadi, "Azerbaijan's "Contract of the Century" Finally Signed with Western Oil Consortium", **Azerbaijan International Jurnal**, cilt: 2, sayı: 4, 1994, ss. 26-27

Tablo 4.1.1. BTC boru hattı projesine dahil olan devletler ve hisseleri

Kaynak:“BTC Boru Hattı Projesine Dahil Olan Devletler ve Hisseleri”, http://www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-boru-kemeri.asp, (e.t. 21.11.2014)

Konsorsiyumda yer alan şirketler kendi aralarında çok uluslu Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi’ni oluşturdular (AIOC). Daha sonra SOCAR, kendi payından % 5 hissesini TPAO’ya devretmiştir.¹⁴⁵ Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarından üretilen petrolün tamamının, erken petrolü taşıyan ve kapasiteleri sınırlı olan hatlarla taşınmaları olanaklı olmadığından, bir ana ihraç hattının belirlenmesi gerekti. Uzun süren çalışma ve tartışmalardan sonra, Bakü- Tiflis-Ceyhan Boru hattı, Konsorsiyum tarafından ana ihraç hattı olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan’ın sahip olduğu enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya çıkarılmasında en güvenilir yol olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergâhı değerlendirilebilir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen başarılı bir ekonomik ve ticarî işbirliği projesi olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın yaşama geçirilmiş olması bölge devletleri ve özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu projeye, sadece bu üç katılımcı devletin

¹⁴⁵ Rovşan İbrahimov, “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Hatları Nakil Arayışı”, **USAK Raporu**, cilt:7, sayı: 14, Ankara, 2012, (Azerbaycan Enerji Politikası), s.133

değil, aynı zamanda, bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de stratejik bir aktör olarak bölge politikalarının şekillenmesinde söz sahibi olabilmeleri mümkün hale gelmiştir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulmaktadır. BTC Projesi, hattın geçeceği üç ülkenin resmi düzeyde imzaladığı, Hükümetlerarası Anlaşma (HA) ve her bir hükümetin BTC Sahipleri ile ayrı ayrı imzaladığı, birbirinden bağımsız üç adet Ev Sahibi Hükümet Anlaşması (ESHA) çerçevesinde yürütülmektedir. 1992 yılından itibaren çeşitli görüşmelerle başlayan uzun ve sancılı dönemlerden sonra, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesini gerçekleştirmeye yönelik olarak atılan ilk hukukî adım; Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında 1998 yılında imzalanan ve söz konusu projeye desteği ifade eden Ankara Deklarasyonu'dur.¹⁴⁶ Daha sonra British Petroleum (BP) liderliğindeki bir petrol şirketleri birliği ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Hükümetleri arasında "Transit Devlet Anlaşması" hazırlanmıştır.¹⁴⁷

18 Eylül 2002'de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın iştiraki ile Bakü'deki temel atma töreniyle boru hattının inşasına başlanmıştır. 2 Ağustos 2002'de, projenin finansmanı ile inşaatını gerçekleştirmek üzere, "BTC Co. (BTC Anonim Şirketi)" ve "BTC Investment (BTC Yatırım)" adlı iki ayrı şirket kurulmuştur.¹⁴⁸ BTC'ye Kazakistan'ın katılması da ayrı bir önem taşımaktadır. Azerbaycan ile Kazakistan arasında bu amaca yönelik Hükümetlerarası Anlaşma 16 Haziran 2006 tarihinde iki ülke Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmıştır. Böylece BTC daha ekonomik ve etkin bir kimliğe

¹⁴⁶Mehmet Merdan Hekimoğlu, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", **Bilig Dergisi**, sayı:63, Güz 2012, (Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı)s.3

¹⁴⁷Hekimoğlu, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı", s.3

¹⁴⁸Pamir, "BTC Hattında Son Durum",s.4

kavuşmuştur. Kazakistan'ın BTC'ye ilk aşamada 3 milyon ton petrol göndermesi, bu rakamın orta vadede 7,5 milyon tona çıkması, gerekli altyapı olanağı sağlandıktan sonra ise 21 milyon tona ulaşması öngörülmüştür.¹⁴⁹ BTC boru hattının uzunluğu 1769 km, (Azerbaycan'da 443 km, Gürcistan'da 249 km, Türkiye'de 1,076 km) günlük taşıma gücü 1.000.000 varil olmakla, yıllık kapasitesi 50 milyon tondur ve boru hattının güzergahı Şekil 3'de gösterilmektedir. BTC'nin toplam maliyeti 4 milyar doların üzerinde olmuştur.¹⁵⁰ Boru hattına ilk petrol 25 Mayıs 2005 tarihinde (SOCAR) pompalanmış, Azerbaycan petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan terminaline ulaşmıştır. Bu yılda Ceyhan terminalinden tankerlere yüklenilmiş petrol İtalya, ABD, İsrail, Fransa, İngiltere'ye ihraç olunmuştur.40 yıllık bir zaman için tasarlanan BTC projesinin yıllık 375 milyon varil petrol taşıma kapasitesi vardır.¹⁵¹

Şekil 4.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı güzergahı

Kaynak:“Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı-Türkiye”, <http://www.plantmedia.com.tr/upload/files/documents/plant-btc-ced-raporu-ozet.pdf>, (e.t.21.11.2014), s.4

¹⁴⁹“Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik”, http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa, (e.t. 23.11.2014)

¹⁵⁰“Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project”, <http://www.azbtc.com/profile.html>, (e.t. 21.11.2014)

¹⁵¹Meliha Ener, Orhan Ahmedov, “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, İzmir, 20-22 Şubat 2008, (Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Projeleri), s.8

BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın Türkiye kesimini oluşturacak güzergah, Türkiye – Gürcistan sınırı üzerinde bulunan Ardahan il sınırları dahilindeki Türkgözü ile Akdeniz kıyısında bulunan Adana ili Ceyhan ilçesi arasında yer alıyor. Gürcistan sınırından başlayıp, Ceyhan'da sona eren Türkiye kesiminin toplam uzunluğu 1.076 km olarak hesaplanmıştır. Boru hattı güzergahı sırasıyla Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana il sınırları içinden geçmektedir.

Türkiye, petrol gereksiniminin %92'sini ithal eden bir ülkedir. Yılda 24-25 milyon tona ulaşan petrol ithalatını, çoğu Ortadoğu ülkesi olan 8 farklı ülkeden gerçekleştirmektedir. BTC Projesi'nin gerçekleştiği tarihten itibaren 16 yıl süresince Türkiye'nin geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri karşılığında 140-200 milyon dolar arasında, bir sonraki 25 yıllık dönemde ise 200-300 milyon dolar arasında bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir.¹⁵² Özellikle 50 milyon ton'luk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC'nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır.

Bazı analitikler BTC boru hattının yalnızca petrol alanını kapsadığını savunmaktadırlar. Ama, bu boru hattı aynı zamanda katılımcı devletler arasında ekonomik, sosyal ve sivil gelişim için olanaklar sağlamış, bunun yanı sıra bu devletlerin Batı'ya doğru entegrasyonunu ilerletmiştir. BTC projesi gelişimin dokuz aşamasını da beraberinde getirmiştir.¹⁵³

¹⁵²Ener, Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Projeleri", s.8

¹⁵³"The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline- Oil window to the West", <http://www.silkroadstudies.org/btc.pdf>, (e.t.21.11.2014), ss.12-13

1. BTC bölgedeki tüm işletme risklerinin ortadan kaldırılması için daha iyi standartlar geliştirerek, risk faktörünün kontrol edilmesinde çığır açmıştır.
2. BTC çerçevesinde hiç bir zaman Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye için çevresel, sağlık, güvensizlik sorunu yaratacak girişimlere başvurulmamış, elde edilen tüm başarılar sistematik standartlar dahilinde kazanılmıştır.
3. Yerel destek olmazsa projede başarı oranı da düşük olur. Katılımcıların çoğu yabancı şirketler olduğu için onlar her üç ülkedeki yerel şirketlerin de gelişmesine öncülük sağlamaya çalışıyorlar.
4. BTC projesinin gerçekleştirilmesi binlerle teknik ve profesyonel desteğin sayesinde mümkün olmuştur ki, bu zaman Azerbaycanlılar, Gürcüler ve Türklerin destek payı daha çok olmuştur.
5. Boru hattı hakkında konsorsyum oluşturulduktan sonra özellikle toprak sahipleri arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Örneğin, yalnızca Türkiye’de 62000 toprak sahibi topraklarının verimlilik değerlerini kaybedeceğinden dolayı anlaşma sağlanırken karşı çıkmışlar.
6. Tüm bunların hepsi şeffaf bir şekilde yerine yetirilerek eski Sovetler Birliği’ne bağlı olan devletlerin yalnızca ekonomik hayatını değiştirmemiş, onların sosyal ve kültürel hayatına da etkisini göstermiştir.
7. BTC projesi diğer sivil toplum örgütlerinin de gelişimi için yeni sahalara yaratmıştır.
8. Projenin planlanması ve gerçekleştirilmesi zamanı bölgesel ilişkilerin ve işbirliğinin gelişim seviyesinin yükseltilmesine daha çok odaklanılmıştır.
9. BTC projesi Güney Kafkasya ve Avrupa arasında ilişkilerin geliştirilmesinin en büyük tetikçisi olmuştur.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin Türkiye için bazı avantajları ve dezavantajları vardır. Bu projenin gerçekleştirilmesi bazı çevresel ve sosyal sorunlar yaratmıştır. Projenin sosyal amacı, projenin

inşaatı ve işletimi aşamasında meydana gelebilecek olan olumsuz etkilerden kaçınmak, bu mümkün değilse en aza indirmek ve olumlu etkileri maksimize etmektir. Bu sebeple, Proje'nin güzergah boyunca çevresel ve sosyal etkileri değerlendirilmiştir. Sosyal etkilerin değerlendirilmesi amacıyla güzergah boyunca doğrudan etkilenen yerleşim yerleri ve ilgili otoritelerle istişare toplantıları yapılmış ve anketler uygulanmış, halkın projeye karşı tutumu, endişeleri belirlenmiş, yerleşim yerlerinin sosyal yapıları ortaya konmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin, özellikle finansmanın sağlanmasında etkin olan temel şartlardan biri de , Dünya Bankası'nın öngördüğü çevre standartlarının gerektirdiği nitelikleri yakalamak amacıyla; gözlem, kontrol ve geliştirme çalışmaları aralıksız devam etmektedir.¹⁵⁴ Fakat bu Proje'nin getirdiği sayısız faydalar değerlendirildiğinde buradan elde edilecek gelir Türkiye için “yaşamsal boyutta” değilse de BTC Projesi'nin bu ücretle sınırlı olmayan ekonomik getirisi önemli bir boyuta sahiptir; Hattın Türkiye arazisinden geçmesi stratejik önem taşıyarak, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ilişkilerin daha da pekiştirilmesine sebep olmuştur; BTC boru hattı'nın Türkiye'ye bir diğer ve yaşamsal boyuttaki katkısı, Boğazların petrol yüklü tanker trafiği nedeniyle karşı karşıya kaldığı büyük tehlikeyi, önemli oranda azaltmasıdır. Söz konusu tanker trafiği, Hazar'a kıyıdaş ülkelerden ve özellikle Rusya'dan giderek artarak Karadeniz'e çıkış yapan petrol üretimi nedeniyle, hızla artmaktadır. Bu nedenle, BTC hattının devreye girmesi, Boğazlar üzerindeki tehdidi ciddi boyutta azaltması nedeniyle yaşamsaldır.¹⁵⁵ Bu Proje, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki mevcut stratejik önemini ziyadesiyle ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Türkiye, 21. yüzyıla girerken Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına

¹⁵⁴ “Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje direktörlüğü”, <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (e.t. 21.11.2014)

¹⁵⁵ Pamir, “BTC Son Durum”, s.6

naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır. BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır.¹⁵⁶

4.2. Bakü - Tiflis - Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Azerbaycan petrolle birlikte gaz naklinde de alternatif güzergâhlara sahip olmak politikasına ağırlık vermek üzere çalışıyor. Azerbaycan'nın ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin miktarı 1 trilyon metreküp, ispatlanmamış rezervleri ise 4-5 trilyon metreküp'tür. Bundan 1.15 trilyon metreküp ise Şahdeniz yatağında bulunmaktadır. Bakü'nün güneyinde 60 kilometre açıklıkta bulunan Şahdeniz sahası 1954 yılında Azerbaycan jeologları tarafından keşfedilmiştir. Saha Hazar Denizi'nde 12 km genişliğinde ve 30 km uzunluğunda bir alanı kapsamaktadır. Sahanın kuzeyinde suyun derinliği 50, güneyinde ise 500 metreyi buluyor. Şahdeniz doğalgaz kondensat yatağı Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölümünde bulunan en büyük gaz yatağıdır.¹⁵⁷ Şahdeniz yatağının keşfi Azerbaycan gazını Türkiye'ye taşımak için Güney Kafkasya Boru Hattı (Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı) projesinin gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın Şahdeniz doğalgaz yatağından çıkarılacak olan doğalgazın, Türkiye'ye söz konusu güzergâh ile taşınması planlanıyordu ki, bu da

¹⁵⁶ "Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje direktörlüğü", <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (e.t. 21.11.2014)

¹⁵⁷ "Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı", <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)

Rusya'nın bölgedeki baskın durumuna karşı alternatif bir proje olarak düşünülmüştür.¹⁵⁸

Şahdeniz Yatağı'na ilişkin anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 4 Ekim 1997'de onaylanıp, 17 Ekim 1997'da yürürlüğe girmiştir. Proje 30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile sorumluluk "Şahdeniz Konsorsiyumuna" verilmiştir. Güney Kafkasya Doğalgaz Boru hattının işletilmesi üzere kurulmuş şirketin pay sahipleri: BP (teknik operatör -25,5%), Statoyl (ticari operatör -25,5%), Azerbaycan SCP Ltd. (10%), LUKOyl (10%), NIKO (10%), Total (10%), TPAO (9%).dur Bu pay dağılımından görüldüğü gibi, pay sahipleri Şahdeniz Üretim Paylaşım Anlaşması'nın tarafları olan şirketlerdir.¹⁵⁹

Projenin yatırım tutarı 4.1 milyar dolardır.¹⁶⁰ Toplam uzunluğu 970 km olan boru hattının Azerbaycan'daki bölümü 442, Gürcistan'daki bölümü 248, Türkiye'deki bölümü ise 280 km uzunluğundadır. Yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olan boru hattı Bakü'deki terminalden başlayarak Türkiye'ye kadar BTC petrol boru hattı ile aynı araziden geçmektedir.¹⁶¹ Azerbaycan Enerji Bakanı Natig Abasov bu kapasitenin önümüzdeki yıllarda 65 milyar metreküp'e kadar arttırılacağını söylemiştir.¹⁶²

¹⁵⁸Kamil Ağacan, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Gürcistan İlişkileri", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.440

¹⁵⁹Ener, Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Projeleri", s.9

¹⁶⁰Meftun Metin, "Politik ve Bölgesel Güç Hazar", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2004,s 246

¹⁶¹Agil Mammadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü", **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 35, Mart-Nisan 2013, s.9

¹⁶²"Baku-Tbilisi-Erzurum Pipeline Capacity to Increase", http://www.azernews.az/oil_and_gas/44174.html, (e.t.23.11.2014)

Şekil 4.2.1. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı güzergahı

Kaynak: “South Caucasus Pipeline (SCP)”, <http://www.azembassy.org.tr/?options=content&id=81>, (e.t.23.11.2014)

Ekim 2000’de başlayan Azerbaycan’dan doğalgaz teminine yönelik müzakereler sonucunda, 12 Mart 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğalgazının Türkiye’ye sevkine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma imzalanmıştır. Aynı yıl 29 eylülde ise Bakü’de Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında “Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı aracılığıyla doğalgazın Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti topraklarında ve onların sınırları dışında transit, taşıma ve satışı” anlaşması imzalanmıştır. 15 yıl süreli bu anlaşma, alımların 2 milyar metreküp ile başlamasını ve plato periyotta 6,6 Milyar metreküp/yıl’a ulaşmasını öngörmektedir. Hattın kapasitesi yılda 16 milyar metreküp olarak tasarlanmış olup, teknik değişikliklerle bu kapasitenin artırılması imkanı mevcuttur.¹⁶³ Bu kapsamda geliştirilen Azerbaycan ve Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Projesi’nin yapım ihalesine 3 faz halinde çıkmıştır ve Faz-I ve

¹⁶³“Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı”, <http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru -2-tamam-1-eksik.tr.mfa>, (e.t. 23.11.2014)

Faz-II kısımlarının sözleşmeleri 4 Mayıs 2005 tarihinde, Hanak Kompresör ve Türkgözü Ölçüm İstasyonlarının yapımını içeren Faz-III kısmının sözleşmesi ise 23 Eylül 2005 tarihinde imzalanmıştır. Böylece Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattının inşası için gerekli yasal önlemler onaylanarak tamamlanmıştır.¹⁶⁴ Hattın inşasına 2004 yılında başlanmıştır ve 2006 yılında tamamlanmıştır. Bu boru hattı ile Azerbaycan'ın Hazar'daki "Şahdeniz" yatağındaki (Faz-I) elde edilen gazın bir bölümü yaklaşık yılda (7.7 milyar metreküp) Bakü'den Erzuruma nakledilmektedir.¹⁶⁵ Boru hattına ilk ihracat olunan gaz 2007 yılında pompalanmıştır.¹⁶⁶ Doğalgazın ilk alıcıları Gürcistan ve Türkiye olmuştur. Böylelikle, Türkiye BTE hattı ile Azerbaycan doğalgazını, Rusya'dan çok daha ucuza temin etmeye başlamış oldu. 2007 yılından itibaren Azerbaycan sadece petrol ihracatçısı değil, hem de gaz ihracatçısı olarak tanınmaya başladı. Aynı yılda Azerbaycan'da doğalgaz üretimi alanında son 10 yılın en büyük başarısı elde edildi ve ülkede 5 milyar 997 milyon metreküp gaz elde edildi ki, bu da 2006 yılına oranla 1 milyar 541 milyon metreküp daha fazladır.¹⁶⁷ Büyük gaz rezervlerine sahip olan Şahdeniz yatağının ikinci safhasından (Faz II) üretilen gazın nakil yollarının seçilmesi etrafında yıllardır devam eden karmaşık süreçler de Azerbaycan'ın ulusal çıkarları açısından başarıyla sonuçlanmaktadır. "Şah-Deniz II" gazının nakli için tercih edilecek güzergah, uzun süre dünyanın en güçlü devletlerinin Güney Kafkasya politikalarının başlıca önceliklerinden biri olmuştur. Bu konuda hem siyasi, hem de ticari çıkarlar çok önemlidir. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye bölgede enerji ithalatı ve ihracatı açısından bir terminal rolünü üstlenerek

¹⁶⁴“Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)

¹⁶⁵Toğrul İsmayıl, “Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı:54, Ankara, Eylül-Ekim 2013, s.7

¹⁶⁶“Bakü-Tbilisi-Erzurum qaz boru kəməri”, <http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, (e.t. 23.11.2014)

¹⁶⁷“Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)

hem politik, hem de ekonomik açıdan bazı imkanlar sağlamayı amaçlamaktaydı. Azerbaycan doğalgazını satın alan Türkiye, onu Avrupa pazarlarına kendisi ihraç etmeyi planlıyordu. Durum böyle olunca, 2008’de Azerbaycan ile Türkiye arasında doğalgaz konusunda fikir ayrılığı oluşmuştur.¹⁶⁸ Bu fikir ayrılığından dolayı, Azerbaycan Şahdeniz yatağının işletilmesinin İkinci Aşaması’nı bir kaç defa ertelemek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, Azerbaycan yeni alternatif enerji nakil yolları arayışına girmiştir. Şahdeniz yatağının işlenmesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattının işletmeye açılması global NABUCCO projesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzun süren tartışmaların ardından Avrupa Birliği ve ABD tarafı bu projeyi desteklediklerini bildirmiş, boru hattını Güney Gaz Koridorunun önemli bir parçası olarak gördüklerini beyan etmiştir.¹⁶⁹

Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi gibi Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz projesinin de Türkiye için stratejik önemi vardır. Bu boru hattının BTC’ye paralel bir şekilde Türkiye arazisinden geçmesi onun geçit ülke olma yolunda çabasının gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. Türkiye bu hat ile öncelikli ve ağırlıklı olan doğu-batı enerji koridorlarının yanı sıra dünya enerji istikrarına çok önemli katkı sağlayacak kuzeygüneybatı doğrultulu yeni bir koridorda işbirliğine açık politikalar geliştirmektedir. Böylece, Türkiye enerji koridorlarının kavşağında yer alarak Batı’ya entegrasyon sürecini daha da hızlandırmış oldu. Bu da Avrupa Birliği’ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye’nin AB’ ne katılım sürecinin de hızlandırılmasına tetikçi olmuştur.

¹⁶⁸İbrahimov, “Azerbaycan Enerji Politikası”, s.139

¹⁶⁹İsmayıl, “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, s.9

4.3. Nabucco Projesi

Nabucco Projesi (başta Azerbaycan'ın Şahdeniz doğalgazı ve Türkmen doğalgazı olmak üzere), Orta Asya ve Hazar gaz kaynaklarının Güney Gaz Koridoru olarak anılan bir hat çerçevesinde Avrupa'ya ulaştırılmasını öngören, dünyanın en büyük doğalgaz rezervine ve üretimine sahip olan olan Rusya'nın projelerine alternatif olarak AB tarafından ileri sürülen ve ABD destekli bir projedir.¹⁷⁰ Nabucco doğalgaz projesi ile ilk etapta güzergâh üzerindeki ülkelerin doğalgaz ihtiyacının karşılanması planlanmaktadır. Bu sayede Türkiye'ye doğalgaz enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi bakımından avantaj sağlanması mümkün olabilecektir. İki buçuk milyon ton çeliğin kullanılmasıyla inşa edilecek boru hattının, yaklaşık 3300 kilometre uzunluğunda olması planlanmıştır (2000 kilometresi ise Türkiye arazisinden geçecektir).¹⁷¹ Bu projenin Türkiye bölümü Ankara Gölbaşı'nda bulunan Ahiboz köyünden ulusal doğalgaz Şebekesine bağlanacaktır. Buradan Kırklareli Kofçaz ilçesine Türkiye ve Bulgaristan sınırına kadar devam edecektir. Hattın bu güzergâhı üzerinde Ankara, Eskişehir, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Kırklareli bulunmaktadır.

¹⁷⁰Gelengül Koçaslan, "Avrupa Birliği'nin Doğalgaz Politikası ve Bu Eksende Türkiye'nin Önemi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, cilt:61, 2011, s.249

¹⁷¹Beşir Elmas, "Ortadoğu'daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması ile Türkiye'nin Kazandığı Jeopolitik Konum", Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, (Ortadoğu'daki Enerji Kaynaklarının Önemi), s.108

Şekil 4.3.1. Nabucco boru hattı

Kaynak: Rowley, Botts , “The Nabucco Pipeline Project: Gas Bridge To Europe?”, **Pipeline&Gas Journal**, cilt: 236, sayı: 9, Eylül 2009 s.4

Bu hat yaklaşık olarak 758 kilometredir. Ayrıca bu hat Çanakkale boğazını da geçecektir.

Tablo 4.3.1. Nabucco Hat Uzunlukları

Ana Nabucco Hattı	Türkiye	1.558 km
	Bulgaristan	392 km
	Romanya	457 km
	Macaristan	388 km
	Avusturya	46 km
Besleme Hatları	Gürcistan sınırı- Horasan	226 km
	Gran sınırı – Horasan	214 km
Türkiye Toplam		2000 km

Kaynak: Elmas, “Ortadoğu’deki Enerji Kaynaklarının Önemi” , s.104

Projenin ilk aşamasında kapasitesinin 2014 yılında 8 milyar metreküp, ikinci aşamasında 2018 yılında 18 milyar metreküp ve sonuncu aşamasında 2022 yılında ise 31 milyar metreküpe kadar artması bekleniyor.¹⁷² 2004-2007 yılları arasındaki ilk çalışmalarda tahmini yatırım bütçesinin 4,6 milyar euro olması öngörülen projenin yatırım maliyeti, dünya emtia piyasalarındaki dalgalanmalar ve projenin geliştirilmesiyle şu anda 8 milyar euro civarındadır.¹⁷³ Türkiye’den başlayıp sırasıyla, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’dan geçerek Avusturya’ya kadar uzanacak olan bu projenin hayata geçirilmesi için 2004 yılında Avusturya’nın başkenti Viyana’da “Nabucco Gas Pipeline International GmbH” şirketi kurulmuştur. Şirkette % 20 ‘şer payla 5 ülkenin şirketleri pay sahibidir. Bunlar, Avusturya’nın OMV, Macaristan’ın MOL, Romanya’nın Transgaz, Bulgaristan’ın Bulgargaz, Türkiye’nin BOTAJ Şirketleridir. Şubat 2008 yılında Almanya RWE şirketi ile altıncı katılımcı devlet olarak projeye katılmıştır. Her bir katılımcı şirket eşit olarak %16.67’lik hisselerine sahip olmuştur.¹⁷⁴ Mevcut şartlarda Azerbaycan-Şahdeniz, Türkmenistan ve diğer Trans-Hazar kaynakları ile İran gazının taşınması uzun vadede Irak, Suriye,Mısır gibi diğer çevre kaynaklardan da gaz taşınması planlanmaktadır.

Ankara’da Türkiye, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya başbakanları ile Avrupa Komisyonu Başkanı tarafından 13 Temmuz 2009’da Hükümetlerarası Anlaşmaya atılan imzalarla Türkiye ve Avrupa enerji gündeminde yepyeni bir sayfa açıldı: Nabucco Doğalgaz

¹⁷²Mark Rowley, Baker Botts, “The Nabucco Pipeline Project: Gas Bridge To Europe?”, **Pipelene&Gas Journal**, cilt:236, sayı: 9, Eylül 2009,(The Nabucco Pipeline Project), s.2

¹⁷³Ela Uluatam, “Nabucco doğalgaz boru hattı projesi sürecinin neresindeyiz?”, **Ekonomik Forum Dergisi**, sayı:247, Ankara, Temmuz 2010,(Nabucco doğalgaz boru hattı), s.67

¹⁷⁴ Haydar Efe, “Turkey’s Role As An Energy Corridor and Its Impact On Stability In The South Caucasus”, **USAK Raporu**, cilt: 6, sayı: 12, Ankara, 2011,(Turkey’s Role As An Energy Corridor), s.126

Boru Hattı Projesi.¹⁷⁵ Bu anlaşmanın geçerlilik müddeti 2059 yıla kadardır ve ve projenin 2017 yılına kadar bitmesi planlanıyor.¹⁷⁶ Anlaşmanın imzalandığı törende Avrupa Komisyonu başkanı Jose Manuel Barroso “Nabucco” projesini “en doğru Avrupa projesi”¹⁷⁷ gibi nitelendirmiştir. Hazar kıyılarından Avusturya’ya kadar uzanacak olan “Nabucco” projesinin bir yandan durmadan pahallaşması, diğer yandan potansiyel alıcılarla üreticiler arasında Nabucco ile gaz alımına dair anlaşmaların imzalanmasının gecikmesi, Azerbaycan’ın ise kendi gazının en elverişli koşullarla alıcılara ulaştırılması için alternatif nakil güzergahları gerçekleştirmek için başarılı politika yürütmesi bu projeye yeniden bakılmasına yol açtı. Nabucco konsorsiyumu 2011 yılında bu projenin küçültülmüş seçeneği olan “Nabucco West” projesini öne sürdü. Bu boru hattı Türkiye–Bulgaristan sınırlarından başlayıp Avusturya’ya kadar uzanacak,sırasıyla Bulgaristan,Romanya, Avusturya arazisinden geçmesi planlanlanıyor. Boru hattı başlangıçta yıllık 10 milyar metreküp Azerbaycan doğalgazını nakl edecek , daha sonra ise onun 16 milyar metreküpe erişmesi öngörülmektedir.¹⁷⁸ İlk nakilin 2018 yılında gerçekleşmesi planlanıyor.

Nabucco projesinin imzalanması ile Türkiye’nin enerji merkezi olması yönünde ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Proje, Türkiye’nin AB başta, Fransa ve Almanya ile olan ilişkilerini daha sağlam bir zemine getirmesini mümkün kılacaktır; Türkiye, enerji konusunda elini güçlendirecek ve bölgesel ve küresel konumu için önemli bir başarı elde edecektir; Nabucco Doğalgaz Boru Hattı’nın hayata geçmesi ile Türkiye 4

¹⁷⁵Uluatam, “ Nabucco doğalgaz boru hattı”, s.67

¹⁷⁶ Efe, “Turkey’s Role As An Energy Corridor”, s.127

¹⁷⁷ Rowley, Botts , “The Nabucco Pipeline Project”, s.4

¹⁷⁸Julia Kusznir, Bremen, “TAP, Nabucco West and South Stream: The Pipeline Dilemma in the Caspian Sea Basin and Its Consequences for the Development of the Southern Gas Corridor”, **Caucasus Analytical Digest**, sayı: 47, 18 Şubat 2013, (TAP, Nabucco West and South Stream),s.3

ila 5 milyar euro gelir elde edeceği belirtilmektedir; 5 ila 10 bin kişinin farklı dönemlerde istihdam imkânı sağlanmış olacaktır; Ayrıca projenin uluslararası Dünya platformunda ve AB ilişkilerinde Türkiye adına çok önemli katkıları vardır. Nabucco projesi Türkiye için bir güven projesi demektir. AB gözü önünde, Amerika ve tüm ülkelerle ilişkilerde, özetle dünya platformunda Türkiye'ye duyulan güvenin en önemli göstergesi olarak tarihe geçecektir.

Fakat, Nabucco'dan geçecek doğalgazı temin edecek olan Şahdeniz Konsorsiyumu'nun Nabucco yerine Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni tercih etmesi nedeniyle akamete uğramıştır.¹⁷⁹ Böyle bir durumun yaranması Türkiye için yeni seçenekler getirmiştir. Buna ilişkin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız da açıklama yapmıştır. O, Ostim Organize Sanayi Bölgesi Sanayici İşadamı ve Yöneticileri Derneği (ORSİAD) Yönetim Kurulu Başkanı Özcan Ülgener ve üyelerini makamında kabul etmiştir. Burada soruları cevaplandıran Yıldız, 'Nabucco'dan geçecek doğalgazı temin edecek olan Şahdeniz Konsorsiyumu, Nabucco yerine Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni (TAP) tercih etti. Neler söyleyeceksiniz?' sorusuna Yıldız, 'Bizim, 25 Nisan 2011 tarihinde bu tür projelere hazırlıklı olmamız açısından Avrupa'nın güneyinden akabilecek doğalgaza karşılık bir anlaşma yapmıştık. Türkiye'de herhangi bir projeyi tercih etmek, diğerinden vazgeçmek anlamına gelmiyor. Türkiye'nin TAP projesine ortak olması için teklif hem Şah Deniz Konsorsiyumu hem de TAP

¹⁷⁹“Nabucco Projesinde Büyük Hayal Kırıklığı”, <http://ekonomi.bugun.com.tr/tap-darbe-vurdu-haberi/696319>, (e.t.24.11.2014)

tarafından gelmiştir. Projenin gerçekleşeceği takdirde Türkiye için daha çok olanaklar sağlanmış olacaktır.¹⁸⁰

4.4. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı -TANAP Projesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın bugüne kadar başarı ile yürüttükleri projelerin enerji alanındaki en önemli temsilcilerinden biridir. Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılamayı bunun yanı sıra bölgede gaz çeşitliliğinin sağlanmasını hedefleyen proje öncesinde dev yatırımlara imza atan iki kardeş ülkenin, enerji alanında Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projeleri ile ivme kazanan stratejik iş birlikleri, 2008 yılında PETKİM'in SOCAR tarafından satın alınmasıyla daha da kapsamlı hâle gelmiştir.¹⁸¹ Yerli Enerji Teknolojileri Araştırma Derneği Ankara Şube Başkanı Muhsin Öztürk TANAP Projesini böyle değerlendirmiştir: “Türkiye ve Azerbaycan, bugüne kadar başarı ile yürüttükleri projelerine bir yenisini daha ekleyerek dünya enerji piyasalarında ses getirecek dev bir projeye imza atıyorlar. O projenin adı ise: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı -TANAP Projesi'dir.”¹⁸²

¹⁸⁰ “Nabucco Yerine Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, <http://www.borudergisi.com/nabucco-yerine-trans-adriyatik-dogalgaz-boru-hatti-projesi/>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁸¹“Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, <http://www.tanap.com/tanap-nedir>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁸²“TANAP Projesi Türkiye İçin Çok Önemli”, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/15/tanap-projesi-turkiye-icin-cok-onemli/>, (e.t. 24.11.2014)

Şekil 4.4.1. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: “Dünyanın Konuştuğu Proje”, <http://www.tanap.com/>, (e.t. 25.02.2015)

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) başkanı Rövnak Abdullayev Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)’ ın inşasına 2013 yılının sonunda başlanacağını bildirmiştir. Azeri yetkili, projenin hızla hayata geçirilmesi adına projelendirme ve hukuki prosedürleri paralel olarak götürmeyi düşündüklerini ifade etmiştir.¹⁸³ 26 Aralık 2011’de mutabakat zaptı imzalanmış, 26 Haziran 2012’de Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi’nin resmi imzaları Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in şahitliğinde her iki ülke adına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ile Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natık Aliyev tarafından atılmıştır.¹⁸⁴ Anlaşma metnine göre; 1) TANAP için oluşturulan konsorsiyumda SOCAR, BOTAŞ ve TPAO ilk ortaklar olarak yer alıyor. TANAP kapsamında, Türkiye’nin BOTAŞ ve

¹⁸³“Tanap’ın İnşasına 2013 Yılıın Sonunda Başlanacak”, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/16/tanapin-insasina-2013-yilinin-sonunda-baslanacak/>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁸⁴“Enerjinin İpek Yolu TANAP İçin İmzalar Atıldı”, <http://www.tanap.com/haberler/gelecegin-enerjisi-hazir.aspx>, (e.t.24.11.2014)

TPAO ile beraber bu konsorsiyum içerisindeki hissesi %20 olacak. Projenin %80'lik hissesi SOCAR'a ait olacak. 2) Dört aşamada gerçekleştirilecek olan projenin ilk aşaması 2018 yılında sona erecek, 2020 yılında hattın kapasitesi yılda 16 milyar metreküpe, 2023 yılında 23 milyar metreküpe, 2026 yılında ise 32 milyar metreküpe ulaştırılacak. Ayrıca, yıllık 16 milyar metreküp başlangıç hacminin üzerindeki Azerbaycan'a ait ve TANAP sisteminden taşınması planlanan tüm doğalgaz öncelikle Türkiye'deki alıcılara teklif edilecek.¹⁸⁵ 3) Türkiye Ulusal İletişim Hattının batı girişini besleyerek, batı bölgesi arz güvenliğini kuvvetlendirecek. 4) Giriş noktası Türkiye sınırı Türkgözü Sınır Kapısı olan 56 inçlik hattın, Avrupa'ya çıkış noktaları Yunanistan ve Bulgaristan sınırları, Türkiye içi çıkış noktaları ise Eskişehir ve Trakya bölgesi olacak.¹⁸⁶

Bu proje hem Azerbaycan, hem de Türkiye için stratejik önem taşıyor. Diğer ülkelerin rahatsız olması ve ya da projenin gerçekleştirilmesine engel olması yasal değildir. Konuyla ilgili Rusya'nın tutumunu Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev şöyle değerlendirmiştir:¹⁸⁷ “Rusya büyük bir devlet. Ama burası da bir pazar, kimin ne kadar doğalgazı varsa pazara getirir satar. Fiyatı da pazar belirler. Projenin kimseyi rahatsız edecek yanı yoktur. Projeye iki ülke dışında bir başka ülkenin inisiyatifi söz konusu değildir.”

TANAP projesi AB tarafından desteklenen bir projedir. Bunu Avrupa Komisyonu'nun enerjiden sorumlu üyesi Günther Oettinger, yaptığı açıklamada da belirtmiştir: “Güney Koridoru'nun hayata geçmesine yönelik önemli adımların atılmasından memnuniyet duyuyorum. Hem

¹⁸⁵ “TANAP'ta Anlaşma Tamam”, <http://enerjienstitusu.com/2013/03/19/tanapta-anlasma-tamam/>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁸⁶ “Asrın Projesi Tanap”, <http://www.ekovitrin.com/m/?id=37772>, (e.t. 25.11.2014)

¹⁸⁷ Natig Aliyev: “TANAP Projesi'ne hiçbir devlet engel olamaz”, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/26/natig-aliyev-tanap-projesine-hicbir-devlet-engel-olamaz/>, (e.t. 24.11.2014)

Türkiye, hem de Azerbaycan TANAP projesini onayladı, böylece Azeri gazının AB'ye ulaşmasını sağlayacak altyapıyı kurmak mümkün hale geldi.”

Türkiye TANAP projesindeki payının artırılması ile daha çok insiyatif sahibi olmak istiyor. Bu projenin en büyük iletim hattı Türkiye'den geçecek ve 1800 kilometre uzunluğunda olacaktır. Bu açıdan hisselerinin artırılmasının doğru olduğunu söyleyen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız şöyle söylemiştir:¹⁸⁸ “Şu ana kadar Türkiye'nin TANAP'daki payı % 20'ler civarındaydı. Hisselerimizi artırma kararı alabileceğiz. Türkiye'nin hisselerinin % 30'lar civarına ulaşmasını istiyoruz.” Bakan Yıldız, bu talebini "Şahdeniz 2" yatağından çıkarılacak doğalgazın işletilmesi ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Avrupa'ya iletilmesine yönelik nihai yatırım kararının imza töreni için geldiği Azerbaycan'da da beyan etmiştir. Bunun ardından bir televizyon kanalına konuşan Rövnak Abdullayev, Türk yetkililerinin TANAP'taki payın artırılması için başvuruda bulduklarını belirterek, "Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye'nin talebini olumlu karşıladı ve onun talimatıyla TANAP'daki pay yüzde 10 artırılarak, yüzde 30 oldu. Konuyla ilgili belgeler hazırlanıyor" diye açıklamada bulunmuştur.¹⁸⁹

TANAP projesinde Türkiye'nin konumu incelendiği zaman Türkiye'ye büyük olanaklar sağlayacağı da ortaya çıkıyor. EWE Turkey Holding Genel Müdürü Bekir Sami Acar Türkiye piyasası, mevcut koşullar, sorunlar ve TANAP'ın piyasaya katkısına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Acar, talep artışının ve gelecekteki potansiyel büyümenin Türkiye'yi cazip bir pazar haline getirdiğini, civardaki yeni gaz

¹⁸⁸“Bakan Yıldız'dan TANAP Açıklaması”, <http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/904188-bakan-yildizdan-tanap-aciklamasi>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁸⁹“TANAP'taki Payımız Arttı”, <http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/906455-tanaptaki-payimiz-artti>, (e.t.25.11.2014)

kaynaklarının en büyük hedef pazarlarından birinin de Türkiye olduğunu belirtmiştir. "Türkiye bu tempoyla giderse, önümüzdeki senelerde Avrupa'nın en büyük 3 gaz pazarından biri olacak" diyen Acar, TANAP'ın piyasaya çok büyük katkılarının olacağını altını çizerek, çeşitlendirmeden dolayı TANAP'la Türkiye'nin daha fazla imkanı olacak ve satıcılar nezdinde Türkiye'nin konumunu güçlendirecek" diye konuşmuştur.¹⁹⁰

TANAP projesinin Türkiye'ye katkıları değerlendirildiğinde aşağıdakıları söylemek mümkündür:¹⁹¹ 1) Türkiye, son 20 yılda ortalama olarak %4,2 büyümüşür fakat Türkiye'nin enerji talebi son 20 yılda %8,5'lik bir oranla büyümüş ve son 20 yılda gaz talebi 3 kat artmıştır.2023'e kadar Türkiye'nin, 2023 hedeflerini tutturması için enerji alanında tahmini olarak 100 ila 120 milyar dolarlık yatırım yapması gerekmektedir. Bu yatırımın 10-12 milyar dolarlık kısmıyla TANAP'ın tek başına bu gerekliliğin %10'unu karşılayacaktır. 2) TANAP aynı zamanda Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlayacak en önemli projedir ve Türkiye'yi boydan boya 20 ilden geçeceği için bu illerde ekonomiyi ciddi bir şekilde canlandıracaktır. 3) BTC projesini tamamlarken Türk inşaat firmalarının kazandığı tecrübeden dolayı şu an TANAP'ın ön yeterliliğini geçmiş durumdadır. BTC'de rol almış şirketlerin TANAP projesinde rol almaları Türkiye'ye ve Türk şirketlerine ciddi bir know-how, ciddi bir öğrenim katacaktır. "21. yüzyılın projesi"¹⁹² TANAP'ın stratejik öneminden dolayı her iki ülkeye avantajlar getireceği Türkiye'ye ekonomik katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

¹⁹⁰“Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Yolunda TANAP Projesinin Rolü”, http://www.hazar.org/eventdetail/etkinlikler/turkiyenin_enerji_merkezi_olma_yolunda_tanap_projesinin_rolu_614.aspx?currentCulture=ru-RU, (e.t.25.11.2014)

¹⁹¹“Türkiye'nin Enerji Merkezi Olmasında TANAP Projesinin Rolü”, https://www.academia.edu/7767462/Turkiyenin_Enerji_Merkezi_Olmasında_TANAP_Projesinin_Rolü, (e.t.25.11.2014)

¹⁹²Emre İşeri, TANAP: "21. yüzyılın projesi", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/tanap-21-yuzyilin-projesi>, (e.t.25.11.2014)

4.5. Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP)

Azerbaycan ile Türkiye arasında 2011 yılında birçok enerji projeleri müzakire olunduktan sonra her iki ülke yeni ve çok kritik bir enerji işbirliği aşamasına dahil oldu. Bu işbirliği doğalgaz sektöründe çok derin tarafdaşlığı talep ettiği gibi, Türkiye'nin zaman geçdikçe düşüş yaşayan iç pazarına Azerbaycan tarafından yabancı yatırımların daha çok sevk edilmesini de gerektiriyordu. Nabucco projesinin gerçekleştirilmesi çıkılmaz bir aşamaya dahil olduğunda yeni bir enerji projesi için adımlar atılmaya başlandı. Bu, Nabucco projesine karşı olarak ileri sürülen Avrupa'ya gaz iletilmesini amaçlayan Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı projesi oldu.

Şekil 4.5.1. Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: "Hazar gazı Avrupa'ya Nabucco yerine TAP projesi ile taşınacak", http://www.zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=58829, (e.t.24.11.2014)

2003 yılında ilk hali İsviçre merkezli enerji şirketi EGL Grup (şimdiki adı Axpo) tarafından hazırlanan projeye Şubat 2008'de Norveç merkezli Statoil dahil olmuş, daha sonrasında ise projenin Haziran 2008'de Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'yı kapsamasına karar

verilmiştir. Mart 2009'da İtalya ve Arnavutluk hükümetleri TAP için ortaklık anlaşması yaptıktan sonra Ocak 2010'da TAP, Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'da ofisler kurmuştur. 07 Temmuz 2010'da da Almanya merkezli E ON Ruhrgas projeye katılmıştır.

Proje için Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, Şahdeniz Konsorsiyumu yetkilileri tarafından toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya, Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Başkanı Rövnak Abdullayev, British Petroleum (BP) şirketi Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan sorumlusu Gordon Birrell ve diğer yetkililer katılmıştır. Projenin çok büyük stratejik önem taşıdığını vurgulayan Birrell, bunun sonucunda Azerbaycan'ın Avrupa'nın yeni doğalgaz tedarikçisine dönüşeceğini belirtmiştir. Birrell, proje ile ek doğalgaz altyapılarının oluşacağını, Azerbaycan'daki "Şafak-Asiman" yatakları ile Avrupa'ya yapılacak gaz ihracının artacağını ifade etmiştir. Ortağı buldukları Şahdeniz 2 konsorsiyumunun, boru hatları ile birlikte 40 milyar dolara mal olacağını söyleyen BP yetkilisi, yıllık 16 milyar metreküp doğalgazı pazara çıkaracaklarını kaydetmiştir. TAP'ın gerçekleştirilmesi için, 2015 yılında çalışmaların başlanması karara alınmıştır.¹⁹³ Proje gerçekleşeceği takdirde onun yıllık taşıma kapasitesinin 10 milyar metreküp olması, 2019 yılından itibaren ise kapasitesinin 20 milyar metreküpe ulaştırılması bekleniyor.¹⁹⁴ Boru hattı ile taşınacak Hazar gazının 6 milyar metreküpünün Türkiye'de kalması ve geri kalan 10 milyar metreküpün Avrupa'ya gönderilmesi planlanıyor. Toplam uzunluğu 800 kilometre olan TAP'ın 478 kilometrelik boru hattı Yunan topraklarında döşenecek. 105 km'lik bölümünün Adriyatik Denizi'nin altından geçmesi planlanıyor. Hazar denizinden başlayacak olan boru hattı, Türkiye, Batı

¹⁹³“Hazar Gazı Avrupa'ya Nabucco Yerine TAP Projesi ile Taşınacak”, http://www.zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=58829, (e.t.24.11.2014)

¹⁹⁴Kusznir, Bremen, “TAP, Nabucco West and South Stream”, s.3

Trakya ve kuzey Yunanistan üzerinden Arnavutluk'a oradan da denizaltı boru hattı ile İtalya'ya ulaşacak. TAP için Yunanistan'a 1,5 milyar Euro'luk yatırım yapılması beklenirken, 2 bin kişiye doğrudan, 10 bin kişiye ise dolaylı istihdam olanağı sunulmuş olacak.¹⁹⁵ Şah Deniz Faz-II'den üretilecek doğalgazın satışına ilişkin anlaşmalar, Şah Deniz Konsorsiyumu ile dokuz alıcı şirket arasında 19 Eylül 2013 tarihinde imzalanmış; proje kapsamında doğalgazın üretimi ile ilgili yatırım kararı ise 17 Aralık 2013 tarihinde alınmıştır.¹⁹⁶

TAP tercihi genel olarak Avrupa Birliği'ni de memnun etmiştir. Bunun nedenleri de Azerbaycan gazı ilk kez doğrudan Avrupa pazarına çıkacaktır ki, Batı Balkan ülkelerine de doğalgaz ihrac edilecektir. Bilindiği üzere, bu ülkeler doğalgazdan dolayı Rusya'dan (bazı ülkeler, Albanya, Bosna-Hersek'e doğalgazın % 100'ü Rusya'dan ihrac olunuyor) bağımlıdırlar ve bu ülkelerde doğalgaz fiyatları çok yüksektir. TAP projesi gerçekleşerse bu bağımlılık riski de azaltılmış olacaktır. Bu yüzden Tap projesi Şahdeniz konsorsiyumuna dahil olan partnerler için ekonomik açıdan çok yararlıdır.

Bu anlaşmadan Azerbaycan da memnundur. Şöyle ki, TAP Nabucco'dan 500 km daha kısadır ve dolayısıyla mali olarak daha avantajlıdır.¹⁹⁷ Önceki projeye oranla kemerin yapım masrafı hayli az olacaktır. Böylece, Azerbaycan kendi doğalgazını Avrupa pazarına dünya piyasa fiyatları ile pazarlayabilecek.¹⁹⁸

¹⁹⁵Hasan Hacı, "TAP Doğalgaz Boru Hattı Projesi Atina'da İmzlandı", **Zaman gazetesi**, Şubat 2013, <http://www.zaman.com.tr/ekonomi-tap-dogalgaz-boru-hatti-projesi-atinada-izmlandi-2053418.html>, (e.t.24.11.2014)

¹⁹⁶"Anadolu Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi" (Tanap), <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁹⁷Seyit Arslan, "Şahdeniz Konsorsiyumu Nabucco Yerine TAP'ı Tercih Etti", <http://www.cihan.com.tr/news/Sahdenizkonsorsiyumu-%20%20Nabucco-yerine-TAP-i%20-tercih-etti%20-CHMTA2ODIwMi8z>, (e.t. 24.11.2014)

¹⁹⁸İsmayıl, "Azerbaycan'nın Enerji Stratejisi ve Türkiye", s.10

TAP'ın gerçekleştirilmesinin Türkiye açısından her hangi bir kaybın yaşanması demek değildir.Söz konusu anlaşmadan kazançlı çıkan iki ülke: Gürcistan ve Türkiye'dir. Türkiye TAP'a ev sahipliği yapacak ve kendi ihtiyaçları için de yararlanmak imkanı kazanacaktır.¹⁹⁹ TAP Türkiye Temsilcisi Dr. Cenk Pala, "TAP Projesi ekonomik ve stratejik açıdan Türkiye ve Azerbaycan'a büyük avantajlar sunacak." demiştir. Pala, "Yılda 7-10 milyar metreküp doğalgazın tüketildiği Karadağ, Bosna-Hersek Hırvatistan ve Slovenya'ya boru hattının bağlanma imkanı var. 2030 yılında bahsi geçen dört ülkenin toplam gaz tüketiminin 20 milyar metreküpe çıkması bekleniyor. Bu yeni ve gelişen pazarda Türkiye'nin etkin olmasının önü açılmış oldu.", şeklinde konuşmuştur.²⁰⁰ TAP'ın gerçekleşmesinin Türkiye açısından doğuracağı sonuçlara ilişkin Hazar Strateji Enstitüsü (HASEN) Ekonomi ve Kalkınma Araştırmaları Merkezi Bilim ve Uzmanlar Kurulu Koordinatörü Efgan Niftiyev ise böyle söylemiştir.²⁰¹ "Türkiye zaten bu projenin gerçekleşmesiyle beraber 10 milyar dolarlık bir yatırım almış olacak. Bu sıcak para değil, direkt yabancı yatırım olacak. Türkiye için doğalgazın TAP veya Batı Nabucco ile ihraç edilmesi önemli değil. Önemli olan doğalgazın Türkiye üzerinden taşınması."

¹⁹⁹İsmayıl, "Azerbaycan'nın Enerji Stratejisi ve Türkiye", s.11

²⁰⁰"TANAP,Trans-Adriyatik Boru Hattı'na Bağlanacak", <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/news/Pages/270613-tanap-to-connect-to-tap.aspx>, (e.t. 24.11.2014)

²⁰¹"Nabucco Projesinde Büyük Hayal Kırıklığı", <http://ekonomi.bugun.com.tr/tap-darbe-vurdu-haberi/696319>, (e.t.24.11.2014)

BÖLÜM V

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Avrupa Birliği kendine özgü amaç ve politikasına göre özellikle dikkat çeken entegre birliklerden biridir. Bu Birliğin uyguladığı stratejinin önem verdiği temel önceliklerden biri enerji ve onun güvenliğinin sağlanmasıdır ki, ilk yaratıldığı zamanda da genel bir ortak pazarın oluşturulup enerji rezervlerinin transferinin gerçekleştirilmesi onun öncelikleri sırasında olmuştur. Birlik çerçevesinde enerji güvenliğinin sağlanması için ilk adımlar 1973 yılında başveren krizden sonra atılmıştır. Bunun devamı ise 1979 yılında yaşanan ikinci krizden sonra gelmiştir.

Birlik oluşturulduktan sonra ona üye olmak için başvuran ilk ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Ankara üyelik için 1959'da Yunanistan ile birlikte başvuruda bulunmuştur. 1963 yılında AET - Türkiye İşbirliği Antlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanmıştır. Ankara anlaşmasına göre üyeliğe giden yol üç aşamada öngörülmüştür- a) "hazırlık dönemi", b) "geçiş dönemi", c) "son dönem". İlk dönemde yürürlüğe giren "Katma Protokol", geçiş döneminin hükümlerini ve tarafların üstleneceği yükümlülükleri düzenlemiştir. "Geçiş dönemi" ise, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin kademeli olarak tesisini amaçlamaktadır.²⁰² Bu anlaşma imzalandıktan sonra adaylık meselesi askıya alınmıştır. Türkiye bunun üzere 1987 yılı 14 nisan'da yeniden adaylık için başvurmuştur. Fakat, Türkiye'nin resmi aday olarak tanınması 1999 yılında

²⁰² "Türkiye-AB Gümrük Birliği", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)

gerçekleşmiştir.²⁰³ 2004 yılı 17 aralık'ta zirve görüşmesinden sonra Avrupa Konseyi ilan etmiştir ki , Türkiye ile üyelik görüşmelerine resmen 2005 yılı 3 Ekim'de başlanacaktır. 2005 yılı 20 Ekim'de başlanan denetim süreci 2006 yılı 18 Ekim'de tamamlanmıştır. Bu süreçte GKRY'nin yasal çerçevelere sığmasa da Birliğe dahil olması Türkiye'ni olumsuz etkilemiş ve buna karşı çıkmasına neden olmuştur. Sonraki aşamalarda bu konu müzakere edilse de belli bir sonuca varılmamıştır.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler yalnızca siyasi boyut üzerinde geliştirmeye çalışılmamıştır. Çünkü, AB politikasının önemli kısmını enerji boyutu teşkil ediyor ki, bu da onun kendine özgü enerji stratejisi belirlemesini de beraberinde getirmiştir. Böylelikle, Türkiye AB'nin enerji alanındaki konularında 1999 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Çünkü, AB enerjiye ihtiyaç duyan bir birlik konumundadır ve enerji rezervlerini boru hatları vasıtasıyla ithal ediyor. Boru hatlarının güzergahının geçtiği ülkeler sırasında ise Türkiye esas konumdadır. Jeostratejik konumundan dolayı Türkiye bu açıdan daha çok avantajlıdır.

AB'nin son dönemlerde Türkiye ile olan durgun ilişkilerine ise 2013 yılında kabul edilen Nihai İlerleme Raporu yeni bir aşama getirmiştir. Çünkü, her iki tarafın bir birine ekonomik ve siyasal çıkarlardan dolayı ihtiyacı vardır.

5.1. Enerji Güvenliği ve Onun Sağlanmasında Türkiye'nin rolü

Avrupa Ekonomik Topluluğu oluşturulduktan sonra petrol,doğalgaz ve enerji rezervleri sorumluluğu ona havale edilmiştir. O tarihten itibaren,

²⁰³ “AB ve Türkiye Tarihçesi”, <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html> , (e.t.18.01.2015)

enerji politikasının geliştirilmesi entegrasyon sürecinin önemli bir boyutu olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. AB'nin enerji politikasının dört temel amacı mevcuttur:²⁰⁴ 1) Enerji iç pazarının kurulması; 2) Enerji arzının güvenliği; 3) Çevrenin korunması; 4) Genel rekabet gücü.

Enerji politikasının esasını teşkil eden bu amaçlar arasında en önemlisi enerji arz güvenliğidir. Enerji güvenliği konusunda ilk patlak kendini 1973 yılında gerçekleşen petrol krizi zamanı göstermiştir. Bu petrol krizinden sonra Birlik içinde ortak bir enerji politikasına dair yavaş yavaş adımlar atılmaya başlanmıştır. Avrupa Konseyi Eylül 1974'te kabul ettiği "Yeni Enerji Politikası Stratejisi" programı ile tüketimin makul seviyeye çekilmesini, arz güvenliğinin artırılmasını ve enerji üretim ve tüketiminde çevrenin korunmasını öngören bir politika benimsemiştir.²⁰⁵ Böylelikle bu kriz Topluluğun enerji politikasında ilk kez bir strateji belirlemesine sebep olmuştur. 1979 yılındaki ikinci petrol krizinden sonra ise Eylül 1986 yılında Konsey'in almış olduğu karar ile 1988 tarihli enerji iç pazarı oluşturulmasına dair rapor yayınlanmış ve daha liberal politika izlenmesinde önyak olmuştur.²⁰⁶

1991 yılında ise Lahey'de Avrupa Birliği Enerji Şartı imzalanmıştır. Bu Şartın amaç ve hedeflerine aşağıdakiler dahildir:²⁰⁷ 1) enerji arzı güvenliğinin artırılması; 2) enerji üretimi, çevirimi, taşınması, depolanması, dağıtımı, iletimi ve kullanımındaki verimliliğin en yüksek seviyeye ulaştırılması; 3) güvenliğin güçlendirilmesi ve çevresel sorunların en aza indirilmesi, yatırımların teşviki ve korunması; 4) enerji ticaretinin

²⁰⁴ Yüksel Yatar, "Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi", <http://eprints.sdu.edu.tr/470/1/TS00622.pdf>, (e.t.18.01.2015), (Avrupa Birliği Enerji Politikası), s.35,

²⁰⁵ Arzu Yörkan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", **Bilge Strateji**, cilt:1, sayı:1, Güz 2009, s.26

²⁰⁶ Murat Ercan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasında Türkiye'nin Önemi", **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 25 Temmuz – Ağustos 2011, s.3

²⁰⁷ Esra Demir, "Enerji Şartı Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)

serbestleştirilmesi; 5) uluslararası ve ulusal sermaye piyasalarına erişme. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, 1998 yılında Enerji Şartı ve Enerji Verimliliği Protokolü yürürlüğe girmiştir. Tüm gerekli adımların atılmasına rağmen AB'nin enerji ithalatına olan bağımlılığı devam etmekteydi. Bu da onun bağımlılığı azaltmaya yönelik kaynak çeşitlendirilmesi politikasını uygulamasını gerektirmiştir. Bunun için sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG), kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince yararlanılması için yeni stratejiler uygulanmaya başlanmıştır.

Avrupa Birliği'nin enerji politikasının temel hususlarına değinildikten sonra bu stratejinin geliştirilmesinde devletlerle olan ilişkilerine, özellikle de Türkiye'nin bu konudaki oynadığı rolünün de aydınlatılmasına gerek vardır. Coğrafi yakınlık, ekonomik ilişkiler ve jeostratejik kesişim alanları itibariyle Türkiye geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi 20-21. Yüzyılda da Avrupa ile farklı düzeylerde dinamik bir ilişki ağına sahiptir.

Bilindiği üzere, 1959'dan 2000'li yıllarakadar geçen süre içinde, Türkiye-AB ilişkilerinde enerjinin rolü neredeyse sıfır noktasında olmuştur. Avrupa ülkeleri petrol ve doğalgazda çok yüksek oranda dışa bağımlıdırlar; Türkiye ise enerji zengini ülkelerle çevrili bir ülkedir ancak buna rağmen Türkiye bu dönemde önemli bir rol oynamamıştır. Fakat, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye gümrük vergileri uyum ve indirim takvimini yeniden yürürlüğe koymuştur ki, bu da ekonomik alanda ilişkileri olumlu yönde etkilemeye başlamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerin başlangıcı 1963 yılındaki anlaşma ile atılmıştır. Ve imzalanan anlaşmadaki aşamalar zaman içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ise, Katma Protokol uyarınca vadesi 1995 yılında gelecek olan Gümrük Birliği'nin, ilişkileri hareketlendirmek için sadece

ekonomik ve ticari planda değil, siyasi planda da yararlı bir araç olacağı görüşü ağır basmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Gümrük Birliği bir anlaşmayla değil; Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilen 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren tamamlanmıştır.²⁰⁸ Bununla da anlaşma gereğince devam eden "Geçiş Dönemi"nin sonu gelmiştir ve Türkiye'nin AB'ye katılımı yolunda "Son Dönem"e girilmiştir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türkiye'ye Ankara Anlaşması'nda tanımı yapılmış olan klasik gümrük birliğinin ötesinde yükümlülükler getirmiştir.

Gümrük Birliği sonrası,²⁰⁹ Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasındaki sanayi malları ile işlenmiş gıda ürünleri ticaretinde, (gıda ürünlerinin sanayi payı için) hiçbir gümrük vergisi veya benzeri mali yükümlülük uygulanmamaktadır; Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasındaki sanayi malları ile işlenmiş gıda ürünleri ticaretinde, miktar kısıtlamaları uygulanmamaktadır; Türkiye, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesini uygulamaya başlamış ve ortak dış ticaret politikasına uyum sağlamak için gerekli çalışmaları sürdürmektedir.

Türkiye'nin AB enerji müktesebatına uyum süreci 1999 Helsinki Zirvesi'nden hemen sonra başlamıştır. Türkiye, enerji sektöründe Avrupa Birliği'nin enerji müktesebatına uygun olacak şekilde bir dizi yasal ve yapısal değişiklikler gerçekleştirmiştir:

- 1) 2001 yılında çıkarılan Elektrik Piyasası Kanunu ve Doğalgaz Piyasası Kanunu ile 2003 yılında çıkarılan Petrol Piyasası Kanunu bu kapsamda düzenlenmiştir.

²⁰⁸ "Türkiye-AB Gümrük Birliği", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birliigi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)

²⁰⁹ "Gümrük Birliği", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=46234>, (e.t.18.01.2015)

- 2) Yine aynı amaçla 2001 yılında enerji piyasasını denetleyecek bir üst kurul olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuş; elektrik dağıtım şirketleri ve boru hatlarının yapımını üstlenen Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ)'nin enerji aktarma faaliyetleri dışında kalan bölümleri özelleştirilmiştir.²¹⁰
- 3) 2005 yılında Yenilenebilir Enerji Kaynakları Kanunu çıkartmış ve bu noktada yatırımların önünü açmak için oldukça yol almıştır.
- 4) Mayıs 2007'de Enerji Verimliliği Kanunu kabul etmiştir ki, bu kanunla enerji kaynaklarının üretiminden tüketimine kadar verimli kullanılmasını amaçlamıştır. Ne yazık ki bu uygulamaya çok yansımamıştır.²¹¹

Türkiye'nin yaptığı böyle düzenlemeler onun AB'ne katılım sürecini de olumlu etkilemeye başlamıştır. Artık 21. Yüzyılda Türkiye'nin öneminin AB'nin enerji güvenliği ve diğer enerji konularında alışılmadık ve radikal bir şekilde arttığı görülmüştür. Hatta bazı Avrupalı bürokratlar ve politikacılar, Türkiyesiz Avrupa enerji güvenliğinden bahsedilemeyeceğini, Türkiye'nin enerji konusundaki önemi sayesinde AB'ye daha kolay üye olabileceğini dahi iddia etmektedirler. Nitekim Avrupa Birliği'nin son yıllarda Türkiye'ye bu hususta verdiği önemi 2006 yılında Avrupa Parlamentosu'nun hazırladığı bir bilgi notundan okumak mümkündür. “Enerji Alanında Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri” başlıklı bu belgede Türkiye'nin önemi şu şekilde bildirilmiştir:²¹²

²¹⁰ Gelengül Koçaslan, “Avrupa Birliği'nin Doğalgaz Politikası ve Bu Eksende Türkiye'nin Önemi”, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/download/1023009185/1023008533>, (e.t.18.01.2015), s.250

²¹¹ Arzu Yorkan, Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, **Bilge Strateji**, cilt:1, sayı:1, Güz 2009, s.36

²¹² Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci, Gülay Kılıç, “AB-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Birliği Enerji Güvenliği”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/ABTürkiye.pdf>, (e.t 18.01.2015), (AB-Türkiye İlişkileri), s.2

“Türkiye’nin Rusya, Hazar Denizi ve İran Körfezi’nin petrol ve doğalgazının taşınabildiği transit bir ülke olma potansiyeline sahip olması, Avrupa Birliği nezdindeki stratejik önemini arttırmaktadır. Türkiye aynı zamanda Avrupa Birliği’ni Ortadoğu’ya bağlıyor ve Akdeniz’de de önemli bir aktör konumundadır. Bu kapsamda, siyasi stratejik mülahazalar Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne olası üyeliği veya Avrupa Birliği ile daha yakın ilişkileri hususundaki tartışmalarda çok önemli bir role sahiptir.”

Bundan sonra Türkiye’nin AB enerji müktesabıtına uyumu Avrupa Komisyonu tarafından değerlendirilmiştir. Komisyon tarafından Türkiye 2007 İlerleme Raporu’nun 15 numaralı Enerji Faslında; Türkiye’nin enerji alanında bir miktar ilerleme kaydettiği bunun da daha ziyade mevzuat uyumu şeklinde olduğu ve uygulama yönünden AB standartlarının oldukça gerisinde olduğu vurgulanmıştır. Kaçak-kayıp oranının hala çok yüksek olduğu, enerji verimliliği ve yenilenebilirler kaynaklar için çıkarılan yasaların içerdiği hükümlerin Topluluk müktesabatına kısmen uyum sağlayabildiği ve nükleer enerji konusunda yasal çerçevenin tam olarak yeterli olmadığı gibi noktalar göze çarpmaktadır.²¹³

Sonuç olarak söylenebilir ki, enerji tüketiminin dünya üzerindeki en yoğun bölgesi olan Avrupa Birliği enerji alanında azalan üretim ve artan tüketim oranlarıyla enerjiye yönelik büyük bir ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, AB 1973-1974 yılları arasında enerji ihtiyacının %60’ını ithal ediyorken, 1999 yılında bu oran %45,1 seviyesine gerilemiştir. Ancak 2000 yılından itibaren enerji bağımlılığı giderek artmış ve 2011 yılında %53,8’e ulaşmıştır.²¹⁴ Böyle bağımlılık sözkonusu olduğu zaman enerji arz güvenliğinin sağlanması AB politikasının temel öncelikleri sırasına yeniden dahil olmuştur ki, bu açıdan değerlendirildiği zaman Türkiye’nin de

²¹³ “Avrupa Komisyonu, Türkiye 2007 İlerleme Raporu (COM(2006) 663)”, SEC 1436, Brüksel, 6 Kasım 2007, s.49

²¹⁴ Aydın, Bolat, Yavuz, “Uluslararası Enerji Siyasetinin Dinamikleri”, s.15

oynadığı rol giderek artmaya başlamıştır. Türkiye'nin artan rolünün birkaç nedeni mevcuttur.²¹⁵ 1) Avrupa enerji tüketiminde, doğalgazın payında ciddi bir artış yaşanmıştır. Buna otomatik olarak yeni boru hatları güzergâhlarına ihtiyaç artmıştır. Çünkü doğalgaz, petrolün aksine, büyük çoğunlukla boru hatlarıyla taşınmaktadır. 2) Avrupa enerji kaynaklarının hızla azalıyor. Yakın bir zamana kadar AB ülkeleri enerji ihtiyaçlarını üç temel kaynaktan sağlıyordu: Rusya, Ortadoğu (Kuzey Afrika) ve Avrupa ülkeleri (Norveç ve İngiltere). Fakat son dönemlerde Norveç ve İngiltere, petrol ve doğalgaz yataklarında çok ciddi üretim düşüşleri yaşamaktadırlar. Bu ülkelerin tüketim ihtiyaçları artarken, bu ülkelerdeki kuyuların üretimi hızla ekonomik olmaktan çıkarmaktadır. 3) Birliğin petrol ve gaz üretiminde ise belirsizlikler mevcuttur. Bu açıdan alternatif güzergahlara ihtiyaç duymaktadır ki, bu konuda en güçlü alternatifte Türkiye'dir.

Türkiye enerji üreten bir ülke olmasa da, onun AB için bu kadar önemli olması yukarıda sıralanan nedenlerin yanı sıra onun ekonomik gelişmesi ve petrol ve doğalgaz yataklarının bulunduğu ülkelere komşu olması ile de alakadardır. Bu ülkeler ise dünyada üretilen petrol ve doğalgaz yataklarının 70% sahipleridir. Bu ülkelere ise enerji rezervleri boru hatları aracılığıyla transfer olunmaktadır ki, AB'ni doğrudan ilgilendiren Türkiye geçişli enerji projelerinin çoğuna önceki bölümlerde etraflı değinilmiştir. Şimdi ise mevcut olan diğer projelerin de incelenmesinde fayda vardır.

²¹⁵ Laçiner, Ekinci, Kılıç, "AB-Türkiye İlişkileri", s.5

5.2. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Boru Hattı

Avrupa enerji rezervlerinden en çok önem taşıyan petrol ve doğalgaza ihtiyaç duymaktadır. Birlik bu ihtiyacın giderilmesi için çeşitli boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesine daha çok destek vermiştir. Böyle projelerden biri de Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Boru Hattı projesidir. Bu projenin temel amacı Türkmenistan'ın güneyinden elde edilen doğalgaz rezervini Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırmaktır. Türkiye bu projeni Mavi Akım projesinden önce gerçekleştirmeye çalışıyordu. Çünkü, bu boru hattı doğalgaz rezervlerini hiçbir ülkeye (Rusya ve İran) bağlı olmadan Türkiye'ye transfer edecekti. Bu projenin gerçekleştirilmesi için ilk adım 1988 yılında atılmıştır. 29 ekim'de Türkmenistan ile Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma'ya göre; 30 milyar metreküp Türkmen gazının 16 Milyar metreküpü Türkiye'ye, 14 Milyar metreküpü Avrupa'ya taşınacaktır.²¹⁶ Bu anlaşmada Türkiye'ye yönelik debi iki aşamada ele alınmıştır. Bunlardan birincisi 15 milyar m³/yıl olup, 10 milyar m³/yıl Türkmen gazı ve Gürcistan geçişinde eklenen 5 milyar m³/yıl Rus gazı ile oluşturulmuş, boru çapı 48 inc seçilmiştir. İkinci alternatif 19.6 milyar m³/yıl debi ve 48 inçlik boru ile yalnızca Türkmen gazının sevkine ilişkin planlamadır.²¹⁷

İlk aşamada Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya gönderilmesi alternatifi önerülmüş ve bunun ardınca Türkmen tarafı SOFRE Gaz firmasına bir ön fizibilite çalışması

²¹⁶ "Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı", <http://uluslararasıgundem.com/trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti/>, (e.t.19.01.2015)

²¹⁷ Necip Fazıl Yılmaz, "Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, sayı: 87, 2005, s.10

yaptırmıştır. Fakat ABD'nin isteği üzerine, Türkmen gazının Hazar Denizi üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınmasına ilişkin projeye ait ön fizibilite de BECHTEL firması tarafından yapılmıştır. Böyle alternatiflerin ve çalışmaların ışığında 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta alınacak gazın miktarının, fiyatının, teslim noktasının tespit edildiği anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ile taahhüt edilen doğalgazın Türkiye'ye ulaştırılması enerji temin politikalarında yer alan kaynak çeşitliliğine akıllı bir yaklaşımı oluşturmuştur.²¹⁸ Bu anlaşma otuz yıllık bir müddet için imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Ankara, bu gazı almak suretiyle kendi gereksinimini karşılamış olacak, geri kalan bölümünü ise Avrupa'ya ihraç etmiş olacaktır. Buna ilaveten yine Bakü, Aşkabat, Ankara ve Tiflis arasında Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin hukuki çerçevesini çizen bildirgeye imza konulmuştur. Bu proje doğal gazın Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan'a, Gürcistan'a oradan Türkiye'ye ve Avrupa pazarına ulaştırılması hedeflese de, ancak projenin faaliyete geçirilmesi hususunda bugüne kadar ciddi bir gelişme kaydedilememiştir.

²¹⁸ Yatar, "Avrupa Birliği Enerji Politikası", s.135

Şekil 5.2.1. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Boru Hattı güzergahı

Kaynak: “Rusya Federasyonu’na Alternatif Boru Hatları Çerçevesinde Hazar Geçişli Boru Hattı, Beyaz Akım ve Orta Asya-Çin Boru Hatlarının İncelenmesi”, <http://politikaakademisi.org/rusya-federasyonuna-alternatif-boru-hatlari-cercevesinde-hazar-gecisli-boru-hatti-beyaz-akim-ve-orta-asya-cin-boru-hatlarinin-incelenmesi/>, (e.t.19.01.2015)

Bu projenin gerçekleştirilmesine engel olacak riskler de mevcut idi. Öncelikle, İran tarafı bu boru hattına karşı tavrı sergilemiştir. Bunun nedenlerine aşağıdakiler dahildir: 1) İran, Türkmen doğalgazının İran üzerinden taşınmasını istiyordu. Türkiye tarafı ise Türkmen doğalgazının Hazar geçişli alınmasından yana idi. Çünkü, İran’ın şimdiye kadar güvenilir bir doğalgaz ortağı performansı sergilememesi onu rahatsız ediyordu. 2) İran-ABD krizi devam etmekteydi. İran ise kendi doğalgazını Avrupa’ya satmak için Türkiye’ye muhtaçtı. Çünkü İran’ın Ermenistan üzerinden Avrupa’ya çıkışı Rusya tarafından, Azerbaycan-Gürcistan üzerinden Avrupa’ya çıkışı ise ABD tarafından engelleniyordu.

Türkiye tarafını rahatsız eden durum ondan ibaret idi ki, İran-Türkiye doğalgaz anlaşmasının olmasına rağmen hala Türkiye-

Türkmenistan arasında böyle bir anlaşma imzalanmamıştır. Avrupa devletleri de bu boru hattı için farklı tutum sergilemekteydi. Yani bazı Avrupa devletleri Trans-Hazar'a öncelik verirken bazıları açısından ise Trans-Hazar değil güzergah ve kaynak çeşitlendirmesinin önemli olduğu vurgulanıyordu. Bu konu 22 Mart 2007'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov'la ABD Dışişleri Bakanı Condolizze Rice arasında Washington'da gerçekleşen görüş zamanı da değerlendirilmiş, imzalan yeni anlaşmayla diğer projelere, özellikle de Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalgaz boru hattının gerçekleştirilmesine odaklanmak gerektiği kararına varılmıştır.²¹⁹

5.3. Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı

Türkiye'ni AB'ne yaklaştıracak ve enerji köprüsüne çevirecek olan projelerden biri de Türkiye-Yunanistan-İtalya boru hattı projesidir. İki aşamada gerçekleştirilecek olan bu projenin temeli Brüksel'de İNOGATE Programı kapsamında geçirilen toplantı zamanı 2005 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında atılmıştır. Bu hattın ön plana çıkmasındaki önemli nedenlerden biri Mavi Akım Projesiyle Türkiye doğalgaz pazarının Rus doğalgazı ile doyuma ulaşmasıdır. Projenin temel amacı ise , gelecekte hattın İtalya'ya kadar uzatılarak bu ülkeye de Türkiye üzerinden doğalgaz sevkiyatının yapılacak olmasıdır.

Hattın toplam uzunluğu ortalama 300 km'dir. Bu uzunluğun 211 km.si Türkiye'de (Bursa Karaca-bey istasyonundan başlayacak) yer alacaktır ve 17 km'lik kısmı Marmara Denizi'nin altından geçirilecektir. Boru hattının İsala sınır kapısından Yunanistan'a girmesi ve Gümülcine'de

²¹⁹ Cavid Veliyev, "Darısı Trans-Hazara", <http://www.qafsam.org/page/131/az>, (e.t.19.01.2015)

sona ermesi planlanmaktadır. Projenin ilk ayağını oluşturan Yunanistan Doğalgaz Boru hattı, toplam 289 km olacaktır. Bu hattın 15 yıl boyunca doğalgaz ithalatı yapılması öngörülmektedir.²²⁰

Şekil 5.3.1. Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı güzergahı

Kaynak: “Energy, A Sustainable Investment”, <http://www.investingreece.gov.gr/default.asp?pid=38&la=3>, (e.t.19.01.2015)

Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Yunanistan Kalkınma Bakanı, Ankara’da Düzenlenen Törenle, hattın inşası için anlaşma imzalamıştır. Daha sonra yapılan konuşma sırasında Türkiye’de konuk olan bakan Tsohatzo-poulos, doğalgaz boru hattının Türk Yunan ilişkilerini ve dostluğunu pekiştireceğini belirterek, Yunanistan’ın yıllık ihtiyacı olan yaklaşık 3 milyar metre küplük doğalgazın, bu hat üzerinden alınacağını açıklamıştır. Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı da bu açıklamanın ardından boru hattıyla ilgili şunları söylemiştir ki, Yunanistan’a ilk aşamada 750 milyon metre küp, daha sonra da artarak 1 milyar metre küpe kadar doğalgaz taşıyacak olan hat, Yunanistan sonrasında Adriyatik denizini geçerek İtalya’ya ulaşacak ve İtalya’ya yıllık 8 milyar metre küp

²²⁰ Yatar, “Avrupa Birliği Enerji Politikası”, s.138

doğalgaz verilecektir.²²¹ Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı, 18 Kasım 2007 tarihinde İpsala’da iki ülke Başbakanlarının katılımıyla düzenlenen açılış töreniyle hizmete girmiştir. Bunun yanı sıra, “Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Ulaştırma Koridorunun Geliştirilmesine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma” 26 Temmuz 2007 tarihinde Roma’da imzalanmıştır. Mutabakat Zaptı ise, BOTAŞ, DEPA (Yunanistan) ve Edison (İtalya) arasında 17 Haziran 2010 tarihinde İstanbul’da imzalanmış ve bununla da ikinci boru hattının çekilmesinin temeli atılmıştır.²²² Mutabakat Zaptının imzalanmasının ardından Rixos Otel’de düzenlenen bilgilendirme toplantısına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, BOTAŞ Genel Müdürü Fazıl Şenel, İtalya Elektrik ve Doğalgaz Şirketi EDİSON’un Başkan Yardımcısı Roberto Poti ve Yunanistan Devleti Doğalgaz Şirketi DEPA Yönetim Kurulu Başkanı ve Üst Yöneticisi (CEO) Herry Sachinis katılmıştır. Toplantıda her üç ülke bakanı birlikte enerji güvenliğinin sağlanması ve kaynakların çeşitlenmesi için faaliyetlere başlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra toplantıda açıklama yapan Bakan Yıldız, bundan 2,5 yıl önce İpsala’da Türkiye, Yunanistan ve İtalya başbakanlarının katılımıyla Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı’nın açılışının yapıldığını belirterek, bu hattın, Güney Avrupa Doğalgaz Projesinin ilk ayağını oluşturduğunu söylemiş, Güney Avrupa Gaz Linki Projesi’nin ikinci aşamasını oluşturan ikinci boru hattının ise Türkiye-Yunanistan-İtalya Gaz Boru Hattı’nın Adriyatik geçişiyle alakalı BOTAŞ, DEPA ve EDİSON arasındaki işbirliğinin bir öncüsü olduğunu

²²¹ “Türkiye Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi”, <http://www.ekolojimagazin.com/?id=161&s=magazin>, (e.t.19.01.2015)

²²²“Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.19.01.2015)

ifade etmiştir.²²³ Bu törende gazetecilerin de sorularını cevaplandıran Bakan Yıldız, 2017 yılına kadar bu projelerin tamamlanmasının öngörüldüğünü dile getirmiştir.²²⁴ Azerbaycan'dan başlayıp İtalya'da sona ermesi planlanan bu proje kapsamında Yunanistan ve İtalya'ya Hazar'dan yıllık yaklaşık 10 milyar metreküp gazın taşınması hedefleniyor.²²⁵

Anlaşma sonrasında Sofya'da, boru hattının hayata geçirilmesi amacıyla BEH ve Poseidon tarafından ortaklaşa kontrol edilmek üzere bir şirket kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Edison ile DEPA'nın ortaklığı olan Poseidon şirketi, Hazar ve Ortadoğu bölgelerinden Türkiye, Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşımayı amaçlayan ITGI boru hattı projesi kapsamında kurulmuştur.

Projeye ilgili Edison Uluslararası Faaliyetler Bölüm Başkanı Roberto Poti şu değerlendirmeyi yapmıştır:²²⁶ “Bu anlaşmanın imzalanması Balkanlar'daki enerji sektöründe önemli bir oyuncu olarak Edison'un varlığını teyit etmektedir. IGB, ITGI projesinin bölgedeki değerini artırmakta ve Balkan ülkelerine enerji kaynaklarını çeşitlendirerek arz güvenliği ve özerkliğini güçlendirme imkanı sağlamaktadır. Bulgaristan, FYROM (Eski Yugoslavya'nın Makedonya Cumhuriyeti) ve Romanya gibi ülkeler daha geniş bir doğalgaz şebekesine erişim sağlayacak ve böylece, olası belirsizlik ve kriz ortamlarından daha az etkileneceklerdir.”

²²³ “Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması İmzalandı”, <http://www.turkishny.com/headline-news/7/32735-turkiye-yunanistan-italya-doalgaz-boru-hatt-anlamasi-izalandi>, (e.t.19.01.2015)

²²⁴Hasan Bozkurt, “Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması İmzalandı”, http://www.zaman.com.tr/gundem_turkiye-yunanistan-italya-dogalgaz-boru-hatti-anlamasi-izalandi_996689.html, (e.t.19.01.2015)

²²⁵“Turkey, Greece, Italy Sign MoU for Natural Gas Pipeline”, <http://www.usacc.org/news-a-publications/investment-news/240-turkey-greece-italy-sign-mou-for-natural-gas-pipeline-.html>, (e.t.19.01.2015)

²²⁶“Türkiye- Yunanistan- İtalya Doğalgaz Boru Hattı Projesinde İlerleme”, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/73910/Turkiye-Yunanistan-italya-Dogalgaz-Boru-Hatti-projesinde-ilerleme.html#>, (e.t.19.01.2015)

Sonuç itibariyle, bu proje mevcut olan diğer enerji projelerine rakip gibi ortaya çıkmamıştır. AB'nin mevcut olan enerji ihtiyacının giderilmesi amacıyla ortaya atılan projenin gerçekleştirilip sevkiyata başlaması Türkiye'nin de enerji kavşağının merkezi olma çabasına olanaklar sağlayacaktır.

5.4. Son Dönemde İlişkilerin Değerlendirilmesi

Son dönemde gerçekleştirilen ikili ilişkiler değerlendirildiği zaman zaman bu ilişkilerin ne kadar sancılı bir aşamadan geçtiğini anlamak zor değildir. Özellikle de, uluslararası arenada yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerden dolayı ilişkilerde durgunluk söz konusu olmuştur. AB, bir yandan Yunanistan'da başlayıp derinleşen kriz nedeniyle Euro bölgesinin yaşadığı korkulu günleri atlatmaya çalışırken, diğer yandan 'Arap Baharı' nedeniyle Avrupa'ya kaçan göçmenler özelinde Schengen alanındaki çatlakları onarmaya çalışmıştır ki, bu zaman Türkiye'nin civar coğrafyasında yaşananlar karşısındaki tavrını da belirlemeye çalışmıştır.²²⁷

2013'ün Ekim ayında açıklanan Nihai İlerleme Raporu sonrasında uzun bir süre durgunlaşan Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri, yakın zamanda AB Bakanlığı ve Başmüzakerecilik görevini devralan Volkan Bozkır ile tekrar hareketlenmeye başlamıştır. İlk resmi temasını 11-12 Eylül'de Portekiz'e yapan Bakan Bozkır, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerininin hareketlenmesi adına yakın zamanda Brüksel ve Strazburg'da da temaslarda bulunmuştur.²²⁸ 8 Ekim'de açıklanması beklenen ve 2013-

²²⁷ Fatma Yılmaz Elmas, "Türkiye-AB İlişkileri: Kaldığı Yerde Yeniden", **USAK Analiz**, sayı:24, Ankara, 2013, s.9

²²⁸ "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Dönem: Güçlü Türkiye, Güçlü Avrupa Birliği", <http://politikaakademisi.org/turkiye-avrupa-birligi-iliskilerinde-yeni-donem-guclu-turkiye-guclu-avrupa-birligi/>, (e.t.22.01.2015)

2014 arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyolojik olayları kapsayacak olan Nihai İlerleme Raporu, Türkiye-AB İlişkilerinde her daim önem arz etmiştir. Bu da Hem Türkiye'nin AB ile, hem de AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir strateji uygulaması olanağını da beraberinde getirmiştir. Çünkü, her iki tarafın ilişkilerinde kendilerine özgün bir çıkar stratejisi mevcuttur. Türkiye açısından daha çok, Avrupa Birliği süreci, Birliğin özgürlük alanı, demokrasisi ve ekonomik altyapısına ilişkin yapısına binaen geçici bir hevesten ziyade Türkiye'nin hem yerel hem de dış politika vizyonlarını belirleyen bir dışsal dinamik görevi görmüştür. AB açısından ise en önemli konulardan biri dış politikada enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Bilindiği üzere AB enerji ihtiyacına bağımlıdır ve bu ihtiyacını dışarıdan ithal ettiği petrol ve daha çok doğalgaz rezervleri hesabına gideriyor. Bu ithalat ise petrol ve doğalgaz boru hatları ile transfer olunuyor ki, bu zaman boru hatlarının güvenilir ve istikrarlı bölgelerden geçmesi ve elde edilen enerji kaynaklarının maliyet açısından da katlanabilir olması temel öncelikler sırasında gelmektedir. Böyle olunca da AB açısından petrol ve doğalgaz anlamında enerji sağlayıcı ülkeler de gerek doğalgaz gerekse de petrol ithalatı bağlamında çok önem taşımaya başlıyor. Böyle ülkeler arasında Türkiye de vardır ki, o, enerji rezervlerine sahip olmasa da enerjinin transfer olunmasına aracılık yapan ülke konumundadır. AB özelinde bakıldığında oratya çıkan başlıca konulardan biri gibi her kış yaşanan gaz kesintileri ve Rusya'nın agresif tutumu nedeniyle Türkiye'nin, dengeleyici bir aktör olarak görülmesidir. Ancak, bu mesele zaman zaman abartılarak Türkiye üzerinden geçecek hatlar Rusya'ya bir alternatif olarak gösterilmektedir ki bunun aldatici bir algılama olduğunun altının çizilmesi gerekiyor.²²⁹

²²⁹Hasan Selim Özertem, "Avrupa Birliği Enerji Politikalarında Türkiye'nin Rolü", <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerjiyazi.pdf>, (e.t.22.01.2015)

Türkiye'nin AB için oynadığı rolü değerlendiren Berlin Hür Üniversite'de enerji konusunda doktora çalışmasını yürüten Arzu Yorkan, enerji güvenliğinin jeopolitik bir konu olduğunu söylemiştir. Enerji uzmanı Yorkan, Türkiye'nin coğrafi konumunun yanı sıra bölgedeki rolüne de dikkat çekmiştir: ²³⁰ “Türkiye transit geçiş noktası veya enerji köprüsü rolüyle sınırlı kalmamalı. Türkiye'nin tarihsel, ekonomik, politik bağlantılarını, güçlü bağlarını düşündüğünüz zaman bu bölgelerle; Türkiye zaten bölgesel güç olma yolunda ilerliyor, gerek dış politikasıyla, gerek ekonomisiyle, gerek enerji piyasasıyla. Bu şekilde de Türkiye'nin enerji güvenliği bağlamında Avrupa Birliği'ne katkıları vardır.”

Başka bir enerji uzmanı olan Mez, Türkiye'nin geçit ülke olarak daha güçlü hale gelebilmesi için enerji alanında tasarruf yapması ve enerji verimliliğini artırması gerektiğini belirtmiştir. Mez'e göre, bu çerçevede Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de yenilenebilir enerjiye yatırım yapılması şarttır. Avrupa Birliği, 2020 yılına kadar enerji ihtiyacının yüzde 20'sini yenilenebilir enerjilerden sağlamayı hedefliyor. Brüksel merkezli Avrupa Yenilenebilir Enerjiler Federasyonu Müdürü Dörte Fouquet, “Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyelini etkin bir şekilde kullanması gerektiğini belirtmiştir: Potansiyeliniz çok büyük, hidrolik gücünüz var, biyokütleniz var, sınırsız güneşiniz var. Sizin için mesele elbette kaynak değil, mesele dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi bunu kullanacak tekniğin olmaması.”²³¹

²³⁰ “AB Enerji Politikalarında Türkiye'nin Rolü”, <http://www.dw.de/ab-enerji-politikalarinda-turkiyenin-rolu/a-5367037>, (e.t. 22.01.2015)

²³¹ “AB Enerji politikalarında Türkiye'nin rolü”, <http://www.dw.de/ab-enerji-politikalarinda-turkiyenin-rolu/a-5367037>, (e.t.22.01.2015)

SONUÇ

Enerjinin kaçınılmaz ihtiyaç haline geldiği bir zamanda bu faktör, diğer devletlerde olduğu gibi Türkiye'nin de enerji politikasının belirlenmesinde ve buna uygun strateji yürütülmesinde en önemli etkenlerden biri haline gelmiştir. Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik mevki enerjiye ihtiyacı olan devlet olmasına rağmen onun için olanaklar sağlamıştır. Çünkü üç kıtayı birbirine bağlayan Türkiye'nin kuzeyinde enerji zengini olan Rusya Federasyonu, güneyinde dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu, doğusunda Hazar Havzası bulunurken en önemli deniz kavuşturma yollarının merkezi konumunda olan Akdeniz Havzası ile de çevrilmiştir. Böyle ki, Türkiye, enerji boru hatlarının merkezi konumuna gelmek için elinde olan üstünlüklerden yararlanarak bu olanağı kaçırmamak için enerji diplomasisini bu yönde gerçekleştirmeye çalışmıştır: a) Türkiye'nin enerjiye olan ihtiyacını gidererek ülkenin ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmak, b) Türkiye'yi enerji boru hatlarının ana arteri konumuna getirmek, c) Bunu sağladıktan sonra Türkiye'nin enerji stratejisini etkileyen temel dinamiklerin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak. Bu doğrultuda enerji stratejisini geliştirmeye çalışırken Türkiye bazı dinamiklerin etkinde kalmıştır ki, bunlara onun enerjiye olan bağımlılığı, geçit ülke olması ve enerji güvenliği sorunu dahildir. Enerjiye olan bağımlılık , Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biridir, bu da onun enerji stratejisine etki gösteren ilk önemli dinamiktir. Bilindiği üzere Türkiye enerjiye olan ihtiyacının %26'sını yerel kaynaklardan, %74'ünü ise dış kaynaklardan temin etmektedir. Bu da Türkiye'yi dışa bağımlı hale getirmiştir. Bunun kısmen de olsa ortadan kaldırılması için Türkiye elinde bulundurduğu yenilenebilen enerji kaynaklarından yararlanma stratejisini uygulamak için

bazı adımlar atmaya çalışıyor: a) İthal enerjiye olan bağımlılığın en düşük seviyeye indirilmesi, b) Yeni petrol sahalarının keşfedilmesi, c) Mevcut üretim sahalarının yenilenmesi, ç) Yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması, d) Nükleer enerjinin enerji kullanım sepetine dahil edilmesi. Türkiye'nin geçit ülke olması ikinci dinamik gibi kendini gösteriyor ki, bu da onun yeni enerji doktrininin belirlenmesinde 3 temel faktöre önem vermesini sağlamıştır: a) çok boyutlu bölgesel işbirliğinin sağlanması, b) Türkiye'nin enerji sanayisinin tehlikeye maruz kalmasının önlenmesi, c) Enerji terminali kavşağında bir geçit ülkeye çevrilmek olanağının gerçekleştirilmesi. Temel dinamiklerden üçüncüsü olan fiziksel, ekonomik, siyasal ve çevresel boyutları ile ele alınan enerji güvenliği, gündemi meşgul eden önemli sorunlardan biridir. Türkiye enerji stratejisini uygularken enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve arz güvenliğinin sağlanmasını hedefleyen bir yol çizmeye çalışmıştır. Fakat gündeme gelen güvenlik sorunu bu stratejinin uygulanmasına birçok yönüyle engel olabilmektedir. Çünkü enerji nakil borularının örneğin Orta Doğu gibi istikrarsız bölgeden geçmesi, enerji araştırma çalışmaları yapılırken daha az gelişmiş olan teknolojilerden yararlanılması, çevreyle uyumlu bir enerji politikasının yürütülmemesi enerji güvenliği sorunun meydana gelmesine neden olmuştur. Türkiye bu sorunların giderilmesi için hukuki süreç başlatmış, istihbarat çalışmaları ile önleyici tedbirler alarak güvenlik risklerini aradan kaldırmaya çalışmakla sosyo-ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak istemektedir.

Bu enerji politikası çerçevesinde Türkiye devletlerle olan ilişkilerinde de enerji faktörünün getirdiği olanaklardan yararlanmayı hedef olarak belirlemiştir. Böyle devletlerden biri olan Irak ile ilişkilerinde enerji faktörünün ne denli önemli olduğunu gözardı etmek mümkün değil.

İki devlet arasında ilişkilerin tarihi çok eski olsa da enerji bağlamında ilişkilerin kurulması için adımlar 1973 yılında atılmıştır. Bununla birlikte Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı projesi kapsamında ilk sevkiyat 1977 yılında gerçekleşmiştir. Fakat Orta Doğu'da yaşanan siyasal olayların ardından sevkiyatlarda duraksamalar yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Bağdat ve Erbil yönetimi arasında olan sorunlar da Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Türkiye orantılı politika yürütmeye çalışsa da iki ülke arasında gerçekleştirilen enerji projeleri bundan zarar görmüştür. 2009 yılından itibaren bu bölgede yeni petrol rezervi kaynaklarının bulunmasının ardından ise Türkiye Irak'la olan ilişkilerini tekrardan gözden geçirmeye karar vermiştir. Bu bağlamda 2013 yılında gerçekleşen Uluslararası Petrol ve Doğalgaz Konferansında Türkiye'nin Enerji Bakanı da iştirak etmiştir. Bunun ardından iki ülke arasında yeni boru hattı anlaşmasının imzalanması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Sonuç itibariyle Türkiye'nin bu bölge ile olan ilişkilerinin düzene koyulması hem Türkiye hem de Irak açısından avantajlı olabilir. Çünkü Türkiye'nin ekonomisi her geçen gün büyüyor ve büyüdükçe de enerjiye olan ihtiyaç ve bağımlılık da artıyor. Böyle olunca Türkiye'nin enerji zengini olan devletlerle ilişkilerindeki sorununun giderilmesinde ve bundan kar elde edilmesinde fayda vardır.

Türkiye petrole olan ihtiyacının %98'ini dışarıdan temin eden bir ülke olduğu için bu ihtiyacın giderilmesinde rolü olan devletlerden en önemlisi de onun kuzeyinde yerleşen Rusya Federasyonu'dur. SSCB'nin dağılması ile birlikte Türk dış politikasında da bir dönüm noktası yaşanmıştır ki, Türkiye ya yeni yaranan Türk devletleri ile işbirliği kurmak istemiş ya da ki enerji devi olan RF ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Genel olarak bakıldığı zaman Türkiye ile Rusya arasında enerji anlaşması yönünde adımlar 1980 yılından itibaren atılmıştır. Yeni enerji politikası

çerçevesinde adımlar ise 1995 yılında ileri sürülen ve 1996 yılında anlaşmaya varılan Mavi Akım projesi ile atılmıştır. Bu proje kapsamında Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğalgazı daha uygun fiyata elde edeceği planlanmıştı. Sonuç olarak, bu proje Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını karşılayamadı. Aksine Türkiye bu projenin gerçekleştirmesine destek vererek Rus doğalgazına bir stratejik bağımlılık sürecine dahil olmuştur. Diğer taraftan ise bu proje Türkiye'nin Türk dünyası ülkeleri ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Fakat Daha sonra Rusya tarafından iki yeni enerji projesi ileri sürülmüştür ki bunlardan Güney Akım projesi Türkiye'yi daha çok ilgilendirmiştir. Ama enerji fiyatlarında olan düşüş ve Avrupalı devletlerin bu projenin gerçekleşmesine karşı çıkması projenin gerçekleşmesini askıya almıştır. Böyle olunca Rusya yeni alternatifleri değerlendirmeye başlamıştır. Bunun en bariz örneği ise 2014 yılında Putin'in Türkiye'ye yaptığı seferi gösterebiliriz. Bu çerçevede ileri sürülen yeni enerji projesi Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmiştir. Çünkü boru hattının Trakya'dan Türkiye'nin kara parçasına çıkması planlanmıştır. Bu projenin gerçekleşeceği takdirde Türkiye daha yararlı çıkabilir ve stratejik önemini arttırarak onu enerji kavşağının merkezi konumuna getirebilir.

Türkiye'nin yalnızca enerji bağlamında değil tüm alanlarda partnerlik ettiği, stratejik ortağı adlandırdığı devlet Azerbaycan ve ekonomik açıdan ilişkilerini geliştirip daha da ileri düzeye ulaştırmak istediği devlet ise Gürcistan'dır. İki ülke arasında ilişkiler Haydar Aliyev dönemine kadar tüm alanları kapsamamaktaydı. Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi adına atılan adımlar her iki ülkeye hem siyasi hem de ekonomik açıdan üstünlük sağlamıştır. Azerbaycan elinde bulundurduğu enerji rezervlerini dünya pazarına ulaştırmak istiyordu. Bu nedenle yeni petrol ve doğalgaz boru hatlarına ihtiyaç duyuyordu. H.Aliyev'in temelini koyduğu yeni enerji stratejisi de

bunu amaçlamaktaydı. Ve bunun gerçekleştirilmesi için ilk adım 20 Eylül 1994 yılında Asrın Anlaşması'nın imzalanması ile atılmıştır. Bu anlaşmada yer alan petrol şirketleri arasında TPAO(Türkiye) de %1.75'lik hisseyle temsil olunmuştur. Bunun ardından yeni bir petrol boru hattı projesi- BTC ileri sürüldü ki, bu boru hattının Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulması planlanmıştır. Bunun için anlaşmaya 1998 yılında varılmış, 2002 yılında Bakü'de temel atma törenine Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan tarafının katılımıyla boru hattının inşasına başlanmıştır. Bu boru hattıyla transfer olunan ilk petrol 2006 yılında Ceyhan'a ulaşmıştır. Bu proje Türkiye açısından değerlendirildiği zaman hem bazı avantajları hem de dezavantajlarını söylemek mümkündür. Böyle ki, projeye destek vermekle Türkiye bazı çevresel ve sosyal sorunlar yaşamıştır. Fakat bunun yanı sıra projenin Türkiye'ye getirdiği avantajlar da çok olmuştur ki, bunlara sınırlı olmayan ekonomik getiri, Türkiye'nin stratejik öneminin daha da artırılması, Türk boğazlarının sürekli petrol yüklü tanker trafiğiyle karşı karşıya kaldığı tehlikelerin ortadan kaldırılması dahildir.

İkinci enerji projesi Azerbaycan tarafından ileri sürülen doğalgaz boru hattı projesi- BTE olmuştur. Bu proje kapsamında anlaşma 1996 yılında imzalanmış ve 1997 yılında ise yürürlüğe girmiştir. Hattın inşasına 2004 yılında başlanmış ve 2006 yılında ise tamamlanmıştır. Bu boru hattı ile ihrac olunan doğalgazın ilk alıcıları Türkiye ve Gürcistan olmuştur. Bu projenin de Türkiye için stratejik önemi vardır. BTC'ye paralel olarak bu boru hattının da Türkiye arazisinden geçmesi onun transit ülke olma çabasının gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Bu proje doğrultusunda Türkiye kuzey-güneybatı doğrultulu yeni bir koridorda işbirliğine açık politikalar geliştirmeye başlamıştır ki, bu da onun AB ile ilişkilerinin

geliştirilmesi ve AB'ye katılım sürecinin hızlandırılması için koşulları da beraberinde getirmiştir.

Gerçekleştirilmesi planlanan enerji projeleri kapsamında ise Nabucco, TANAP, TAP projeleri gelmektedir. Nabucco projesi RF tarafından ileri sürülen enerji projelerine karşı AB tarafından ileri sürülen bir projedir. Projenin hayata geçirilmesi için ilk adımlar 2004 yılında atılmıştır. Bu projenin gündeme gelmesiyle birlikte Türkiye'nin enerji merkezi olması yönünde ciddi ilerleme kaydedilmiştir. Gerçekleştirileceği takdirde bu proje Türkiye'nin AB başta olmakla Fransa ve Almanya ile ilişkilerini güçlendirebilir ve Türkiye'ye 4 veya 5 milyar dolar gelir getirmesi sağlanabilir. Fakat doğalgazı temin etmek için Şahdeniz konsorsiyumu Nabucco yerine TANAP'ı tercih etmiştir. Bu proje de Türkiye ile Azerbaycan'ın başarıyla yürüttüğü enerji projelerinden biridir. Avrupa'nın ve Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamasının yanı sıra gaz çeşitliliğinin sağlanması da bu proje çerçevesinde öngörülmüştür. Bu proje de stratejik öneminden dolayı hem Azerbaycan hem de Türkiye için önem taşıyor. Hatta bu projenin ne denli önemli olduğunun altını Taner Yıldız Türkiye'nin projede olan hisselerinin artırılmasını umduğunu söyleyerek çizmiştir. TANAP'ın Türkiye'ye katacağı katkılara, enerji talebinin karşılanması, enerji güvenliğinin sağlanması, Türk şirketlerine ciddi bir öğrenim katması dahildir.

Azerbaycan'la Türkiye'nin beraberce yaptığı müzakerelerden sonra ileri sürülen yeni doğalgaz projesi ise TAP olmuştur. Bu projenin gerçekleştirilmesi için çalışmalara 2015 yılında başlanması planlanmıştır. Bu projenin gerçekleşmesi Türkiye açısından herhangi bir kaybın yaşanması demek değil, aksine buradan kazançlı çıkacak olan iki

ülke vardır: Türkiye ve Gürcistan. TAP'a ev sahipliği yapmakla Türkiye kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağı elde edecektir.

Türkiye'enerji politikası çerçevesinde birçok uluslararası örgütle de işbirliği yapmaktadır ama bunun bir örneği olarak AB ile ilişkileri değerlendirildiği zaman görmek mümkündür ki, Türkiye'nin destek verdiği enerji projeleri doğrudan AB ülkelerini ilgilendiriyor. Bunun temel nedeni ise bu ülkelerin enerjiye olan ihtiyacını gidermek arzusudur. Türkiye'nin destek verdiği ve daha önceden incelenen enerji projeleri kapsamında son dönemde AB ile Türkiye arasında da gerçekleştirilen enerji projeleri vardır. Bunlar Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı ve Türkiye-Yunanistan –İtalya Doğalgaz Boru Hattı projeleridir. Birinci projenin temel amacı Türkmenistan'ın güneyinden elde edilen doğalgaz rezervini Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırmaktır. İkinci proje ise Türkiye'yi AB'ye yaklaştıracak ve enerji kavşağının merkezi haline getirecek bir projedir. AB'nin böyle projeleri ileri sürmesinin temel nedeni Avrupa enerji kaynaklarının hızla azalıyor olması, Birliğin petrol ve gaz üretimindeki belirsizliklerdir ki, bu yüzden Türkiye'nin stratejik önemi daha da artmıştır.

Sonuç olarak söylenebilir ki, bazı ülkeler enerji zengini olması ile ekonomik önceliklere sahiptir, bazı ülkeler ise enerjiye ihtiyaç duyan ülke konumunda olsalar da yerleştikleri coğrafi konum onlara jeostratejik ve jeoekonomik avantajlar sağlayabiliyor. Böyle ülkelere biri de Türkiye'dir. Türkiye'nin yeterli kadar birincil enerji kaynakları olmasa da büyük miktarda yenilenemeyen enerji kaynakları vardır. Doğru şekilde yürütülen enerji stratejisi çerçevesinde bu rezervlerden etkin bir şekilde yararlanılsa dışarıya bağımlılığın düşük seviyeye indirilmesi mümkün olabilir. Bunun dışında Türkiye elinde olan stratejik önceliklerinden de

yararlanarak bağımlı ülke değil de, enerji kavşağının ana arterini oluşturan esas ülke gibi enerji stratejisini realize edebilir.

KAYNAKÇA

Kitap ve süreli yayınlar

AĞACAN, Kamil. “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

“Avrupa Komisyonu, Türkiye 2007 İlerleme Raporu (COM(2006) 663)”, SEC 1436, Brüksel, 6 Kasım 2007

AYDIN, Levent., İbrahim Bolat, Mine Yavuz, “Uluslararası Enerji Siyasetinin Dinamikleri ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Ankara Strateji Enstitüsü Raporu** sayı:3, Ağustos 2014

AYDIN, Mustafa., Damla Aras. “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, cilt:1, sayı:2, Ankara 2004

Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 35, Mart – Nisan 2013

“Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı: 54, Eylül-Ekim 2013

“Azerbaycan Enerji Politikası:Alternatif Enerji Hatları Nakil Arayışı”, **USAK Raporu**, cilt:7, sayı: 14, Ankara, 2012

BALCER, Adam. “Between Energy and Soft Pan-Turkism: Turkey and the Turkic Republics”, **Turkish Policy Quarterly**, cilt:11, sayı:2, Yaz 2012

BİLGİN, Mert. “Energy and Turkey’s Foreign Policy:State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement”, sayı:2, 2010

BİLGİN, Mert. “Turkey’s energy strategy: What difference does it make to become an energy transit corridor, hub or center?,” **UNISCI Discussion Papers**, sayı:23, Mayıs 2010

ÇAKMAK, Cenap. “Türkiye’nin Irak Politikası,Türkiye-Irak ilişkilerinin Geleceği ve ABD Faktörü”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, sayı:6, İstanbul, 2005

EFE, Haydar. “Turkey’s Role As An Energy Corridor and Its Impact On Stability In The South Caucasus”, **USAK Raporu**, cilt: 6, sayı: 12, Ankara, 2011

ELMAS, Beşir. “Ortadoğu’daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması ile Türkiye’nin Kazandığı Jeopolitik Konum”, Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012

ELMAS, Fatma Yılmaz. “Türkiye-AB İlişkileri: Kaldığı Yerde Yeniden”, **USAK Analiz**, sayı:24, Ankara, 2013

ENER, Meliha., Orhan Ahmedov, “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, İzmir, 20-22 Şubat 2008

ERCAN, Murat. “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikasında Türkiye’nin Önemi”, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 25 Temmuz – Ağustos 2011

FLANAGAN, Stephen J., Samuel J. Brannen, “Turkey’s Evolving Dynamics”, **Final Report of the CSIS U.S. –Turkey Strategic Initiative**, Mart 2009

GENÇTÜRK, Tuğçe. “Enerji Güvenliği nedir?Ulusal ve Uluslararası boyutta enerji güvenliği sorunu”, **Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Ocak 2012

GÖREZ, Turgut., Ahmet Alkan. “ Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerji Potansiyeli”, **III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu**, Mersin, 19-21 Ekim 2005

HASANOV, Ali. “Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan Dış Politikası”, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2005

HEKİMOĞLU, Mehmet M. “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları”, **Bilig Dergisi**, sayı:63, Güz 2012

İBRAHİMOV, Rovshan. “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Hatları Nakil Arayışı”, **USAK Raporu**, cilt:7, sayı: 14, Ankara, 2012

İNAN, Aybüke. “Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye- Irak ilişkileri”, **Orta Doğu Analiz**, cilt:5, sayı:56, Ankara, Ağustos 2013

International Energy Agency (IEA), “**Energy Policies of IEA Countries: Turkey 2009 Review**”, OECD, Paris, 2010

İSMAYİL, Toğrul. “Azerbaycan’ının Enerji Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı:54, Ankara, Eylül-Ekim 2013

KAMALOV, İlyas., “Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk- Rus İlişkileri”, **The Black Sea International Rapor**, sayı: 3, Ankara, Mayıs 2010

KARBUZ, Sohbet., Barış Şanlı, “On Formulating a New Energy Strategy for Turkey”, **Insight Turkey**, cilt:12, sayı:3, 2010

KHAJEHPOUR, Bijan. “Managing Partner, Atieh International, The Role Of Economic & Energy Relations With Turkey and Russia In Iran’s National Strategy”, **Paper Prepared For An International Workshop**,

The Economic Policy Research Foundation of Turkey Ankara, 29 Mart 2012

KINIK, Barış. “Enerji Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği- Türkiye İlişkileri”, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009

KOÇASLAN, Güleğül. “Avrupa Birliği’nin Doğalgaz Politikası ve Bu Eksende Türkiye’nin Önemi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, cilt:61, 2011

KUSZNİR, Julia., Bremen. “TAP, Nabucco West and South Stream: The Pipeline Dilemma in the Caspian Sea Basin and Its Consequences for the Development of the Southern Gas Corridor”, **Caucasus Analytical Digest**, sayı: 47, 18 Şubat 2013

LOUGH, John. “Russia’s Energy Diplomacy”, **Chatham House, Briefing Paper**, Mayıs 2011

MAMMADOV, Agil. “Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü”, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı: 35, Mart-Nisan 2013

METİN, Meftun. “Politik ve Bölgesel Güç Hazar”, **IQ Kültür Sanat Yayıncılık**, Ankara, 2004

OĞAN, Sinan. “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, **Aylık Strateji ve Analiz Dergisi**, sayı:7, Ankara , Ağustos 2003

ÖNİŞ, Ziya., Şuhan Yılmaz . “Between Europeanization and Euro-Asianism:Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era.”, **Turkish Studies**, cilt:10, sayı:1, Mart 2009

ÖZDAL, Habibe., Hasan Selim Özertem, “Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”,**USAK Raporu**, sayı: 13-06, Ankara, 2013

ÖZERTEM, Hasan Selim. “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi”, **USAK Analiz, Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu**, sayı:4, Ankara, 2001

PALA, Cenk. “Irak: 21. Yüzyılın Yeni Enerji Deposu”, **21. Yüzyıl Dergisi**, sayı: 55, Ankara, 2013

PAMİR, A.Necdet. “Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattında Son Durum”, **Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, sayı:3, Nisan 2004

PAMİR, A.Necdet. “Turkey: A Case of a Transit State”, **Gal Luft and Anne Korin (eds.), Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook, United States of America: Praeger Security International**, 2009

ROWLEY,Mark., Baker Botts. “The Nabucco Pipeline Project: Gas Bridge To Europe?”, **Pipeline&Gas Journal**, cilt:236, sayı: 9, Eylül 2009

SAGHEB, Nasser., Masoud Javadi, “Azerbaijan’s “Contract of the Century” Finally Signed with Western Oil Consortium”, **Azerbaijan International Jurnal**, cilt: 2, sayı: 4, 1994

SAĞSEN, İlhan. “Sektorler Bazında Türkiye-Irak İlişkileri ve Su”, **Orta Doğu Analiz**, cilt: 3, sayı: 36, Ankara, Aralık 2011

“TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanaqları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/988)”, Yasama Yılı:5, Dönem:23, 10 Aralık 2010

TURUNC, Hasan. “Turkey’s Global Strategy: Turkey and Iraq”, **IDEAS reports - special reports, Kitchen, Nicholas (ed.) SR007. LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London UK, 2011**

“Türkiye’nin Enerji Görünümü”, **Oda Raporu**, Yayın sayısı: MMO/588, Ankara, Nisan 2012

TÜSİAD, “21.yüzyıla Girerken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi”, **Lebib Yalkın Yayınları**, İstanbul 1998

ULUATAM, Ela. “Nabucco doğalgaz boru hattı projesi sürecinin neresindeyiz?”, **Ekonomik Forum Dergisi**, sayı:247, Ankara, Temmuz 2010

ÜNAL, Mustafa C. “Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü ve AB Enerji Politikasına Etkisi”, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

YAZAR, Yusuf. “**Enerji ilişkileri bağlamında Türkiye ve Orta Asya ülkeleri Raporu**”, sayı:1, Ankara, 2011

YAZAR, Yusuf. “Türkiye’nin Enerjideki Durumu ve Geleceği”, **Seta Analiz**, sayı:1, Aralık 2010

YILMAZ, Necip Fazıl. “Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, sayı: 87, 2005

İnternet yayınları

ARSLAN, Seyit. “Şahdeniz Konsorsiyumu Nabucco Yerine TAP’ı Tercih Etti,<http://www.cihan.com.tr/news/Sahdenizkonsorsiyumu-%20Nabucco-yerine-TAP-i%20tercih-etti%20-CHMTA2ODIwMi8z>, (e.t. 24.11.2014)

- BİLGİN, Erhan. “Genel Enerji’den Petrol Boru Hattına 400 Milyon Dolar”, http://www.dunya.com/news_detail.php?id=137679, (e.t. 28.12.2014)
- BİLGİNOĞLU, M.Ali. “Türkiye’nin Enerji Sorunları ve Çözüm Arayışları”, [http://www.erusam.com/images/dosya/Turkiyenin Enerji Sorunlari ve C ozum Arayislari.pdf](http://www.erusam.com/images/dosya/Turkiyenin_Enerji_Sorunlari_ve_Cozum_Arayislari.pdf), (e.t. 30.102014),
- BOZKURT, Hasan. “Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması İmzalandı”, http://www.zaman.com.tr/gundem_turkiye-yunanistan-italya-dogalgaz-boru-hatti-anlasmasi-imzalandi_996689.html, (e.t.19.01.2015)
- DAVUTOĞLU, Ahmet. “Strateji Derinlik”, <http://www.altinicizdiklerim.com/ozetler/StratejikDerinlik.pdf>, (e.t.31.10.2014)
- DEMİR, Esra. “Enerji Şartı Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)
- DENİZ, Tarkan. “Kuzey Irak’ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü Firmaları İle Faaliyetleri”, <http://politikaakademisi.org/kuzey-irakta-faal-turk-petrol-ve-gaz-enerji-sektoru-firmalari-ile-faaliyetleri/>, (Kuzey Irak’ta Faal Türk Petrol ve Gaz Enerji Sektörü), (e.t.26.12.2014)
- DURAN, Aram Ekin. “Ankara-Erbil-Bağdat Hattında Yeni Dönem”, <http://www.dw.de/ankara-erbil-bagdat-hattinda-yeni-donem/a-18082190>, (e.t. 28.12.2014)
- GÜNGÖR, Veysel. “Rusya ve Türkiye ilişkileri”, <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/2177/1/VEYSEL%20GUNGOR.pdf>, (e.t. 02.12.2014)
- HACI, Hasan. TAP Doğalgaz Boru Hattı Projesi Atina’da İmzlandı”, **Zaman gazetesi**, Şubat 2013, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_tap

dogalgaz-boru-hatti-projesi-atinada-imzlandi_2053418.html,

(e.t.24.11.2014)

HUSSEİN, “Turkish Minister of Energy leaves Iraq with oil export agreements from Kurdistan Regional Government”, **İraqi News newspaper**, Aralık 2013, <http://www.iraqinews.com/baghdad-politics/yaldiz-returns-to-ankara/#axzz2rv83VTbm>,(e.t.28.12.2014)İNAN,

Aybüke. 2007 Irak Petrol Yasa Tasarısı ve Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı”, <http://tuicakademi.org/index.php/bolgeler/ortadogu/3073-2007-irak-petrol-yasa-tasarisi-ve-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hatti>,

(e.t.26.12.2014)

İDİZ, Semih. “Türkiye İle Kuzey Irak Arasındaki Enerji Anlaşmaları Bağdat’ı Mutsuz Etmeyebilir”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2013/11/turkey-irag-oil-kg-energy-deal.html>, (e.t. 28.12.2014)

İSKENDER, Serdar. “Ukrayna krizi, Rusya’nın Güney Akım Projesi’ni Hızlandırdı”, **Zaman gazetesi**, Mayıs 2014, http://www.zaman.com.tr/yorum_ukrayna-krizi-rusyanin-guney-akim-projesini-hizlandirdi_2217988.html, (e.t.04.12.2014)

İŞERİ, Emre. TANAP: "21. yüzyılın projesi", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/tanap-21-yuzyilin-projesi>,

(e.t.25.11.2014)

LAÇİNER, Sedat., Arzu Celalifer Ekinci, Gülay Kılıç, “AB-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Birliği Enerji Güvenliği”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/ABTürkiye.pdf>, (e.t 18.01.2015)

KAPAN, İsmail. “Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, <http://akademikperspektif.com/2014/10/30/turkiyenin-enerji-guvenligi-2/>,

(e.t. 30.10.2014)

- KESKİN, Arif. “İran’ın Doğalgaz Siyaseti ve Türkiye”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174,(e.t. 08.01.2015)
- KHALİL, İbrahim. “International Oil & Gas Conference starts in Erbil”, <http://www.iraqinews.com/business-iraqi-dinar/international-oil-amp-gas-conference-starts-in-erbil/#axzz2rv83VTbm>, (e.t. 28.12.2014)
- KISACIK, Sina. “Irak Parçalanmaya Doğru Giderken Kuzey Irak Hidrokarbon Kaynakları ve Türkiye’nin Pozisyonu”, <http://politikaakademisi.org/irak-parcalanmaya-dogru-giderken-kuzey-irak-hidrokarbon-kaynaklari-ve-turkiyenin-pozisyonu/>, (e.t. 28.12.2014)
- KISACIK, Sina. “Rusya, ABD ve Türkiye’nin Enerji Politikaları Çerçevesinde Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin İncelenmesi”, <http://politikaakademisi.org/rusya-abd-ve-turkiyenin-enerji-politikalari-ercevesinde-dogalgaz-boru-hatti-projelerinin-incelenmesi/>,(e.t.04.12.2014)
- KOPLAY, Ali. “Türkiye-Rusya İlişkileri: Enerji ve Turizm”, <http://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-enerji-ve-turizm/>, (e.t.03.11.2014)
- MURINSON, Alexander. “Azerbaijan-İsrail-Turkey Relations: The energy Factor”, <http://www.gloria-center.org/2008/09/murinson-2008-09-04/>, (e.t. 2.11.2014)
- ÖZERTEM, Hasan Selim. “Avrupa Birliği Enerji Politikalarında Türkiye’nin Rolü”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerjiyazi.pdf>, (e.t.22.01.2015)
- ÖZTÜRK, Hasan. “Türkiye’nin Enerji Güvenliği ve Alternatif Olarak Afrika Açılımı”, <http://www.bilgesam.org/incele/55/-turkiye'nin-enerji-guvenligi-ve-alternatif-olarak-afrika-acilimi/>,(e.t. 20.10.2014)

PAMİR, A.Necdet. “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji,Türkiyenin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf,(e.t.31.10.201)

PAMİR, A.Necdet. “Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?”, http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html, (e.t. 03.12.2014)

SARI, Kübra. “Irak İle Süren Enerji İlişkileri”, <http://improkul.impr.org.tr/?p=862>, (e.t. 25.12.2014)

SELA MOĞLU, Ayfer. “ABD’nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları”, <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/194/207.pdf>, (e.t.28.01.2015)

SEMİN, Ali.“Türkiye-Irak İlişkilerinde Normalleşme Arayışları ve Enerji Faktörü”, <http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-faktoru/>,(e.t.25.12.2014)

TÜKEL, Melike.“Türkiye-İran İlişkilerinin Panoraması”, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1114/turkiye-iran-iliskilerinin-panoraması>, (e.t.12.01.2015)

Veliyev, Cavid. “Darısı Trans-Hazara”, <http://www.qafsam.org/page/131/az>, (e.t.19.01.2015)

YATAR, Yüksel. “Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi”, <http://eprints.sdu.edu.tr/470/1/TS00622.pdf>, (e.t.18.01.2015)

YILDIRIM, Huriye. “Türkiye-Gürcistan ilişkileri:İşbirliği Alanları,Sorunlar ve Çözüm Önerileri(1)”, <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1/>, (e.t. 20.11.2014)

“AB Enerji politikalarında Türkiye’nin rolü”, <http://www.dw.de/ab-enerji-politikalarinda-turkiyenin-rolu/a-5367037>, (e.t.22.01.2015)

“AB ve Türkiye Tarihçesi”, <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html>, (e.t.18.01.2015)

“Anadolu Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi” (Tanap), <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp>, (e.t. 24.11.2014)

“Ankara-Erbil-Bağdat hattında petrol yaklaşması”, <http://basnews.com/tr/economy/2014/12/03/ankara-erbil-bagdat-hattinda-petrol-yakinlasmasi/>, (e.t. 28.12.2014)

“Asrın Projesi Tanap”, <http://www.ekovitrin.com/m/?id=37772>, (e.t. 25.11.2014)

“Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri”, <http://elsenbagirzade.files.wordpress.com/2011/03/azerbaycan-turkiye.pdf>, (e.t. 21.11.2014)

Bakan Yıldız: “Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın kapasitesi yüzde 100’e çıkarılacak”, <http://enerjienstitusu.com/2014/03/10/bakan-yildiz-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hattinin-kapasitesi-yuzde-100e-cikarilacak/>, (e.t. 27.12.2014)

Bakan Çavuşoğlu: “Enerji Güvenliği Türkiye’nin Öncelikli Hedefi”, <http://enerjienstitusu.com/2014/09/23/bakan-cavusoglu-enerji-guvenligi-turkiyenin-oncelikli-hedefi/>, (e.t. 31.10.2014)

“Bakan Yıldız’dan TANAP Açıklaması”, <http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/904188-bakan-yildizdan-tanap-aciklamasi>, (e.t. 24.11.2014)

“Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəməri”, <http://new.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>, (e.t. 23.11.2014)

- “Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje direktörlüğü”,
<http://www.btc.com.tr/proje.html>, (e.t. 21.11.2014)
- “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)
- “Baku-Tbilisi-Erzurum Pipeline Capacity to Increase”,
http://www.azernews.az/oil_and_gas/44174.html, (e.t.23.11.2014)
- “Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı”,
http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa,
(e.t. 23.11.2014)
- “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)
- “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (e.t. 23.11.2014)
- “Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project”,
<http://www.azbtc.com/profile.html>, (e.t.21.11.2014)
- “Biyokütle Enerjisi”, <http://www.limitsizenerji.com/temel-bilgiler/biyokuetle-enerjisi>, (e.t. 14.07.2014)
- “Blue Stream”,
<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>,
(e.t.03.12.2014)
- “Davutoğlu, Foreign Policy dergisine makale yazdı”, **Zaman gazetesi**, 22 Mart 2013, http://www.zaman.com.tr/dunya_davutoglu-foreign-policy-dergisine-makale-yazdi_2068626.html, (e.t.29.07.2014)
- “Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik”,
http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa,
(e.t. 23.11.2014)

“Enerjinin İpek Yolu TANAP İçin İmzalar Atıldı”,
<http://www.tanap.com/haberler/gelecegin-enerjisi-hazir.aspx>,

(e.t.24.11.2014)

“Enerji Bağlamında Türkiye İran İlişkileri”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1550>, (e.t. 08.01.2015)

“Enerji kaynakları- Kömür”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Komur>, (e.t.01.11.2014)

“Five Trends in Iran-Turkey Trade, Energy Ties”, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/iran-turkey-trade-energy-ties-increase-five-reasons.html>, (e.t.06.01.2015)

Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri”,
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>, (e.t.06.01.2015)

“Güney Akım’da Son Safhaya Gelindi”,
<http://enerjienstitusu.com/2012/10/23/guney-akimda-son-safhaya-gelindi/>,
(e.t. 04.12.2014)

“Güney Akım Projesi Rusya İçin Neden Önemli?”,
<http://enerjienstitusu.com/2012/12/07/guney-akim-projesi-rusya-icin-ukraynaya-bagimlilikinin-azaltacak-olmasi-nedeniyle-buyuk-onem-tasiyor/>, (e.t. 04.12.2014)

Güney Akım’ın Maliyeti 29 Milyar Euro Olarak Belirlendi”,
<http://enerjienstitusu.com/2013/01/29/guney-akimin-maliyeti-29-milyar-euro/>, (e.t. 04.12.2014)

“Güney Akım Akışını Değiştirdi: Türkiye İçin Ne Anlama Gelir?”,
http://turkish.ruvr.ru/2014_12_03/Guney-akim-akishi/, (e.t. 05.12.2014)

“Güney Akım iptal edildi”, **Politik gazete**, Aralık 2014,
<http://gazetepolitik.com/guney-akim-iptal-edildi/>, (e.t.04.12.2014)

“Güney Akım öldü, Yaşasın Trakya Akım”, **Milliyet gazetesi**, Aralık 2014, <http://www.milliyet.com.tr/guney-akim-oldu-yasasin-trakya/ekonomi/detay/1978488/default.htm> , (e.t. 04.12.2014)

“Hazar Gazı Avrupa’ya Nabucco Yerine TAP Projesi ile Taşınacak”, http://www.zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=58829, (e.t.24.11.2014)

“Hidrolik Enerji Kaynakları”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hidrolik>, (e.t.01.11.2014)

“Irak İle Süren Enerji İlişkileri”, <http://improkul.impr.org.tr/?p=862>, (e.t.25.12.2014)

“Iraq’s Kurds’ Gambit On Pipelines To Turkey May Not Pan Out”, <http://musingsoniraq.blogspot.com/2012/05/iraqs-kurds-gambit-on-pipelines-to.html>, (e.t. 28.12.2014)

“İŞİD’in, Irak’ta petrol boru hatlarının bir bölümünü ele geçirmesi yakından takip ediliyor”, <http://enerjienstitusu.com/2014/06/13/isidin-irakta-petrol-boru-hatlarinin-bir-bolumunu-ele-gecirmesi-yakindan-takip-ediliyor/>, (e.t. 27.12.2014)

“Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı Anlaşması yenilenecek”, <http://www.demircelikstore.com/-1-2256-kerkukyumurtalik-boru-hatti-anlasmasi-yenilenecek.html>, (e.t. 27.12.2014)

“K.Irak İle Milyar Dolarlık Petrol ve Doğalgaz Anlaşması Yapıldı, İlk Gaz 2017’de”, <http://enerjienstitusu.com/2013/11/07/k-irak-ile-milyarlarca-dolarlik-petrol-ve-dogalgaz-anlasmasi-yapildi/>, (e.t.28.12.2014)

“Kyoto Protokolü”, http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/kyoto_protokol.pdf, (e.t.31.10.2014)

- “Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, (e.t.03.12.2014)
- “Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?”, http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html, (e.t.03.12.2014)
- “Mavi Akım’da Sona Doğru”, <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/120360-mavi-akimda-sona-dogru>, (e.t. 03.12.2014)
- “Mavi Akım”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2003/07/03/406/mavi-akim>, (e.t.03.12.2014)
- “Mavi Akım Zaman Çizelgesi”, <http://www.south-stream-offshore.com/tr/proje/zaman-cizelgesi/>, (e.t.04.12.2014)
- “Nabucco Projesinde Büyük Hayal Kırıklığı”, <http://ekonomi.bugun.com.tr/tap-darbe-vurdu-haberi/696319>, (e.t.24.11.2014)
- “Nabucco Yerine Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, <http://www.borudergisi.com/nabucco-yerine-trans-adriyatik-dogalgaz-boru-hatti-projesi/>, (e.t. 24.11.2014)
- “Nabucco Projesinde Büyük Hayal Kırıklığı”, <http://ekonomi.bugun.com.tr/tap-darbe-vurdu-haberi/696319>, (e.t.24.11.2014)
- Natig Aliyev: “TANAP Projesi’ne hiçbir devlet engel olamaz”, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/26/natig-aliyev-tanap-projesine-hicbir-devlet-engel-olamaz/>, (e.t. 24.11.2014)
- “Nükleer Enerji Kaynakları”, <http://www.enerji.gov.tr/TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>, (e.t. 1.11.2014)

“Petrol rezervi”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>,
(e.t.01.11.2014)

“Petrol Boru Hattı, Irak-Türkiye”,
<http://emlakansiklopedisi.com/wiki/petrol-boru-hatti-irak-turkiye>,
(e.t.26.12.2014)

“Petrol Boru Hattı, Irak-Türkiye”,
<http://emlakansiklopedisi.com/wiki/petrol-boru-hatti-irak-turkiye>,
(e.t.26.12.2014)

“Project Costs and Financing”, <http://www.south-stream-offshore.com/project/project-costs-and-financing/>, (e.t.04.12.2014)

“Putin’in Türkiye Ziyaretinin Şifreleri”,
<http://www.ensonhaber.com/putinin-turkiye-ziyaretinin-sifreleri-2014-12-01.html>, (e.t. 04.12.2014)

“Putin Türkiye ziyareti son dakika gelişmeleri”,
<http://www.internethaber.com/putin-turkiye-ziyareti-son-dakika-gelismeleri-743894h.htm>, (e.t. 04.12.2014)

“Rüzgar Enerjisi”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ruzgar>,
(e.t.1.11.2014)

“SouthStream”,<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>,(e.t.04.12.2014)

“SouthStream”,<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>,(e.t.04.12.2014)

“TANAP Projesi Türkiye İçin Çok Önemli”,
<http://enerjienstitusu.com/2012/09/15/tanap-projesi-turkiye-icin-cok-onemli/>, (e.t. 24.11.2014)

“Tanap’ın İnşasına 2013 Yılıın Sonunda Başlanacak”,
<http://enerjienstitusu.com/2012/09/16/tanapin-insasina-2013-yilinin-sonunda-baslanacak/>, (e.t. 24.11.2014)

“TANAP’ta Anlaşma Tamam”,
<http://enerjienstitusu.com/2013/03/19/tanapta-anlasma-tamam/>,
(e.t.24.11.2014)

“TANAP’taki Payımız Arttı”,
<http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/906455-tanaptaki-payimiz-artti>,
(e.t.25.11.2014)

TANAP,Trans-Adriyatik Boru Hattı’na Bağlanacak”,
<http://www.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/news/Pages/270613-tanap-to-connect-to-tap.aspx>, (e.t. 24.11.2014)

“The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline- Oil window to the West”,
<http://www.silkroadstudies.org/btc.pdf>,(e.t.21.11.2014)

“Trakya Yeni Enerji Merkezi Olacak”,
<http://enerjienstitusu.com/2014/12/03/rusyadan-gelecek-yeni-boru-hattinda-trakyada-bir-gaz-merkezi-de-olacak/>, (e.t. 04.12.2014)

“Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi”,
<http://www.tanap.com/tanap-nedir>, (e.t. 24.11.2014)

“Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı”, <http://uluslararasıgundem.com/trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti/>, (e.t.19.01.2015)

“Turkey, Greece, Italy Sign MoU for Natural Gas Pipeline”,
<http://www.usacc.org/news-a-publications/investment-news/240-turkey-greece-italy-sign-mou-for-natural-gas-pipeline-.html>, (e.t.19.01.2015)

Tuncay Babalı, “Turkey at the Energy Crossroads Turkey, Present and Past: Turkey, Present and Past”, <http://www.meforum.org/2108/turkey-at-the-energy-crossroads>, (e.t.08.01.2015)

“Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t. 09.10.2014)

“Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, <http://akademikperspektif.com/2011/04/23/turkiyenin-enerji-profili-ve-stratejisi/>, (e.t. 09.10.2014)

“Türkiye’nin Enerji stratejisi”, <http://politikaakademisi.org/turkiyenin-enerji-stratejisi/>, (e.t. 23.09.2014)

“Türkiye’deki jeotermal kaynakları”, <http://jeotermal.balikesir.edu.tr/jeotermal5.php>, (e.t. 05.11.2014)

“Türkiye’nin Enerji Kaynakları”, <http://www.muhteva.com/turkiye-enerji-kaynaklari-t100214.html>,(e.t. 10.07.2014)

“Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa, (e.t. 25.12.2014)

“Türkiye’nin Enerji Merkezi Olma Yolunda TANAP Projesinin Rolü”, http://www.hazar.org/eventdetail/etkinlikler/turkiyenin_enerji_merkezi_olma_yolunda_tanap_projesinin_rolu_614.aspx?currentCulture=ru-RU, (e.t.25.11.2014)

“Türkiye’nin Enerji Merkezi Olmasında TANAP Projesinin Rolü”, https://www.academia.edu/7767462/Türkiyenin_Enerji_Merkezi_Olmasında_TANAP_Projesinin_Rolü, (e.t.25.11.2014)

“Türkiye - Irak Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (e.t. 25.12.2014)

“Türkiye - Irak Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (e.t. 25.12.2014)

“Türkiye-Rusya Federasyonu Siyasi İlişkileri”,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-siyasi-iliskileri.tr.mfa>,
(e.t. 02.12.2014)

“Türkiye-Gürcistan ilişkileri”,
http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/01subat_gurcistan.pdf,
(e.t.20.11.2014)

“Türkiye-Gürcistan ilişkileri:İşbirliği alanları,Sorunlar ve Çözüm Önerileri(2)”,
<http://akademikperspektif.com/2013/01/18/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2/>, (e.t. 20.11.2014)

“Tüpraş’tan Irak petrolü açıklaması”,
<http://enerjienstitusu.com/2014/06/12/tuprastan-irak-petrolu-aciklamasi/>,
(e.t.27.12.2014)

“Türkiye-AB Gümrük Birliği”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)

“Türkiye Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı Projesi”,
<http://www.ekolojimagazin.com/?id=161&s=magazin>, (e.t.19.01.2015)

“Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.19.01.2015)

“Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması İmzalandı”,
<http://www.turkishny.com/headline-news/7/32735-turkiye-yunanistan-italya-doalgaz-boru-hatt-anlamas-imzaland>, (e.t.19.01.2015)

“Türkiye- Yunanistan- İtalya Doğalgaz Boru Hattı Projesinde İlerleme”,
<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/73910/Turkiye-Yunanistan-italya-Dogalgaz-Boru-Hatti-projesinde-ilerleme.html#>, (e.t.19.01.2015)

“Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Dönem: Güçlü Türkiye, Güçlü Avrupa Birliği”,
<http://politikaakademisi.org/turkiye-avrupa-birligi->

iliskilerinde-yeni-donem-guclu-turkiye-guclu-avrupa-birligi/,

(e.t.22.01.2015)

“Türkiye-AB Gümrük Birliği”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, (e.t.18.01.2015)

